

Təhsilə dair axtardığınız bir çox kitabın elektron versiyasını “Telegram” kanalımızda tapa bilərsiniz (<https://t.me/eSources>).

Telegram:

Kanal: [@eSources](https://t.me/eSources)

Reklam, təklif və iradlarınız üçün: [@n4hkro](https://t.me/n4hkro)

- Kitablar ödənişlidir?
✓ Xeyr, təbii ki.
- Paylaşdığınız kitabları öz kanalımda paylaşa bilərəm?
✓ Bəli. Könül istərdi ki, paylaşarkən mənbə bildirəsiniz, amma təbii ki, heç kim sizi buna məcbur etmir.
- Bədii kitablar da paylaşırırsınız?
✓ Xeyr, amma həmin kitab sizə dərs üçün lazımdırsa, istisna edərik.
- Azərbaycan Milli Kitabxanasından kitab yükləyirsiniz?
✓ Bəli. Onlayn şəkildə oxunulması mümkün olan istədiyiniz kitabı yükləyirik.
- Sizə kitab göndərsəm qarşılığında nə alacağam?
✓ Kanaldan maddi qazancımız olmadığı üçün, bizə göndərdiyiniz kitablara görə ən yaxşı halda sizin kanalınızı reklam edə bilərik.

a

Fərhad Məzəmli

**AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ
FARS SÖZLƏRİ
LÜĞƏTİ**

2004
1625

Fərhad Məzəmli

W163
A 99

44966

Azərbaycan dilində
fars sözləri
LÜĞƏTİ

73144

«ÇİRAQ» NƏŞRİYYATI
BAKİ – 2004

M.F.Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

Bu kitab, tədqiqatçı-alim Fərhad Məzəmlinin əziz xatirəsinə böyük hörmət əlaməti olaraq *Namiq Nəsirli* tərəfindən maliyyələşdirilərək nəşr edilmişdir

Rəyçilər:

Filologiya elmləri namizədi dos. Ş.Ə.Əhmədova,
Pedoqoji elmlər namizədi dos. Ş.İ.Qaralov

Elmi redaktoru:

Beynəlxalq Pedoqoji Elmlər Akademiyasının akademiki,
pedaqoji elmlər doktoru, professor B.A.Əhmədov

Fərhad Məzəmli (*Ələkbərov Fərhad İsmayıl oğlu*)

Azərbaycan dilində fars sözləri lüğəti. Bakı, «Çıraq» nəşriyyatı, 2004. 200 səh.

Dilimizdə külli miqdarda fars mənşəli söz və ifadələr vardır ki, oxucu onun çoxunun mənasını bilmir. Bu kitaba müraciət edən hər bir şəxs bu sözlərin dəqiq mənasını, kökünü biləcək, ondan yazıda və şifahi nitqdə sərbəst istifadə edəcəkdir. Azərbaycan leksikoqrafiyasında ilk dəfə tərtib edilmiş bu vəsait, şagirdlər, tələbələr, müəllimlər və eləcə də geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

F 4602020000-2 2004
067

© Fərhad Məzəmli, 2004.

ÖN SÖZ

Yetişməkdə olan gənc nəslin dünyagörüşünün formalaşmasında, inkişafında və tərəqqi etməsində digər təlim fənləri ilə yanaşı, qədim və hətta müasir dövr ədəbiyyatımızın dərin-dən öyrədilməsinin də böyük əhəmiyyəti vardır. Elm və texnikanın inkişafı, xalqımızın mədəni səviyyəsinin yüksəlməsi Azərbaycan dilinin də zənginləşməsinə və tərəqqi etməsinə şərait yaratmışdır. Məhz buna görə də müasir gənclər şifahi xalq ədəbiyyatı xəzinəmizi, Nəsiminin, Füzulinin, Xətəinin, Kişvərinin, Qazi Bühranəddinin, Vaqifin və başqa klassiklərimizin əsərlərini oxuyub mütaliə edərkən müxtəlif lüğətlərdən istifadə etməli olurlar. Hətta bəzən hər hansı bir söz də lüğətdə özünün düzgün əksini tapmır. Odur ki, orta və ali məktəblərdə bütün müəllimlər, xüsusən dil və ədəbiyyat müəllimləri lüğət işi üzrə muntəzəm işlər aparmalı, şagirdlərin və tələbələrin yazılı və şifahi nitqini inkişaf etdirmək üçün bütün imkanlardan istifadə etməlidirlər. Müəllim Füzuli, Vaqif, Zakir, Sabir, Səməd Vurğun poeziyasının ən gözəl incilərini tədris etdikcə Azərbaycan dilinin zənginliyi, gözəlliyi, səlistliyi və əhəngdarlığını da şagird və tələbələrində öyrətməlidir.

Məlumdur ki, dünyada saf və təmiz dil yoxdur. Qarşılıqlı təsir nəticəsində hər hansı bir dildə bu və ya başqa dilin sözləri vardır. Alınma, gəlmə sözlər həmin dilin daxili inkişaf qanunlarına uyğunlaşır və lüğət tərkibinin zənginləşməsinə xidmət edir.

Müasir Azərbaycan ədəbi dilinin lüğət tərkibindəki ərəb və fars mənşəli alınma sözlər, başqa mənbələrdən gəlmə sözlərə nisbətən çoxdur.

Bununla əlaqədar, qeyd etmək lazımdır ki, hər hansı bir dilin lüğət tərkibi mənsub olduğu xalqın tarixinin güzgüsüdür. Belə ki Azərbaycanda dövlət hakimiyyəti tarixin müxtəlif dövrlərində ərəblərin, farsların və azərbaycanlıların əlində olmuşdur. Ərəblərin və farsların hakimiyyəti altında olan bə-

tün xalqlar üçün ərəb və fars dillərində oxuyub, danışib yazmaq məcbur idi. Araşdırmalar göstərir ki, «Səfəvilərin (azərbaycanlıların – F. M) 237 illik hakimiyyəti zamanında (1499 – 1736) azərbaycanca danışib yazmaq başqa xalqlar üçün məcburu deyildi».¹

Üc yüz ildən artıq ərəblərin, min ildən çox farsların hakimiyyəti altında yaşayan azərbaycanlılar, ərəblərin və farsların əlifbasını, dillərini öyrənmiş və bu dillərdə dünya şöhrətli, dahiyənə əsərlər yaratmışlar. Nizami Gəncəvinin fars dilində yazdığı olmaz «Xəmsə» si dünya ədəbiyyatı xəzinəsinin incilərindən sayılır. Böyük şair doğma Azərbaycan mənşəli sözlərlə fars dilinin lüğət tərkibini daha da zənginləşdirmiş və gözəlləşdirmişdir. Eyni yaşayış yerində yanaşı yaşamış Azərbaycan və fars xalqları bir-biri ilə uzun müddət ticarət, siyasi və iqtisadi cəhətdən əlaqədar olmuşlar.

Şübhəsiz belə qonşuluq bu xalqların həm dil, ədəbiyyat, mədəniyyət, həm də adət-ənənələrinə təsir etmişdir. Lakin ərəb əlifbasının qeyd və şərtiz tətbiiq olunmasına, dövlət idarələrində ərəb dilinin hakim mövqe tutmasına, elmi və ədəbi əsərlərin ərəb və fars dillərində yazılmasına baxmayaraq Azərbaycanın geniş xalq kütlələri öz doğma dillərində danışmaqda davam edirdi.

Sonralar monqolların, türklərin istilası ilə əlaqədar olaraq, ərəb və fars dilləri əvvəlki mövqelərini itirməyə başladı, yerli dil olan Azərbaycan dili dövlət dili oldu və bu dövrlərdə ədəbi dilimiz formalaşdı və inkişaf etdi. Ümumiyyətlə, əgər Azərbaycan dili öz tarixi boyu başqa dillərə həssaslıq göstərmiş, davamlı şəkildə o dillərdən vacib olan sözlər, terminlər götürmüşsə, bu hadisə dilimizin zəifliyini, kasıblığını deyil, əksinə köklü, bünövrəli yaşamağa, inkişafa qabil olan bir dil olduğunu, yüksək mədəniyyətli dillərlə birgə addımlaya bildiyini və bu dildə danışan xalqın da ümumbəşəri mədəni inkişaf karvanına qoşulduğunu göstərməkdir. Arasikəsilmədən inkişafda olan, zənginləşən bütün dünya dilləri bu yolu keçmişdir.

¹ H. Zərinəzadə. Fars dilində Azərbaycan sözləri.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan dili uzun müddət ərəb və fars dillərinin güclü təsirinə məruz qalmışsa da, öz qramatik quruluşu və əsas lüğət fondunu qoruyub saxlaya bilmişdir. Müxtəlif xalqların dilçilik tarixi göstərir ki, dil zorakı assimilyasiyaya qarşı böyük sabitlik və güclü müqavimət göstərir. Vaxtı ilə fars və ərəb dillərinin təsirinə məruz qalmış dillər, o cümlədən, Azərbaycan dili bu müddəanın canlı şahididir, söz yox ki, bu dillərin lüğət tərkibinə ərəb-fars dillərinin söz və ifadələri daxil olduğu kimi, həmin hadisənin əksi, yəni assimilyasiyaya uğramış dillərin əks təsiri də tarix boyu özünü göstərmişdir.

Bela ki, ərəb və fars dillərinin lüğət tərkibində vaxtı ilə fars və ərəb imperiyaları tərkibində olan xalqların, o cümlədən Azərbaycanlıların da diliindən alınmış çoxlu söz və ifadələr işlənməkdədir. Fars dilində işlənen yüzlərlə, minlərlə (boşqab, çolaq, qaymaq, döşək, kəklikotu, bölük, ocaq, qayğı, qızıl, xırdavat, vaşama (başama – baş örtüyü), vaşaq (quş adı – Humay), yabı, yasaq, yaxşı, yataq, yaraq, yenga, yürüş, yüzbaşı, qışlaq, yaylaq, külək, ləçək, quş, quşçu, qaravul, sağdıç, soğ (soğan), bacanaq, sarıq və s.) Azərbaycan sözlərini göstərmək olar. Azərbaycan dilindən fars dilinə keçmiş sözlər fars dilinin fonetik qayda-qanunlarına elə uyğunlaşmışdır ki, onların Azərbaycan sözü olduğunu ancaq araşdırmalar vasitəsilə müəyyənləşdirmək mümkündür.

Dil də canlı bir varlıqdır ifadəsini işlətsək yanılmazıq. Alınma və ya gəlmə sözlərin əksəriyyəti dildə bir sıra qrafik, fonetik, leksik və morfoloji dəyişikliklərə uğrayır. Sanki, gəlmə sözlər «çağırılmamış qonaq» kimi dilin öz sözləri və üçüncü bir dildən alınmış sözlərlə birlikdə mübarizəyə başlayır. Burada güclü – gücsüz münasibəti özünü göstərir.

Dialektikanın belə bir qanunu vardır ki, həmişə güclü gücsüzə qalib gəlir, gücsüz isə bir müddət müqavimətdən sonra məğlub olur, aradan çıxır və tarix olaraq qalır. Burada güclü / söz /, gücsüz /söz / sözləri rəmzidir. Fikrimizcə, güclü və ya gücsüz sözünün Azərbaycan və ya gəlmə söz olmasından asılı olmayaraq, o söz dildə qalır ki, «Onları (güclü söz F.M.)

Azərbaycan dilində danışan hər bir şəxs öz sözlərimiz kimi qəbul edir, onlar ədəbi dilimizin həm şifahi, həm də yazılı formalarında fəaliyyət göstərir, tam vətəndaşlıq hüququ qazanır».¹ Belə ki, gəlmə söz keçdiyi dilin eynimənalı sözləri ilə qarşılaşır. Əlbəttə, bu qarşılaşmanın nəticəsində, qalib və məğlub sözün, yəni dildə hansı sözün qalib-qalmaması, vətəndaşlıq hüququ qazanması məsələsi böyük bir dövrü, hətta bir neçə yüzillikləri əhatə edir. Təbii ki, öz sözümüzün və ya gəlmə sözün – hansının dildə qalmasını xalq özü müəyyən-ləşdirir. Hansı söz xalq tərəfindən eyni dərəcədə başa düşülür, o söz də qalib söz hesab edilir.

Burada üç münasibət özünü göstərir:

1. Tarixin müəyyən dövrlərində bir sıra eynimənalı sözlər bərabər – paralel işlənmişlər. Bu bərabər hüquqlu sözlərdən ancaq biri – qalib/güclü/ söz müasir dildə qalır. M. Füzulinin «Leyli və Məcnun» poeması əsasında Ü.Hacıbəyovun bəstələ-diği eyni-adlı operadan Leylinin oxuduğu səhnədən aşağıdakı parçada zülm və sitəm sözlərinə diqqət yetirək:

1. «Bu nə zülüm, bu nə sitəm,
Eşqin odu yandırır məni».

parçasındakı «zülüm» də, «sitəm» də eynimənalı sözlərdir. Birincisi ərəb, ikincisi fars mənşəlidir. Göründüyü kimi, burada qalib söz «zülüm» olmuş, «sitəm» sözü isə aradan çıxmışdır. Çünki «zülüm» sözü dilə tək gəlməmişdir. Özü ilə bərabər eyni kökdən olan zalım, məzlum, zülmət, zülmkar, və s. sözlərini də gətirmişdir və yaxud:

Kimdən sənə yetdi zülüm bidad,
Hər ləhzə nədir fəğanü feryad?²

Dedim dünyaya, ey zalım, nədəndir etmişən racib,
Elə bir zəti ki, qəlbən ona müxlisəm sadiq.³

¹ H. Həsənov. Müasir Azərbaycan dilinin leksikası. «Maarif» nəşriyyatı. Bakı, 1988, səh. 145.

² Azərbaycan klassik ədəbiyyatı kitabxanası, 7-ci cild, «Məhəmməd Füzuli», səh. 378.

³ Yenə orada, səh. 172.

Həm eşq yolunda çox yığürmüş,
Həm çox sitəmi-zəmana görmüş.¹

Birini deyərsən, beşini deyər,
Acı üz göstərsən, beynini yeyər.
Hərdən, qeyzə gəlsə ərinə döyər.
Ər məhəbbətində sitəmkar olar.²

2. Ağlamaq, zar, giryan.

Zar ağlar ikən bu rəsmə ol mah,
Bir türfə sədə eşitdi nagh.³

Vəhşilər içində ol giriftar,
Bir dərd ilə qıldı naləvü zar
Kəfəgənə gətirdi marü Muri,
Ağlatdı vühuşi, həm tüyuri.⁴

Çün qıldı vəsiyyət ol pərişan,
Döndü ev gəldi zarü giryan⁵

Bir neçə gün onda ağlayıb zar
Həm ata evinə döndü naçar.⁶

Durat ola, çöl ola, xam dəli ayğırılar ola... ilxını götür-müşdü başına, eləmişdi ləlik-giryan⁷. /Yəni, ilxını ağlar günə qoymuşdu/.

Vaxtı ilə sinonim sözlər olan Azərbaycan mənşəli «ağlamaq», fars mənşəli «zar» və «giryan» sözlərindən son ikisi arxaikləşib dildən çıxmış, «ağlamaq» sözü isə qalib söz kimi müasir dildə qalmışdır.

¹ Azərbaycan klassik ədəbiyyatı kitabxanası, 7-ci cild, «Məhəmməd Füzuli», səh. 321.

² «Koroğlu» dastanı, səh. 296.

³ Azərbaycan klassik ədəbiyyatı kitabxanası, cild 7, səh. 319.

⁴ Azərbaycan klassik ədəbiyyatı kitabxanası, cild 7, səh. 342.

⁵ Yenə orada, səh. 357.

⁶ Yenə orada, səh.372.

⁷ «Koroğlu» dastanı, səh. 273.

Fars dilindən gəlmə «ağlayan», «nalan», «inləyən» mənasını verən zar sözü müasir dilimizdə bəzən «zar-zar ağlamaq» birləşməsində özünü göstərir.

3. Sırr – raz.

Sırrı-eşqin etmədi ancaq Füzuli aşikar,
Bu mübarək işi hər kim etdi, pünhan etmədi.¹

Key səbzeyi-dərdinə verən ab.
Sərrişteyi-razdan açan tab.²

Məcnun dedi: «Ey açan mənə raz,
Lütfilə qılan məni sərəfraz»³

Hala ki, müqərrər oldu getmək,
Fərz oldu bu sırrı zahir etmək.⁴

Koroğluya deyərsən ki, Rum paşasının qızı Məhəbub xanım deyir ki, ona deməli sırrım var. Amma gərək özünə deyəm. O sırrı ki, mən ona deyəcəyəm, day onu deyəndən sonra burada qalmaq mənə mümkün olmaz.⁵

«Gələn birdir, qalan birdir, gedən bir, gələn qalmaz, gedən gəlməz, bu nə sırr?»⁶

Sırr /ərəb/ və raz /fars/ sözlərindən ikincisinin ömrü az olmuş, gətikcə işlədilmə dairəsi zəifləmiş, məğlub sözlər sırasına keçib, aradan çıxmışdır. Belə ki, sırr sözü Azərbaycan dilinin leksik, fonetik, qrammatik qanunlarına uyğunlaşmış (sirdaş, sirli, sirrimiz, sirrim və s.) və yerini möhkəmləndirmişdir.

¹ Azərb. klassik əd. kitabxanası, cild 7, səh 381.

² Yəni orada, səh. 380.

³ Yəni orada, səh. 383.

⁴ Azərb. klassik ədəb. kitabxanası. Məhəmməd Füzuli 7 - ci cild «Elm» nəşriyyatı, Bakı 1986, səh. 395.

⁵ Azərbaycan xalq dastanları «Gənclik», Bakı səh. 188.

⁶ Fərman Eyvazlı. Qaçaq Kərəm, Bakı «Yazıçı» 1986, səh. 70

4. Namus – ar – qeyrət.

Ot bitər kök üstə əsli nə isə...
...Hərca yidə namus, qeyrət, ar olmaz.¹

Koroğlu bir igid, əsli - zatı var,
Həm namusu, arı, həm qeyrəti var,
Dəmir cilov altı, Ərəb atı var,
İnan Bolu, mən Koroğlu deyiləm.²

Yaxşısı igidin varı,
Namusu, qeyrəti, arı,
Hamı Koroğlunun yarısı?
Nigar kimi yarım qaldı.³

Key ardan el içində arı.
Yox səndə nişani -namü namus.⁴

Füzulidən gətirdiyimiz son şer parçasının mənasına diqqət yetirək:

«Ey, el içində namusdan məhrum. / ardan arı /
Səndə namus adından nişanə yoxdur».

Və yaxud müasir şerimizə nəzər salaq:

Bir diqqət istədim ki, tapdanmasın namus, ar.
Gəlib keçməsin başa boşqab dibi yalayan,
Yal ilə yallananlar.⁵

¹ Azərbaycan xalq dastanları. «Gənclik», Bakı, səh. 3.

² Yəni orada, səh. 253.

³ Yəni orada, səh. 280.

⁴ Azərbaycan klassik ədəbiyyatı kitabxanası, Məhəmməd Füzuli 7-ci cild. «Elm» nəşriyyatı, Bakı 1986, səh 358

⁵ Xəlil Rza. «Məndən başlanıv Vətən». Yazıçı, 1988, səh. 14.

Misallardan göründüyü kimi, ərəb mənşəli namus, qeyrat və ar sözlərinin hər üçü sinonim sözlərdir. Bu sözlərin bir yerdə bir kontekstdə işlədilməsi, hal-hazırda müasir dilimizdə tam və səlahiyyətli, vətəndaşlıq hüququ qazanmış namus sözünün daha qabarıq verilməsinə, mənasının daha açıq, aydın, qüvvətli deyilməsinə imkan yaratmışdır.

Yaxın mənalı olan bu sözlər (namus, qeyrat, ar) adətən, paralel işlənirlər. Lakin ar sözünə nisbətən namus, qeyrat sözlərinin işlənmə dairəsi daha genişdir, müstəqildir. Ar sözü vaxtı ilə təklikdə işləndiyinə (yuxardakı misala bax) baxmayaraq, hal-hazırda namus sözü ilə yanaşı işlənərək onun mənasını daha da qüvvətləndirir. Qeyrat sözü isə ovvəlki mənasından bir qədər kənara çıxaraq dilimizdə «mərdlik», «kişilik» mənasında da işlənir. Məsələn:

Sənə bu qeyrat halal olsun, mərhaba. Bu gündən sən mənimsən, mən də sənə. Sən məndən qüvvətli pöhləvənsən, əgər hiylə işlətməsəydin, sənə gücüm çatmazdı.¹

Bu müqəddəs torpağın qocasında, gəncində
Qeyrat görmək istəyən Azərbaycana gəlsin.²

Deməli, namus və qeyrat sözü ilə müqayisədə ar sözü müəyyən mənada məğlub söz sayılır. Müasir dilimizdə «ar olsun» /eyib olsun/, «ar-namus yaxşı şeydir» və s. birləşmələri özünü göstərir. «Namus», «Qeyrat» sözlərinin işlənmə dairəsi isə daha genişdir. /binamus, biqeyrat, namuslu, qeyratlı, qeyratsız, namussuz, arsız və s./.

Dastanlarımızın dili uzun müddətdən bəri tədqiqat obyekti olmasına və dil xüsusiyyətlərinin öyrənilməsinə baxmayaraq hələ də tam sürətdə tədqiq olunub başa çatdığını söyləmək doğru olmazdı. Onun digər linqvistik xüsusiyyətləri ilə yanaşı leksik-semantik cəhətlərinin araşdırılması da bitmiş sayıla bilməz.

¹ Azərbaycan xalq dastanları, «Şah İsmayıl və Gülzar» dastanı. «Gənclik» Bakı, səh. 372.

² Ədəbiyyat (dərslik) 5-ci sinif. «Maarif» Nəşriyyatı, Bakı, 1989, səh. 78.

Dastanlarımızda hələ də elə sözlərə təsadüf edilir ki, onların məzmunu dəqiqləşdirilməmiş, məna sahələri, məna çalarları ətraflı şəkildə təsvir edilməmişdir. Söz yox ki, Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatının ən monumental janrı dastanlardır. Dilimizin zənginliyinin, rəngarəngliyinin, onun lüğət tərkibinin öyrənilməsi baxımından dastanların rolu böyükdür. Dastanların formalaşdığı dövrdə leksik tərkibi, əsasən Azərbaycan mənşəli sözləri əhatə etsə də, tədricən ərəb-fars mənşəli sözlər dilimizin lüğət tərkibinə daxil olmağa başlayır. Məlumdur ki, bu proses, gəldikcə daha da qüvvətlənir, nəticədə XVI əsr Azərbaycan ədəbi dilinin lüğət tərkibində alınmaların sayı yerli sözləri üstələyir. Lakin «türk dillərində danışan xalqlar ərəb və fars dillərinin mənfəi təsirindən qurtarmağa böyük səy göstərmişlər. Bu məqsədlə Azərbaycanda ərəb və fars ünsürlərinə qarşı mübarizənin tarixi çox qədimdən başlamışdır»¹. Xalq həmişə öz dilini, ədəbiyyatını, mədəniyyətini, adət-ənənəsini qorumağa çalışmış, onun səfəliyi, sabitliyi uğrunda daima mübarizə aparmışdır. «Abbas və Gülşən» dastanında milliyyətə azərbaycanlı olan Şah Abbas, Aşiq Abbasa ərəb, fars dillərində oxuyub aşılıq eləməyi təkid edərək onun qarşısında şərt qoyur. Aşiq Abbas isə buna razı olmur və ona ikibaşlı tutarlı cavab verir:

«- Xeyr, şah, mən onu eləyə bilmərəm. Necə deyirlər, əslini danan haramzadədi. Hər kəsə öz dili, öz eli»²

Bununla belə, Aşiq Abbasın həmin məclisdə üç dildə – ərəb, fars və türk dillərində şəhər deyib oxuması hamını heyratə gətirir.

Qeyd etmək lazımdır ki, özü-özlüyündə dillərin bir-birindən söz alıb, söz verməsi bu dillərin hər birinin lüğət tərkibinin inkişafına müsbət təsir göstərir. Azərbaycan dilinin tarixi inkişafı boyu fars dili ilə daim kontaktın və ərəb dili ilə elmi-dini əlaqələrin təsiri nəticəsində hər iki dilin küllü miqdarda leksik vahidləri dilimizə daxil olmuşdur.

¹ A. M. Qurbanov. Müasir Azərbaycan ədəbi dili. «Maarif» nəşriyyatı, Bakı, 1985, səh. 198.

² Azərbaycan xalq dastanları «Abbas və Gülşən» dastanı. «Gənclik» Bakı 1988, səh. 452.

«Koroğlu», «Şah İsmayıl və Gülzar», «Abbas və Gülşən», «Novruz və Qəndab», «Əmrəh», «Tahir və Zöhrə» və digər dastanlarımızda ərəb və fars mənşəli alımlar, dastanların düzlu dilini xalqdan gələn emosionallığını, müstəqilliyini nəinki azaldır, hətta onun təsir qüvvəsini bir qədər artırır.

Misallara müraciət edək:

Əskik olmaz Koroğlunun qovğası
Düşər paşalarla cəngi, davası¹

Qaldım qariyi zəmində,
Güşimə bir sədə gəldi.
Oyandım xab-qəflətdə,
Qulağıma nida gəldi.²

Qoymaram gedəsən, evdən - xanadan,
Qurtarmaram bu qüssədən, baladan,
Oğul da üz döndərərmi anadan?
Getmə oğul, getmə, qoymaram səni.³

Bahar fəslə, yaz ayları gələndə,
Ötür bizim yerin qazalxları,
Alması, heyvası, narı, turuncu,
Payız yaxşı olur qora bağları.⁴

Məlumdur ki, dilimizdə fars sözləri kəmiyyətə ərəb sözlərindən azdır. Bunların da çoxu bədii ədəbiyyat və şifahi xalq ədəbiyyatı, əsasən, dastanlar vasitəsilə dilimizə daxil olmuşlar. Yuxarıda dastanlardan verilmiş şer nümunələrində eynimənəli fars və Azərbaycan sözləri eyni işlədilmişdir ki, bu söz inciləri yalnız məzmun, mövzu baxımından deyil, fikir zənginliyi ilə diqqəti cəlb edir. Məsələn: / güş – qulaq, ev – xana, cəng – dava, bahar – yaz /.

¹ «Koroğlu» dastanı, səh. 54.

² «Abbas və Gülşən» dastanı, səh. 443.

³ «Novruz və Qəndab» dastanı, səh. 475.

⁴ «Əmrəh» dastanı, səh. 519.

Dastanlarımızın dilində kifayət qədər ərəb /səbr, qərar, nəre / Koroğlunun nəre çəkməsi / bağırma /, qışırma /, lənət, vadə, mələb, cəhd, müxənnət - müxənnəs, / namərd, etibarsız /, məxluq, tənab / ip /, rüsxət, mürəxxəs, müşkül / çətin, ağır /, vəfa, cəfa, kəlam, aləm, məşvərat, məsləhət, məşşər, səfər, xərac, möhtac və s.) və fars mənşəli (sərasər, zirzəmi, bədnam, giryən, sitəm, pünhan, siyah, pirahən / qara köynək /, şikar / öv /, pişvaz / qarşılama /, xuda, qariyi zəmin / yerin altı / xab-qəflət / ölüm - yuxusu /, çərx, şikəstə / sınıq /, kəc / ayrı /, xanəneşin / evdən bayra çıxmayan /, xanəxərab / bədbəxt /, evi yıxılmış, mürü / quş /, həmrəh / yoldaş /, küləh / papaq / göftar / danışmaq /, dəhanı şəkər / ağzı şəkər /, müjgan / kiprik /, cüda / ayrı /, mərd, namərd və s.) sözlər vardır ki, bunlar ayrıca tədqiqat obyektləridir.

«Bizdə ərəb və fars dillərindən alınma sözlərin işlədilməsi tarixi qədimdir. Bir hesablamaya görə, bizim «Dədə Qorqud» dastanının söz ehtiyatının on faizi fars və ərəb sözləridir. «Dədə Qorqud» dastanının islamiyyətdən çox qabaq yarandığını nəzərə alsaq, belə bir fikri təsdiq etmək olar ki, ərəb-fars sözləri müəyyən tarixi-mədəni, siyasi əlaqələr nəticəsində əvvəlcə canlı danışq dilinə, oradan da folklorə – xalq yaradıcılığına, sonra isə yazılı ədəbiyyata keçmişdir.»¹

«Kitabi dədə Qorqud» dastanında eyni sözlər vardır ki, alınma sözlərlə paralel işlənir. Get-gedə alınmalar həmin sözləri sıxışdıraraq onların yerini tutmağa nail olmuşlar. Belə sözlərdən ətər-xəbər, suc – günah, ağız – sərhəd, Tanrı – Allah və b. misal gətirilə bilər.

Məsələn:

1. Ətər / müasir dildə – xəbər, bəzən «xəbər-ətər» birləşməsində özünü göstərir / – Ala dağdan ətər aşsa, xanlar xanı Bayandır xana xəbər var / s. 23 /.²

2. Suc – yazıq – günah. Qazılıq dağının sucu yoxdur / s. 27 /... Oğlancığım öldürmüşəm, yigit, sənə yazığı yok, döngil geri / s. 29 /.

¹ Nitq mədəniyyəti məsələləri. Bakı, «Elm», 1988. səh. 18.

² «Kitabi Dədə Qorqud». Bakı, 1977.

Bu sinonimlər sırasında «suç» sözü arxaikləşib dildən çıxmış, yazıq sözünün isə semantik inkişafı ayrı istiqamətə yönəldiyi üçün o da göstərilən sinonimlər sırasında uzaqlaşmış, nəticədə hər iki yerli sözün yerini fars mənşəli günah sözü tutmuşdur.

Yazıq müasir Azərbaycan dilində artıq «aciz», «bəd xətt», «fəqir», «əlsiz-ayaqsız» / adam / mənasını ifadə edir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu mənələrə uyğun məzmuna /hayıf, heyf-silənmə/ «Kitabi dədəm Qorqud»da da rast gəlirik. Məsələn:

Tovla-tovla bağlananda atıma yazıq, qardaş deyə sığlayanda yoldaşıma yazıq, yumruğumda talbinanda şahin quşuma yazıq... bəyliyə doymadın özümə yazıq, yigitliyinə usanmadın canıma yazıq / s. 40 /

Maraqlı burasıdır ki, bu söz vaxtı ilə rus dilinə «günah» məzmunu ilə daxil olmuşdur / müq. et. Язычество, язычник /. Müasir Azərbaycan dilində isə həmin mənanı itirmişdir.

3. Giziq – ağız – sərhəd.

Sası dinli Gürcüstan ağzında oturursan, ordun üstünə kimi qorsan / s. 31 /. Kafir sərhəddinə, cızıqlara, Ağılğana, Kökcə dağa çıxayın / s. 73 /.

4. Haqq təala - Allah təala, Tanrı təala, haqq-təalaya Domrulun sözü xoş gəlmədi / s. 88 /.

Mənə niyə yalvarırsan? Allah təalaya yalvar / s. 89 /;

Oğlu-qızı olmayanı Tanrı təala qarğayıbdır, biz dəxi qarğarız / s. 20 /.

II. Qeyd etdiyimiz kimi, dilə başqa dillərdən söz daxil olur.

Dildə gəlmə sözə müvafiq söz yoxdursa, həmin söz, şübhəsiz, tam səlahiyyətli söz kimi möhkəmlənib öz yerini tutur. Əgər dildə həmin sözə müvafiq söz varsa, həm də hamı tərəfindən eyni dərəcədə başa düşülür və onun başqa sözlə əvəz edilməsi qeyri-mümkündür, bu zaman gəlmə sözün vəziyyəti çətinləşir, başqa sözlə desək, bu söz ya dildən çıxmaldır, ya da özünə yer tapmalıdır, yəni özgə mənada işlənməlidir. Belə ki, güclü söz gücsüz sözü məcbur edir ki, öz mənasında işlənməsin. Belə sözlərə aşağıdakılar daxildir:

1. Xəstə – fars dilində yorğun mənasındadır. Azərbaycan dilində isə heç bir fonetik dəyişikliyə uğramadan naxos, azarlı mənələrində işlənir.

2. Mərd – fars dilində kəşi, ər mənələrində işləndiyi halda, bu söz Azərbaycan dilində cəsur, cəsarətli, qorxmaz mənələrində işlədilir. Fars dilindən gəlmə «mərd» sözü müasir dilimizdə bəzən «mərdi – mərdanə» birləşməsində özünü göstərir. Məsələn:

Kərəm haqqında deyir: Düşməncilik mazaratdıxnan yox, mərdi-mərdanə olmalıdır.¹

3. Gümrah² – / fars dilində iki sözün birləşməsindən əmələ gəlmişdir, qom – rah = itmiş – yol / fars dilində yolunu azmış, doğru yoldan sapmış, yolunu itirmiş / adam / mənələrində işlədilir. Azərbaycan dilində sadə söz kimi sağlam, gümrah, qüvvətli mənələrində işlənməkdədir.³ Məsələn: Bir yamacın döşündə yurdun gözəl, çəvik, gümrah qızları, oğlanları halay vurub yallı gedir, onlar da quşlar kimi səs-səsə verib günəşi, baharı, quşları salamlayırdılar.³

4. Güzəran – fars dilində keçən, Azərbaycan dilində isə yasayış mənasında işlənir.

5. Sarsaq / fars dilində iki sözün birləşməsindən əmələ gəlmişdir. Sər – səxt = baş – bərk. Hərfi mənası başıbərkdir / fars dilində 1) упрямый, своеловный 2) упорный, стойкий, 3) живучий, выносливый.⁴

Azərbaycan dilində sadə söz kimi qanmaz və başu düşməyən mənələrində işlədilir.

6. Sərbəst – /fars dilində iki sözün birləşməsindən əmələ gəlmişdir. Sər – bəst = baş – bağlı, yəni başıbağlı / fars dilində üstüörtülü, gizli / söhbət /, ağızbağlı mənələrində işləndiyi halda Azərbaycan dilində azad, müstəqil mənasında işlədilir.

¹ Fərman Eyvazlı. Qaçaq Kərəm, Yazıcı, Bakı, 1986 səh. 69.

² H. Həsənov. Müasir Azərbaycan dilinin leksikası. «Maarif» nəşriyyatı, Bakı, 1988, səh. 144. N.Məmmədov. A.Axundov. Dilçiliyə giriş, «Maarif» nəşriyyatı, Bakı, 1966, səh. 164.

³ Ədəbiyyat. 5-ci sinif üçün dərslik, Bakı «Maarif» 1989 «Ana urayı dağ çiçəyi» səh 45.

⁴ Персидско-русский словарь. Том II, Москва, 1970, стр. 35.

7. Bəsit – ərəb dilində düz, hamar, açıq, geniş mənalarında işləndiyi halda Azərbaycan dilində sadə mənasında işlədilir. Bu söz ərəb dilindən fars dilinə də keçmişdir.

H.Həsənov «Müasir Azərbaycan dilinin leksikası» kitabında bəsit sözünü səhvən fars sözü kimi vermişdir.

8. Gənc – sözü fars dilində xəzinə mənasını, bizim dildə isə cavan mənasını bildirir.

III. Bu bölmənin birinci bəndində qeyd etdik ki, sözlərin bir-biri ilə mübarizəsi nəticəsində güclü söz dildə qalır, gücsüz söz isə dili tərk edir. Bölmənin II bəndində güclü söz qismən ondan zəif olan sözü dildən çıxarmaq iqtidarında olmadıqda həmin söz / yəni qismən zəif olan söz / mənasını dəyişib başqa mənə kəsb edir. Əgər gəlmə sözlə, dildə olan sözün hər ikisi güclü çıxdıqda birləşirlər. Başqa sözlə, iki güclü / söz / ittifaq bağlayır.

1. Azərbaycan mənşəli yığmaq sözü /toplamaq mənasında/, ərəb mənşəli cəm, cəmləmək sözü ilə qarşılaşaraq birləşib yığcam sözünü əmələ gətirmişdir. Bu iki sözün birləşməsindən əmələ gəlməsinə baxmayaraq dilimizdə sadə söz kimi işlədilir.

2. Azərbaycan mənşəli uzun sözü, fars sözü deraz, drax /uzun/ sözü ilə qarşılaşaraq birləşib uzundraz sözü əmələ gətirmişdir.

Əziz, oxucu bütün bunlara Siz lüğətlə tanışlıqdan sonra cavab tapa biləcəksiniz.

Lüğətin quruluşu

1. Lüğət Azərbaycan – Latin əlifbası sırası ilə düzülmüşdür. Kitab-lüğətdə 23 hərf öz əksini tapa bilməmişdir. Fars dilində, latın əlifbasında bir sıra hərlərlə başlanan (E, I, O, Ö, U, Ü, Y, Ğ) sözlər olmadığı üçün həmin hərlər lüğətdə öz əksini tapmamışdır.

2. Vaxtı ilə klassik Azərbaycan ədəbiyyatında işlənmiş müştərək ərəb – fars sözləri (vəsiyyətnamə, vəsilə – cu, vələ – dar, qədəh – nuş, dua – gu, əbcəd – xan, zərrə – bin, ləzzət – yab, matəm – zədə və s.) sırf fars mənşəli olmadığı üçün lüğətdə salınmamışdır.

3. Lüğətdə bir sıra sözlərin mənası hamı tərəfindən eyni dərəcədə başa düşüldüyü üçün onların geniş izahı verilməmişdir: Məs, Azarkəş – idman həvəskarı, ümumiyyətlə, həvəskar;

4. Lüğətdə əslində leksik mənaya malik olan Azərbaycan dilində isə şəkilçi rolunda çıxış edən sözlər əlifba sırası ilə verilmişdir. Məs: ... baz – bəzi isimlərin axırına gətirilərək bir şeyin həvəskarı, maraqlısı, hərisi, bəzi və «oyun» məfhumunu ifadə edən söz sonu şəkilçidir: Məs: quşbaz, oyunbaz, sehirbaz, hoqqabaz, gülbaz... və s.

5. Mənası izah ediləcək sözlərdən sonra tire (–) axırda, yəni izah edildikdən sonra isə nöqtəli vergül işarəsi qoyulur (:)

6. Lüğətdə üç mindən artıq fars mənşəli söz və ifadənin və minə yaxın kişi və qadın şəxs adlarının izahı verilmişdir.

7. Mənası izah edilmiş sözün məcazi mənaları həmin sözün ixtisarı (məc.) ilə işarə edilir.

Lüğətdə Azərbaycan əlifbası aşağıdakı sıra ilə verilmişdir.

A, B, C, Ç, D, Ə, F, G, H, X, J, K, Q, L
M, N, P, R, S, Ş, T, V, Y, Z

A

Ab – Su; maye halına düşmüş; yaş; göz yaşı;

Abi-bəqə; **abi-həyat**; **abi-heyvani**; **abi-zindəgi**; **abi-zindəgani**; **abi-kövsər**; **məs. İsgəndər atlandı çıxdı zülmətdən, O, Xızr idi, içdi abi-həyatdan. (Abbas və Gülgəz dastanı).**

Məs:

Nitqi – Ənfasi – Məsihin dəmbədəm candır mənə.

Çünkü mən Xızram, dodağın abi-heyvandır mənə

(Ş.İ.Xətai)

Əslində **dirilik suyu** adı ilə məşhurdur. Əfsanəyə görə bu suyu içən həmişəlik diri qalar, güya əfsanəvi şəxsiyyət olan Xızr bu sudan içmiş, həmişəlik diri qalmışdır. Bundan əlavə – dini əfsanələrə görə cənnətdə olan Kövsər çayının suyu; həyat suyu, dirilik suyu;

Abi-zəməzəm (zəməzəm) – Məkkədə olan və suyu müsəlmanlar tərəfindən müqəddəs sayılan quyunun adıdır; klassik poeziyada şərab;

Abi-qənd – Qəndab, qənd (suyu) şərbəti;

Abi-ənər – Nəşərab, nar suyu;

Abi-əngür – Üzüm suyu; şərab;

Abi-zülal – Sərin; duru su; şəffaf, təmiz su;

Abi-leysan (neysan) (niysan – aprel ayı) – bahar yağışı, çox güclü yağış; (neysan-leysan – N – L yerdəyişməsi)

Abi-mirvarid – Mirvarid suyu, gözə gələn qara su; katarakta;

Abad («əbəd»-in – cəmi) 1) Yaşayış üçün hər cür şəraitli olan; şəhər; şəhərlik; 2) Şad, şəhər; 3) ... abad, Xüsusi isimlərə qoşularaq şəhər, kənd, yer adları bildirən şəkilçi; Cəlilabad, Sabirabad, Aşqabad (eşq-abad) 4) Həmişəlik olan, daimi;

Abadan – Tır – tikintisi olan, abad; Şən; «**Abadanlıq** – xoş gün» mənasında; «Evin abadan – xoş günün olsun» – mənasında.

Abbənd – Suyun qarşısına çəkilən sədd;

Abdan (ovdan) – Suyu yığıb saxlamaq üçün üstü tikili yeraltı hovuz, nohur;

Abdəst – Namazdan qabaq əl-üzünü yuma; dəstəmaz;

Ovsar – Dəvə noxtası;

Abi (Abgün) – Su rəngində; abı; mavi rəng, açıq – göy;

Ab – su isminə – i şəkilçisi əlavə etməklə sifət əmələ gəlmişdir;

Abdar (**Abidar**) – Sulu, şirəli, tərəvəzli, axıcı, lətifətli (səs, şər, və s); məc; dadlı, ləzzətli;

Abdəstxana – Ayaq yolu; Su başı; Əl yuyulan yer;

Abduğ (**ovduq**) – Su qatılmış qatıq; atılama, ayran;

Abır (abru), (abır-həya) – Şərəf, namus, heysiyyət, hörmət, qədir – qiymət; üz suyu;

Abo-həva (Su və hava) – İqlim;

Abgərdən – Misdən, alüminiumdan və s.-dən düzəldilmiş uzunsaplı çömçə, parç, tayqulp, abgərdən; su götürmək üçün qab;

Abco («arpa suyu») – pivə;

Abgüşt («ət suyu») – Bozbaş, piti;

Abpaş – Ağzı süzgəcli su səpən alət; susəpən, suçiləyən;

Avaz (avazə) – Səs, sada; hava, ahəng, mahnı; şöhrət; nəvə;

Avazət («avaz» sözünün cəmi) – Orta əsr Yaxın Şərq musiqi dəstgahlarında son altı pərdənin ibtidasını təşkil edən havacat silsiləsi; havacat;

Aviz (avizə) – Asılan, asılı; sırğa, qəndil, çilçirəq;

Avtandil (avtab – dil) – Qəlbi günəşə bənzəyən, günəş ürəkli;

Avara – 1) Heç bir işlə məşğul olmayan, boş-boş gəzən adam, işsiz-gücsüz; sərsəri, sərgərdən;

Adına (adinə) – Həftənin «cümə axşamı» na (IV gün) adına günü deyilir;

Ağuş – Qucaq; İlkən mənası «halqa» olub iki qollar arasına almaq deməkdir;

Azadə (azad) – 1) Hər qeyddən uzaq, asılı olmayan, sərbəst; 2) Cənubda bitən bərk oduncaqlı ağac növü (azad);

Azadpərvər, azadixah – Azadlıq sevən, azadlıq uğrunda vuruşan;

Azarkeş – İdman həvəskarı; ümumiyyətlə, həvəskar;

Azar (azar-bezar) – Hər cür azar, xəstəlik;

Azarxana – Xəstəxana; Müalicə ocağı;

Azər, azəri, azərin – Od; atəşkədə, atəşgah; oda qulluq edən mələk; odlı, alovlu, şöləli; qığılcım; oda və atəşpərəstliyə mənsub olan; Şəmsi ilinin 9-cu ayı – azər. azərbaycanlı; odlar yurdunun vətəndaşı;

Azərpərəst – Atəşpərəst; oda pərəstləş edən adam;

Azürdə (azürdədil) – İncimiş, ürəyi sınmış, qəmli, əziyyət görmüş;

Azərm – Abır, həya, utanma;

Ayin – Rəsm, adət, qanun, dəb, üsul, mərasim; məzhəb və din qanunları;

Ayina (ayna) – Güzgü; pəncərə, pəncərə şüşəsi; saflıq, duruluq, şəffaflıq;

Ayinabənd (aynabənd) – Şüşəbənd; hər tərəfi şüşə (ayna) ilə örtülmüş (bənd edilmiş) ev, otaq, yer;

Agah – Xəbərdar; **Agah olmaq** – bilmək, xəbərdar olmaq;

Albuxara – Qara gavalı növü; quru gavalı növlərindən biri;

Alu, Alça (aluça) – Alı (meyvə);

Alud (aludə) – Bulaşlıq, bulaşmış; batmış, aşıq, vurgun, mübtəla, məftun;

Amadə – Nazır, müntəzir;

Amuz (amuzqar) – öyrənən, öyrədən; müəllim, ustad ;

Anbar – Mal yığılan yer; **Anbardar** – anbar müdiri;

Arayış (arəstə) – Bəzək, zینət; bəzəkli, düzəlmiş; gözə xoş gələn;

Aram (aramgah) – Sakit olma, qərar tutma, rahatlanma; sərdabə, məqbərə, mavzoley; Qəbir - mənasında;

Ard – Un; **Ard unu** – dəyirman daşının ətrafına yığılan un; Sinonimlər birləşməsi;

Arzu – kam, arzukeş, arzumənd (arzu), **Arzuman** – Bir şeyin olmasını ürəkdən istəmə, arzu, istək; arzulayan; istəyən, arzusu olan, arzu çəkən;

Armaq (əsli, arman) – İstəmək, arzusunda olmaq;

Arşın (arşin) – 0, 71 metrə bərabər uzunluq ölçü vahididir. Arşın müxtəlif ölçülərdə olub, ona görə də «öz arşını ilə ölçmək» ifadəsi yaranıb (*B. Əhmədov*)

Asayış – Əmin – amanlıq, sakitlik, dinclik, rahatlıq; (asani) – çətin olmayan, sadə yüngül, asanlıq, sadəlik, sadəcə, zəhmətsiz;

Asan – asani – Çətin olmayan – sadə – yüngül–asanlıq–sadəlik–sadəcə–zəhmətsiz.

Asib – Bəla, müsibət;

Asiman – Göy, səma; fəza;

Asimani – 1) Açıq-mavi, göy rəngində; 2) göyə mənsub; 3-təmiz, ləkəsiz, pak, müqəddəs;

Asiyab (asyab) – Dəyirman; su dəyirmanı;

Asitanə (astana) – Kandar, qapının ağzı, qapının çərçivəsinin alt hissəsi; bargah, dərgah, saraya giriş qapısı; hökmdar qapısı; Məs: *Qaldırdı aşk diin məni ol asitanədən.* (Füzuli);

Asudə, asudəgi, asudətər – Rahat, dinc, qayğısız, arxayın; rahatlıq, asudəlik; lap asudə, çox rahat;

Atəş – Od, ocaq; tufəng və ya topdan atış; işgəncə, sıxıntı;

Atəşbaz (atəş – baz) – Odlu oynayan; fişəngçi, pirotexnik, atəşbazlıq sənəti, ustası;

Atəşbar (atəş – bar) – Od yağdıran, hərarətli, qızgın;

Atəşzar (atəş – zar) – Odluq, od olan yer; od çox olan yer;

Atəşizəban – Odlu danışan, ağzından od tökülən; ağzı kəsərli, hərarətlə danışan; sözü kəsərli, yaxşı nətiq.

Atəşin – Odlu, od kimi isti;

Ateşkeş – Ocaqdan od çəkmək üçün dəmir alət;

Atəşgah (atəşgədə, atəşxana) – Atəşpərəstlərin ibadət-gahı, məbədi; odluq, odyanan yer; Od evi;

Atəşparə (atəş parə) – Od parçası, qığılcım;

Atəşpərəst – Oda ibadət edən, Zərdüşt dinində olan;

Atəşrəng – Od rəngli, od rəngində olan,

Atəşfəşan – Atəş saçan, çox parlaq, yanardağ; Atəş-bazlıq, fişəngbazlıq;

Afər, Afərin,¹ afəridə, afəridgar – Yaradan (Allah); yaradıcı; yaradılmış, vücuda gətirilmiş, yaranmış; məxluq;

Afərinəndə – Yaradan; Allah;

Afərin² – Tərif, təhsin ifadə edir; Əhsən, Mərhəbə; Ay sağ ol! Bərəkəllah;

Aftab (Afətab) – Günəş; Qadın adı kimi də işlədilir; məcazi mənada; gözəl – parlaq üz, dilbər, camallı məhbubə;

Aftabpərəst – Günəşə sitayiş edən, günəşi Allah deyə tanıyan;

Afiyə – Sağlamlıq;

Aftaba (aftabə), (ab – taba) – lüleyin, aftafa, lüləkli və qulplu su qabı;

Ahən; ahəngər – Dəmir, dəmirçi;

Ahəng – səslər, rənglər və s. arasında uyğunluq, harmoniya, müvafiqət, gözəl səs, avaz; nəğmə, mahnı, hava;

Ahəng qanunu – sözlərdə eynicinsl, yəni qalın saitlərin, qalınları, incə saitlərin incələri izləməsinə deyilir (dile).

Ahəngdar – Səsləri və rəngləri arasında uyğunluq (ahəng) olan; qulağa (gözə) xoş gələn; qulaqları (gözləri) oxşayan, gözəl səslənən(üba) – Maqnit; Dəmiri özünə çəkən; ahəngdar, xoş – lətif, uyğun, müntəzəm, qaydalı, səlis; harmonik (səs);

Ahənrüba (Ahən – rüba) – Maqnit–Dəmiri özünə çəkən.

Ahəstə, ahəstə-ahəstə – Asta, yavaş, ağır, üsullu; yavaş-yavaş–aramla–tələsmədən.

Ah – əfqan (ahü əfqan), (fəqan) – ah- nalə (ahu nalə), Ah-zar (ahu zar), Ah fəryad (Ahu-fəryad); Ah çəkmə, ağlama, sızlama, zarıldama; fəryad, ilti;

Ahu – Ceyran; təşbihlərdə – gözəl, dilbər; «Ahuyə-xətə-n»-nin əsil mənası «Çin ahusu» klassik şərdə gözələ, dilbərə işarədir. Qadın adı;

Ahuçəsm, ahunəzər – Ceyran gözlü, gözləri iri, kirpikləri uzun olan (qadın, qız haqqında); cazibəli göz;

Ahuyə-tələ – Qızıl ceyran; Məkkədə ceyran şəklində olan qızıl

Aşiyən, aşiyənə – Yuva, quş yuvası; sığınacaq, məskən;

Aşkar (aşkar) – Açıq, aydın, göz qabağında olan, bəlli – məlum; Məs: **Aşkar etmək** – meydana çıxarmaq, bəlli etmək, üzə çıxarmaq, göstərmək, üstünü açmaq, müəyyənləşdirmək; həqiqət;

Aşina (aşna) – 1. Məlumətli, vafiq, tanış, xəbərdar, bələd; 2. Dost, yaxın, tanış, tanış – biliş, yoldaş; Bəzən müraciətlə deyilir. Məs: *Necəsən, aşna* (dost); 3. Qeyri-rəsmi arvad, yaxud kişi, oynaş;

Aşnabaz – Arvadbaz, aşna saxlayan;

Aş(i)nay – Tanışlıq, dostluq, aşnabazlıq; Bir işə ümumi mənafe baxımından deyil, dostluq, şəxsi münasibət baxımından yanaşma, bir işdə öz dostlarına, yaxın adamlarına üstünlük vermə, tərəfçilik etmə; dost-bazlıq;

Aşpaz (aşpəz) – Xörək bişirən, xörək hazırlayan usta, aşpaz; Aş vaxtı ilə bütün xörəklərin adı olub.

Aşpazxana – Mətbəx, xörək bişirilən otaq;

Aşüftə – Əhvalı pozulmuş, pərişan, qarmaqarışıq; dəlicəsinə aşiq, vürğun, məftun.

Aşüftəməğz – Dəli, beyni zədələnmiş, çaşqın, sərsəm;

Aşfəruzgar – Vəziyyəti pərişan, halı pozğun;

Aşur – Qəməri təqvimə ilə birinci ayın adıdır.

B

Ba – İlə (la, lə) qoşmasını əvəz edən sözünü şəkilçi (məs – bahörmət, bahəm, basəvad, baməzə, bəədab, bəvücut və s.);

Bab – 1) Tay, tay – tuş, cur, bərabər; 2) Uyğun, münasib, müvafiq, yaraşan;

Babat (babət) – 1) Orta keyfiyyətli, miyanə, orta həddə yaxın; nə çox yaxşı, nə də çox pis; 2) Təhər, hal, vəziyyət, keyfiyyət (məs; bu babətdən... cəhətdən, bəradə);

Babı – X I X əsrin ortasında İranda «Bab» təxəllüsü Mirzə Əli Məhəmməd tərəfindən təsis edilmiş dini təriqət; Dinsiz, kafir;

Bavər – (bavər etmək) – İnanmaq; etimad etmək;

Bəvücut – Bununla belə, bununla bərabər;

Bad – Külək, yel; **Badi-səbə** – səbəyli, meh; **Badi-fəna** – dağıdıcı külək; boş yer; yox olma, məhv olma; heç, puç, heç-puç; **Bada vermək** – puç etmək, yox etmək, məhv etmək, tələf etmək;

Badabad – Hər nə olursa, qoy olsun; qoy olur olsun;

Badam (badəm) – İsti ölkələrdə yetişən sərt qabıqlı, ləpə şəklində ləzzətli bir meyvə və bu meyvənin ağacı;

Badambuta (badəm və butə) – Badəm naxışlı, badamı gülləri olan parça;

Badamgül – Badam ağacının çiçəyi, badam gülü;

Badban – Ensiz nazik taxta çərçivəyə yapışdırılmış və uzun sapa bənd edilərək havaya uçurulan kağız – çarpələnq;

Badə – Şərab, çaxır; şərab pialəsi;

Badənuş, badəxor – Şərab içən, içki içən; əyyaş;

Badəpərəst – İçki düşkün, şərab düşkün;

Badkəş (bad-kəş) – yel çəkən; Xalq təbabətində müalicə məqsədi ilə işlədilən küpə, banka, stəkan və s; həcmət;

Bağban – 1) Bağ baxan, bağa qulluq edən adam, bağ yetişdirməklə, bağçılıqla məşğul olan adam; bağçı; 2) Qayğı ilə bəsləyən, tərbiyələndirən, yetişdirən adam, tərbiyəçi adam mənasında;

Bağça – Kiçik bağ, güllük, gülüstan, çiçəklik;

Bağistan (bağestan) – Bağlıq, çoxlu bağ olan yer;

Bağpərəst – Bağ işlərini, meyvə ağaclarını becərməyi çox sevən adam;

Bağçəgü – Gül bağçası, güllük, çiçəklik, gülüstan;

Baz ¹ – Alıcı quş, tərhan, qızılquş; quş ovlamaq üçün ələ öyrədilmiş quş; Şikar quşu; **Şahbaz** – qızılquşların şahı;

...**baz** ² – Bəzi isimlərin axırına gətirilərək bir şeyin həvəskarı, maraqlısı, hərisi, bazı və «oyun» məfhumunu ifadə edən söz sonu şəkilçidir; Məs: qumarbaz, oyunbaz, sehribaz, hoqqabaz, quşbaz, gülbaz, fəndbaz, sözbaz, siyasətəbaz, kələkbaz və s .

Baz ³ – Yenə, təkrar, təkrarən, bir də, bir daha, yenə də; geri, dala, geriye;

Bazar – Alış-veriş yeri; Açıq yerdə yaxud bina içərisində düzəldilən mövsümü ticarət mərkəzi; Ömtə dövrüyəsi sahəsi, zonası; Alver, alqı-satqı yeri; Səs-küy, qalmaqal olan yer; şənbdən sonra gələn gün – yekşənbə;

Bazarı (bazəri) – Xırda alverçi; bazara aid olan, satmaq üçün olan; Adətən aşağı keyfiyyətli səliqəsiz, davamsız, qaba, ucuz, çox sadə mal;

Bazburud (bad burut) – Görkəm, boy-buxun, bədən quruluşu;

Bazirgan, bəzirgan (bazərqan) – Tacir; Məs: *Elə bir bəzirgan, elə bir səyyah tapılmadı ki, ürəyi Təbrizi görmək həsrətilə çırpınmasın* (Əlisa Nicat);

Bazi – Oyun, əyləncə; hiylə, kələk, birlilik;

Baziçə – Oyuncaq;

Bazgəst – Qayıtma, geri qayıtma, dönmə; tövbə, peşmançılıq;

Bazxast – İstintaq, dindirmə, sorğu-sual; məsuliyyətə alma; tənbeh, cəza, məzəmmət, töhmət, qulaqburması;

Bainhəmə – Bununla belə, bununla bərabər;

Bazu – Qolun çiyindən dirsəyə qədər olan hissəsi, bazu sümüyü, qol.məcəzi – qüdrət, əzəmət, qüvvə;

Bazubənd – Qolbaq, bilərzik; Qədimdə döyüşçülərin qollarına geydikləri dəmir qolçaq; İçərisində nəzər duası, yaxud dua kitabçalarından bir nüsxə qoyulmuş meşin və ya parça qovluq; qolbənd; Məs: Pərimin boynunda heykəl həmayıl, Ləl bazubənd düzüb qol kənarında. (*Aşiq Qurbanı*);

Bak – Qorxu, xof; çəkinmə, ehtiyat; əndişə, qayğı; **Bibak** – qorxusuz;

Balaqan («balaxana» sözündən) – Keçmişdə kütləvi teatr tamaşaları üçün açıq havada taxtadan düzəldilən müvəqqəti tikili (Burada kiçik teatr tamaşaları göstərilirdi);

Bal – Qanad, Bax, pər., bal və pər – qanadlar;

Bala – Yuxarı, üst; boy – uca, yüksək, hündür;

Balətər – Daha yüksək, daha uca;

Balapus – Üstdən geyinilən paltar; Plaş;

Balin, balış, balinc – (əslə; qulaq altı – dir) İçi quş tükü, yaxud yun ilə doldurulmuş yumşaq baş altı; yastıq;

Banu – Xanım; Dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin «Xosrov və Şirin» poemasında – Məhinbanu farsca «böyük xanım» deməkdir;

Bar¹, bəhrə, bəhər, bəhr – Meyvə, məhsul; bar; Məs: *Bir baxçayam barsızam, Barsızam, baharsızam.* (Rasim Kərəmi)

Bəhərçin – Meyvə toplayan, bar dərən;

Bar² – Yük, ağırlıq;

Bardan – Bar, bəhər, məhsul yığılan qab (iri kisə);

Baran (barış) – Yağış, yağmur;

Barani – Yağışdan, yağmurdan qorunmaq üçün geyilən üst geyimi – plaş;

Barə – Adətən mənsubiyyət şəkildələri ilə birlikdə işlənən; Məs: Onun barəsində; xüsusda, xüsusunda, haqqında;

Barı (baru) – Hasar, divar, sədd; Qala divarı;

Barı² (bari) – Heç olmasa, Heç olmazsa;

Barkəş (barkeş) – Yük daşıyan; yük çəkən; yük maşını, kiçik yük gəmisi – **barkas**, ağır şeyləri daşıyan, qaldıran; klassik şerdə – dərddə, möhnətdə, mənəvi əzablara dözən; Məs: *Mən orlmuşam dərdin, qəmin barkəşi.* («Abbas və Gülgöz» dastanı);

Bargah, bargəh – 1. Saray; padşaha məxsus imarət. 2. Liman, gəmi dayanacağı;

Barxana, barxanə – Ev şeyləri, ev ləvazimatı, müxəlləfat, avadanlıq, dir-dirlək; başqa bir yerə aparılmaq üçün yığılıb bağlanmış əşyalar; yük; yük yeri; Yorgan-döşək yığılan yer;

Baha (bəha) – Dəyər, qiymət; (əksi – ucuz); yüksək qiymətlə satılan, ya alınan mal; bir şeyi əldə etmək üçün əmək sərf edib qurban vermək; Bahasına, baha oturmaq – nəticəsi pis olmaq, çox pis nəticələnmək;

Bahadır – (əslə türk dillərindədir) Qoçaq, igid, qəhrəman; 1227 – 1255 – ci illərdə Rusya ilə vuruşmuş Monqol xanı Batı xanın adı ilə bağlıdır. Batıran, məhv edən deməkdir; **Bəhadirənə** – igidcəsinə, qəhrəmancəsinə, bəhadircəsinə;

Bahar (bəhar) – İlin qış və yay arasında olan fəsl; yaz; Gəncliyin dadlı xəyal və arzularla dolu dövrü; Məs: *Ömrün bahar çağır*; Yaz havasını xatırladan yumşaq, ilıq, açıq, mülayim hava haqqında. Məs: *Havaya baxırsan, elə bil ki, bahardır*;

Baharistan (bəharestan) – Gənclik; güllü-çiçəkli, yaşıllıq yer;

Bahəm – Bir yerdə, birgə, birlikdə, bərabər;

Bafa (bafə) – Dərzin belini bağlamaq üçün kökündən çıxarılan külək; topa, dərz bağlamaq;

Baca (bad – külək, ca – yer) Hava çıxan yer;

Bac (bac-xərac) – Keçmiş zamanlarda bir yerdən başqa yerə aparılan mal və sairədən alınan rüsum, vergi; Qalibin məğlubdan aldığı təminat, vergi; İntiqam, qisas, əvəz çıxma;

Bafta – Parça növü;

Betər, Bəter (bədtər) – Daha pis, daha yaman, daha bərbad, lap pis; Daha çox, daha güclü, daha artıq, daha şiddətli. Məs:

Kimə kim, dərdimi izhar qıldım, istəyib dərman,
Özümdən həm *betər* bir dərde onu mübtəla gördüm.

(Füzuli);

Bezar (bizar) – Usanmış, bezmiş, çiyirilmiş, tənə gəlmiş; incik, narazı, Boğaza yığılma;

Bedeħ (bedehi) – Vergi;

Behişt – Cənnət; Dini etiqadlara görə, bu dünyada savab iş görmüş adamların axirət də səadət içərsində yaşayacaqları yer; son dərəcə gözəl, mənzərəli, ürək açan yer;

Beçə (bəçə) – Bala; çolpa, cavan xoruz; Kiçik, balaca; Cavan bal arısı; Məs: **Beçə bal** – cavan bal arısı, təmiz ağ bal;

Beçəşm – Göz üstə – gözüm üstə; baş üstə;

Beçədan – Uşaq, balıq, ana qarnı;

Beçəqul – Qulbeçə – yöndəmsiz; Quleybanı (qule-biyabanı);

Beçəxor – Qadınların uşaqlıqlarında əmələ gələn bir xəstəliyin xalq arasında adı;

Beh, behtər – Yaxşı, ən yaxşı, daha yaxşı; betər;

Behbud – Sağalma, yaxşılaşma, sağlam, vücudu möhkəm; xəncərin bir növü;

Behbud – Sağlamlıq, yaxşılaşma, vücud möhkəmliyi;

Behzad – Xoşbəxt, xoş gündə doğulmuş; bəxtəvər, bəxtiyar;

Beşbetər (biş bədtər) – Ən pis, daha pis;

Bəbir (bəbr) – Pələngə oxşayan güclü heyvan;

Bəd – 1. Pis, gərib, yaman; Məs: **Bəd nəzər** – pis göz; 2. Hirslı, sort, qapağan, tutaqan; Məs: *Bəd it* və s. Məs: **Bəd ayaqda** – təhlükəli, xətərli vaxtda, qorxulu dəqiqədə, iş çətinə düşəndə;

Bəd ... – Bəzi sözlərin əvvəlinə gələrək pis, mənfi mənada sözünü şəkilçi rolunda çıxış edərək düzəltmə sifət əmələ gətirir; Məs: Bədkar, bədbəxt, bədəsl, bədbin, bədcins, bədəməl, bədnam, bədzat, bədxah, bədrəng, bədsifət, bədqədəm (ağır ayaq), Bəddin (kafir, zındıq) bədəxlaq, bədgüman, bədnəfs, bədnəzər, bədniyyət, bədhəybət və s.

Bədavaz – Pis səslı, xoşagəlməz səs;

Bədbəxtanə – Bədbəxtcəsinə, tələsizcəsinə, uğursuzcasına;

Bədbin – (əksi – nikbin); Həyatda hər şeyi pis görən, hər şeyə ümitsiz baxan, gələcəyə inanmayan; pessimist;

Bədbini – Pessimizm;

Bədbu (y) – Pisiyli, pisqoxulu, pis qoxu verən;

Bədəndam – Bədən quruluşu düzgün olmayan; bədənin hissələri arasında tənəsüb olmayan; yöndəmsiz;

Bədzat – Əsli – nəcabəti olmayan;

Bədəndiş – Pis fikirli, pis düşünən;

Bədxəşan – Əfqanıstanda yer, mahal adıdır. Öz qiymətli daşları ilə bütün Şərqdə məşhurdur. Ərəb, fars, Azərbaycan dillərində yazan şairlər öz şerlərində «Bədxəşan ləlini» tərif ediblər. Məs:

Bədxəşan ləli kimdür, kim ilə həmsöhbəti onun,
Dürr quşuna kim buldi, dürr şahvar lalası.

Bədkar – Yaramaz işlər görən, pis rəftarlı, bədəməl;

Bədkirdar – Yaramaz, pis hərəkətli;

Bədgü – Başqaları haqqında pis danışan, qiybət edən;

Bədgüman – Haqiqəti bilmədən, zənn və təxminə görə bir şey haqqında pis düşünən, pis fikirdə olan; şübhə edən; pis niyyətli; Məs: **Özündən bədgüman** – özü haqqında çox böyük fikirdə olan;

Bədmüşk (bidmüşk) – Müşk ağacı; söyüd fəsiləsindən dekorativ ağac; Məs: **Bədmüşk arağı** – bu ağacın çiçəyindən çəkilib, xalq təbabətində işlədilən cövhər;

Bədmehr – Mehirsiz, məhəbbətsiz; kinli, acıqlı;

Bədnam – Pislilikdə adı çıxmış, adı ləkəli, pis ad çıxarmış; rüsvayçı, biabırçı; Məs: **Bədnam etmək** – rüsvay etmək, biabır etmək;

Bədnijad – Bədəsl, soysuz, alçaq, rəzil; əsil-nəcabəti olmayan;

Bədrəng – Xoşa gəlməyən rəngdə olan, piserəngli, çirkin rəngli; Məs: *Qorxunc, yöndəmsiz, bədhəybət; Məs: Mənim canımı bu bədrəngin əlindən xilas etməsən, səndən ayrılan deyiləm...* («Novruz və Qəndab» dastanı);

Bədrənc – Ətirli efir yağına malik olan bitki;

Bədrəftar – Rəftarı pis, bədqıliq, rəftarsız, yola getməyən, kobud adam;

Bədxab – Yuxusu pis, yata bilməyən;

Bədxah – (əksi – xeyirxah); Başqasının pisliliyini istəyən, heç kəsin yaxşılığını istəməyən; qərəzkar;

Bədxu – Pisləsiyyətli, pisləbiətli, xasiyyəti pis, yolagetməz, qılıqsız;

Bəli – təsdiq bildirən söz;

Bənd¹ – 1. Sklet sümüklərinin oynaq yerləri, buğum, mafsəl; 2. Müxtəlif hissələrdən ibarət olan şeyin hissələrini bir-birinə bağlayan, bərkidən bağ və s.; Sınımış, aralanmış, qopmuş bir şeyi bərkitmək üçün ona keçirilən halqa, sarğı və s.; Bağ, ip, düyün. 3. Şərin bir neçə misrasından ibarət olan bölgüsü; 4. Qanun məcləsinin, yaxud hər hansı bir mətnin, sənədin və s.-nin rəqəm və ya hərflə ayrılan kiçik hissəsi, maddəsi; 5. Bir yeri seldən, daşqından qorumaq, yaxud suyun (arxın, kanalın) kənara axmasının qabağını almaq üçün çəkilən sədd; bənd-bənd; buğum-buğum; tikə-tikə və s.;

Bənd² – Vurgun, vurulmuş, aşıq; **Bənd olmaq** – aşıq olmaq, vurulmaq, bərk sevmək, məstun olmaq;

Bəndə – Qul, kölə; Keçmişdə danışan şəxs hörmət və təvazö üçün özünə işarə olaraq, «mən» əvəzində belə deyirdi; Adam, insan, məxluq mənasında; Məs: **Allah bəndəsi** – ağır adam, heç kəsə zərər verməyən, dinc, sakit adam, mömin adam;

Bəndəzadə – Keçmişdə bir şəxs müsahibinə hörmət üçün oğluna işarə olaraq «oğlum», «mənim oğlum» əvəzində belə deyirdi;

Bəndəm – Dərzin belini bağlayan əşya;

Bəndər – Keçid, yol; Ticarət limanı;

Bəndərgah – Düşmənin, yaxud ovlanan heyvanın keçə biləcəyi yeganə yer, yol, keçid və s; bənd – bərə;

Bənəvşə (bənövşə) – Yazda bitən, əksərən açıq-qırmızıya çalan abi rəngli, gözəl qoxulu kiçik çiçək, Təbabətdə ondan dərman kimi istifadə olunur; Məs: *Müxənnət özün öyəndə, Bənəvşə boyun əyəndə* («Koroğlu» dastanı)

Bənəvşəyi, bənövşəyi (bənövüş) – Bənövşə rəngli;

Bəng – Toxumundan bihüşedici və kefləndirici maddələr hazırlanan bitki; həmin bitkinin toxumundan hazırlanmış kefləndirici maddə;

Bəngi – bəng düşgünü, bəng çəkən; anaşa çəkən;

Bəradər – Qardaş; Dostcasına müraciət – *Bəradərim, necəsən?*

Bəradərənə – Qardaşcasına, qardaş kimi;

Bərbər – Dəllək;

Bəraye... – Ötrü, üçün (qoşma); Məs: **Bəraye ehtiyat** – ehtiyat üçün; **bəraye mən** – mənim üçün, məndən ötrü;

Bərbad – Dağılmış, dağınıq, pozğun, pərişan, uçulmuş, pozulmuş, çox pis, çox xarab, çox yaman; Məs: **Bərbad etmək** – dağıtmaq, pozmaq, viran etmək, heçə çıxarmaq, puç etmək, alt-üst etmək;

Bərdaş – Azərbaycan muğamlarının giriş hissəsini təşkil edən müqəddimə formalarından birinin adı; yığın, toplama;

Bərg – Yarpaq; vərəq; azuqə yığımı, güc, qüvvə; **Bərgi-xəzan** – payız yarpağı;

Bərgəst – Qayıtma, dönmə; geriye dönmə, tərsinə çevrilmə;

Bərnamə – Proqram, cədvəl, plan, iş planı, reqlament;

Bərcis, bircis – Yupiter planeti;

Bərf – qar; **Bərf ab** – sulu qar, əriyən qar;

Bərpa – Əvvəlki normal halına salma; təzədən qurma, təzədən düzəltmə, təzədən tikmə, təzələmə, əvvəlki halına gətirmə; yaratmaq, düzəltmək; yenidən ayaq üstə qoymaq;

Bərxi – bəzi, bir qədər, bir para;

Bərhəm (bərhəm etmək) – Pozmaq, dağıtmaq, bərbad etmək; qarmaqarışıqlıq;

Bərxurdar – Xoşbəxt, arzusuna yetişən, faydalanan;

Bərsikəst – Sınıq çıxma; müflis, müflis olma;

Bəs – Yetər, kafi, kifayət; Məs: **Bəs qədər** – olduqca, çoxlu, lazımınca; əmr şəklində – **bəsdir, bəsdirin** – yetər, kifayətdir, kifayət edər;

Bəsa – Çox, çoxlu, kifayət qədər, bəs qədər;

Bəsi – Çox, çoxlu;

Bəst 1 – *Bax*. Pənah, pənahgah; pənah yeri;

Bəst 2, bəstə – Bağlı, bağlanmış (ilahi tərəfindən); asılı (bir adamdan yaxud bir şeydən); Musiqi kompozisiyası (nəğmə, mahnı, hava, musiqi);

Bəstəkar – 1. Konstruktor, quraşdırıcı; 2. **Bəstəkar** – musiqi əsəri yaradan şəxs kompozitor; 3. Müğənni, tərənnümçü;

Bəstər – yataq, yorğan-döşək; (rusca – постель);

Bəstəri – Yorğan-döşəyə düşmüş xəstə; yatan xəstə;

Bəxt – Tale, qismət, müvəffəqiyyət, uğur; Məs: **Bəxt ulduzu** – bəxt simvolu; **Bəxti açılmaq** – işi yaxşı gətirmək, işi düzəlmək; çətinlikdən, ağır və pis vəziyyətdən qurtarmaq;

Bəxtəbəxt – Təsadüfi bəxt; müvəffəqiyyət ümidi ilə edilən, bəxti sınamaq üçün edilən;

Bəxtəvər – Xəşbəxt, bəxtli, taleli... Məs: *Bəxtəvər başına* – xəşbəxt adam haqqında;

Gözlərinə döndüyüm sanki bir asiman imiş!

Bəxtəvər olsun başına, bəxtimiz oğlan imiş!

(M. Ə. Sabir);

Bəxtiyar (Bəxt və yar) – Bəxti ona yar olan adam; xəşbəxt, bəxtli; taleli, dost, yoldaş, sevgili, ağgün;

Bəxtisiyah – Tarabəxt, talesiz; Könlümdə dünyanın min sirri vardır, *Ah, duyan, düşünən nə bəxtiyardır!* (S. Vurğun);

Bəxş – Bağışlayan, verən, səbəb olan; Məs: **Bəxş etmək** – bağışlamaq, vermək; qisim, hissə;

Bəxşəyiş, bəxşiş – Bağışlanan şey, bağışlanmış şey, pay; peşqəş, hədiyyə; günahından, təqsirindən keçmək;

Bəxşəndə – Bağışlayan, peşkəş verən; günahından, təqsirindən keçən;

Bəhrüz (bəh+ruz) – Xoş gün; ağgün, xoşbəxt, bəxtiyar; məsud;

Bəhanə – Bir iş üçün əsas ola bilən keyfiyyət, səbəb, dəlil; saxta, yalan, əsassız üzr;

Bəhram – «Avesta»da və qədim farslarda *Qələbə Allahu* mənasında işlədilir; Mars planeti; Şeytanı, iblisi və cini qovan; Ayın 20-ci günü; Qılınc; Mələk adı; parlaq; Yenilməz, müzəffər;

Bəhrə – Keçmiş zamanlarda mülkədarların kəndlilərdən aldıqları natural vergi (məhsul);

Bəhrəyab – Bəhrə götürən, fayda götürən, fayda aparan;

Bi... – İsimlərin əvvəlinə gətirildikdə inkar və yoxluq mənasında sifət düzəldən və *-siz (-siz, -süz, -süz)* mənasını verən sözözü şəkilçidir; Məs: *Binamus, bivaris, biməna, bivaxt, bisavad, bigünah, biqeyrət, biədab, biinsaf, bivəfa, biqərar, biabır, biqərəz, biçarə, bidərd, bidəva, binəva, bihasil; binəzər, bihüzur* və s;

Bəhmən – Doğru danışan, doğru, düz adam; İran Şəmsi təqvimində on birinci ayın adı; İran hökmdarlarından Ərdəşirin təxəllusudur; Novruzgülü, qargülü;

Bəhmənyar – Bəhmənin dostu, sevgilisi; Bəhmənin hədiyyəsi;

Biabır – (bi – ab – ru) – Üzünün suyu tökülmüş, həyasız, abırsız; Məs: **Biabır olmaq** – rüsvay olmaq, ad batırmaq, abırı, tökülmək;

Biaram – Aramı olmayan, qərar tapmayan, qərərsiz, narahat, səbirsiz dözümsüz; Səbirsizliklə, arası kəsilmədən, durmadan, aramsız;

Biahəng – Səsləri və ya rəngləri arasında uyğunluq (ahəng) olmayan, qulağa (gözü) xoş gəlməyən;

Bibəhrə – Meyvəsiz, məhsulsuz, barsız; meyvə, məhsul verməyən, bar verməyən;

Bivə (bive) – 1. Dul qadın, ərindən boşanmış və ya əri ölmüş arvad; Dul kişi, arvadı ölmüş və ya arvadını boşanmış kişi;

Bidad – Zülm, əzab, əziyyət; Amansız, rəhimsiz; Məs: **Dad-bidad** – Dad alayımçıq olından;

Bidanə – Tumsuz, toxumsuz, dənsiz;

Bidar – Oyaq, ayılmış, yuxusuz; Məs:

Ver sözə ehyə ki, tutduqca səni xabi-əcəl,

Edə hər saat səni ol uyqudan *bidar* söz (*Füzuli*)

Bideh – Vergi;

Bidərd – Dərdsiz;

Bidərman – Dava-dərmansız, əlacsız, sağalmaz;

Biəndəzə – Əndəzəsiz, ölçüsüz, biçimsiz; qaydasız;

Bizəban – Dilsiz, lal; dilsiz-ağızsız;

Biyaban – Otsuz, bitkisiz düz yer, səhra, çöl;

Biyabangərd – Biyabanları dolaşan avara; Qüleybanı (Qule biyabani);

Biyar (bigar) – Kəndlilərin mülkədarlar üçün məcburi və müftə olaraq icra etməli olduqları mükəlləfiyyət, iş; Ümumiyyətlə, zor və güc ilə, yaxud könülsüz görülən iş haqqında;

Bikam – Kamına çatmamış, arzusuna nail olmamış, muradına çatmamış, istədiyinə qovuşmamış; nakam;

Bikar (bekar) – İşsiz, peşəsiz. Məşguliyyətsiz;

Bikara, bekara (bikara) – Gərəksiz, vecsiz, lazımsız, yarsız, faydasız, pis;

Bikəs – Kimsəsiz, adamsız, heç bir adamı, qohumu olmayan;

Biganə – Yad, yabançı, özgə, tanış olmayan; Məs: *Muğamata biganəliyin səbəbləri çoxdur* (*B. Vahabzadə*);

Bimar – Xəstə, naxoş, azarlı;

Bimaristan, bimarxana – Xəstəxana;

Bimehr – Sevgilisi, məhəbbəti olmayan;

Biməzə – Dadsız, tamsız, heç bir dadı olmayan; Boş, mənasız, şit, duzsuz;

Bimuzd – Muzdsuz, zəhmət haqqı verilməyən, ücrətsiz; havayı, müftə;
... bin – sözsonu şəkilçi – «görən» mənasında; nikbin; bədbin; xudbin;
Binəva – Yazıq, ağır, bədbəxt, zavallı, nəsibsiz; Məs: Degil unutmagil mən *binəvanı*.
 Həbib, va Həbib, va Həbib. (*Kişvəri*);
Binagüzəri – binagüzərlilik; tədbir, sərəncam, çarə, çıxış yolu; rəsmi tapşırıq, əmr, qərar, qanun;
Bina – Görücü, görən; məc, gözünə, ayıq, sayıq; Ərəb mənşəli «bina» – tikili, bina etmə, təməl, bünövrə, özü, başlanğıc – sözü ilə qarışdırılmamalı;
Biniyaz – Ehtiyacsız, ehtiyacı olmayan, möhtac olmayan; niyazsız;
Binişan, binamü nişan – Nişansız, əlamətsiz; itkin, gizli; adsız-sansız, şöhrətsiz, heç kəsin tanımadığı;
Birənc – Əziyyətsiz, əzabsız, rəncsiz, asan;
Birinc (berenc) – düyü;
Biryən (büryan) – Odda qovrulmuş (qovrulmuş), odda yanan, (yanmış); Məs: **Odda yanmaq** – büryan olmaq, qovrulmaq;
 Eşq odilən düşmüşəm *biryənə* mən,
 Mən xaqan bu eşq odunda yanə mən. (*Həqiqi*).
Bitab – Təbsiz, təqsiz, üzgün,
Bisərupa (Bi - səru - pa) – Avara, sərsəri; Baş və ayağı olmayan;
Bifər – Fərsiz, fərasətsiz, bacarıqsız, bıkara;
Bisütun – Sütunsuz, dirəksiz; İranda Həmədan ilə Hülvan arasında olub, öz qədim abidələri (hekayələri, yazıları və s.) ilə məşhur olan çox dik və sıldırım bir dağın adı; Bu dağın adı N.Gəncəvinin qəhrəmanı *Fərhadın* adı ilə də bağlıdır;
Birun, biruni – bayır; evin kişilərə məxsus olan hissəsi; qonaq evi;

Bihudə – Bihudə, boş-boşuna, əbəs, nəticəsiz, mənasız, faydasız;
Bihuş – Özündən getmiş, baygın; huşsuz, yaddaşsız, hafizəsiz; fikri dağınıq; Məst, heyran, valeh;
Bihuşanə – Özündən getmiş kimi; bayqın halda;
Bihuşdarı (bi-huş-daru) – Bihuşedici (yuxuladıcı) maddə; yuxu dərmanı; Narkoz (nərgiz);
Bihuşyar – Huşyar olmayan, ayıq olmayan, sayıq olmayan;
Bihünər – Hünərsiz, bacarıqsız;
Biçarə – Yazıq, miskin, məzlum, bədbəxt; çarəsiz, ələcsiz, aciz; Azərbaycan dilinin bəzi dialektlərində «*bəçərə*» kimi də tələffüz olunur;
Biçiz – Yoxsul, kasıb, ağır, heç bir şeyi olmayan;
Biçünə çərə – Etiraz etmədən, etirazsız, şərtsiz, danışqı-sız; qeyd – şərtsiz;
Bica – Yersiz, münasibətsiz mənasız; Bihudə, əbəs, boş-boşuna, nəhaq (çox vaxt «bica yerə» şəklində işlədilir);
Bican – Cansız, ruhsuz, ölü;
Bicanənə – Sevgilisiz, məşuqsuz, sevgilisi olmayan;
Bostan (büstan) – Qovun, qarpız, xiyar, badımcın, pomidor kimi tərəvəz bitkiləri yetişdirilən tarla;
Buzə – Turşumuş darı xəmirindən hazırlanan içki; kvas; pivə;
Bu (y) – iy, qoxu;
Busə – öpüş;
Büstan – Çiçək bağçası, çiçəklik, güllük;
Buta (butə) – İçində qızıl, gümüş əritmək üçün odada-vamlı materialdan (gildən) qayrılmış üçkəncə qab;
Büzürg (bozorg) – böyük; nəhəng;
Büzürgvar – Böyük mərtəbəli, yüksək mövqə tutmuş;
Büzürgzadə – Əsilzadə, zadəgan nəslinə mənsub olan; mənəb sahibi;

Bülənd – Uca, yüksək; adətən «*asimanə* (ərsə və s.) *bülənd olmaq*» şəklində işlənir – göyə qalxmaq, yüksəlmək, ucalmaq; Məs: *Nalədəndir ney kimi avazeyi-eşqim bülənd...* (Füzuli);

Büləndpərvaz – Ucadan uçan; Alicənab, nəcib, yüksək; təkbürlü, lovğa, özünü öyən, göylə gedən (məc);

Bünyad – Özül, kök, əsas, bina, təməl; bünövrə; başlanğıc;

Bürəhnə (berəhne) – çıpaq, lüt;

Bürüşə – Yaxşı bişmiş, kövrək bişmiş, qızarmış;

Büt – Büt-pərəst xalqların Allah kimi sitayiş etdikləri heykəl, şəkil və s.; Klassik şerdə gözəla, dilbəra işarədir; sənəm;

Bütkədə, bütxana – Bütlərə ibadət olunan ev, büt-pərəstlərin ibadət xanası;

Büt-pərəst – Bütlərə sitayiş edən adam; Allaha inanmayan, kafir mənasında;

Bülbül – Qaratoyuq fəsiləsindən olan gözəl səslə yaraşlı quş;

C

Ca (y) – Yer, məkan, məhəl;

Cabəca – Yerbəyer, yerli-yerində, qaydasınca, lazımcına; Cağbacağ; Məs:

Yandım hicr oduna, yoxdu yalanı,

Cabəca ərz elə gedib filanı (*Aşiq Qurban*)

Cavan (cəvan) – gənc; Təzə əkilmiş ağac, təzə salınmış bağ;

Cavanşir – Cavan şir, gənc şir; Qüvvətli şir;

Cavanazən – Cavan qadın; yaxşı xasiyyətli qadın;

Cavanmərd – Cəmərd, mərd, alicənab, əliaçıq, səxavətli;

Cavanmərdanə – cəmərdcəsinə, əliaçıqlıqla;

Cavid (Cavidan, Cavidani, Cavidanə) – Əbədi, daimi, həmişəlik, daim yaşayan; Ölməz;

Cadu – Dinə inananların fikrincə adamlara və təbiətə təsir göstərməyə imkan verən ecəzkar üsullar; sehr, ovsun, (əfsun), Obrazlı təşbəhlərdə; valehedici, füsunkar mənasında; Cadu-piti;

Cadubaz, cadugər, cadugün – Cadugərliklə məşğul olan; sehrbaz, ovsunçu;

Cadupərəst – caduya inanan;

Cazibədar – Cəzbedici, cazibə qüvvəsinə malik olan, füsunkar;

Caygah, caygir – yer, məkan, yerləşdirilən yer; yer tutan; bir yerdə qərar tutan;

Cam – Vaxtı ilə misdən, indi isə müxtəlif metallardan hazırlanmış piyalə; **Cami** – **Cəm** – İran əsətilərində; şərabın ixtiracısı sayılan əfsanəvi İran padşahı Cəmin (Cəmşidin – Cümşüdü) mövhumat qəbilindən olan dünyadakı, bütün şey və hadisələri göstərən şəhirlər

qədəhi. Klassik şerdə adətən şərab mənasında işlənir;
Bir cam su içmək kimi – çox asan; Cəmşid- Dəbdəbəli,
 cah – cəlallı;

Camə – Paltar; Camaşır;

Camədan – camadan; yatacaq qoymağa məxsus böyük məfrəş;

Camədar, camadar – Hamamda paltara baxan, paltar-saxlayan xidmətçi; camadar;

Camaxatan – Yorğan – döşək, sandıq və s. qoymaq üçün divarın içində açılan dördkünc oyuk;

Camaşır (came şur) – Yüyulmalı paltar, dəişək; Alt paltarı, tuman-köynək;

Camaşırxana – Paltar yumağa məxsus yer, paltar yumaqla məşğul olan müəssisə;

Camış (qav miş) – Qisaboylu, irigövdəli gövşəyən ev heyvanı;

Can – Dini etiqada görə ölümə vücuddan ayrılan qeyri – maddi varlıq; ruh; həyat, varlıq; Tab, taqət, hey; Bədən; Adam, insan, fərd; Bir şeyin əsası, mahiyyəti, məğzi;

Cana – Canım, əzizim, sevgilim;

Canavar (can(ə)vər) – İt cinsindən dərisi boz, yırtıcı heyvan, qurd, canavar; çox qəddar, vəhşi, yırtıcı, rəhmsiz adam haqqında;

Canazar – Cansız, arıq, sısqa, zəif;

Canafərin – Allahın epitetlərindən biri, can verən, canlandıran; Can bəxş;

Canamaz (ca namaz) – Namaz qılınan yer; Üstündə namaz qılmaq üçün xüsusi şəkildə tikilib hazırlanan dördkünc parça; Məs: *Qələmkar canamaz* (incə naxışlarla bəzədilmiş qumaş xalça);

Canan(ə) – Sevgili, yar, dilbər, məhəbubə Məs:

Canı kim *canani* üçün sevsə cananın sevr,

Canı üçün kim ki, *cananın* sevr, canın sevr (*Füzuli*);

Canbaz – Tamaşa yerlərində öz canı üçün təhlükəli oyunlar göstərən sirk artisti; kəndirbaz, akrobat; Oyunbaz, hoqqabaz;

Canbəxş (can bəxş) – Allah, Tanrı; can verən, canlandıran; Həyat verən, adamı şad və məmnun edən, fərləndirən;

Canəfa (can əfa) – Canlandıran, canlandırıcı, ruhlandırıcı;

Canışın (ca nişin) – Bir mənsəb sahibini əvəz edən, onun yerində oturan şəxs; Çar Rusiyasında, ucqar vilayəti padşah adından idarə edən və ali hakimiyyət hüquqlarına malik olan şəxs; Məs: *Cavidan Babəki özünə Canışın təyin etmişdir. (Səid Nəfisi)*;

Cangüdaz – Canyandıranlıq, fədakar, canıyananlıq;

Cangüzar (can güzar) – Canından keçən, canla-başla qulluq edən, fədakar;

Canpərə – Övlad; Can parçası, sevgili;

Canpərvər – Canını bəsləyən adam; ruha zövq verən şey, ləzzətli, nəşəli şey;

Canfəza – Ürəkaçan, fərləhverən, könülaçan;

Canəfşan – Canını əsirməyən, canından keçən, canını fəda edən;

Carub – Süpürge;

Carubkeş – süpürgeçi;

Cahan – Dünya, kainat, aləm; Məs:

Gəzdim İsfahanı, *nisfi-cahanı*¹

Sənin kimi gözəl hanı, əzizim?

(«Abbas və Gülgəz» dastanı)

Cahandar – Cahangir, hökmdar, padşah;

Cahangir – Dünyanı istila edən, böyük ölkələr fəth edən, dünyanı tutan, Çox məşhur, dünyada məşhur; Cahanşümul;

¹ Klassik şerdə İranın İsfahan şəhərini böyüklüyünə, gözəlliyinə görə «nisfi-cahan» – dünyanın yarsı adlandırırlar

Cahantac – Cahanın tacı, dünyanın tacı;
Cahangörd – Səyyah, dünyanı gəzən, dünyanı dolaşan;
Cahangirana – Qəhrəmancasına;
Cahansuz – Dünyanı yandıran;
Cahanşümül – Dünyanı əhatə edən, bütün aləmə şamil olan;
Cecim – Yun ipdən toxunmuş zolaqlı palaz;
Cəvanə – Cavan qadın (qız);
Cəvanbəxt – Xoşbəxt, səadətli;
Cəvani – Cavanlıq, gənclik;
Cəmşid – İranda hökmranlıq etmiş Pişdadiyan sülaləsinin dördüncü padşahı. Əfsanəvi bir şəxsiyyət sayılır. Rəvayətə görə güya şərabi Cəmşid icad etmişdir. Onu qədəhi şairlərin əsərlərində Cami – Cəm adı ilə məşhurdur. Novruz bayramı güya Cəmşiddən qalmışdır.
Cəng – 1) Vuruş, döyüş, dava, müharibə; 2) Pas, paxır; Məs: *Edə bilməz hər igid mənə cəngi (Ərəbzəngi);*
Cəngavər – Cəsarətli, məharətli döyüşçü, yaxşı vuruşan, döyüşlərdə bismiş döyüşçü, döyüşkən;
Cəngəl – Sıx, qalın ağac, kol – kos, ot basmış yer; Meşə; məs: *Onlar meşənin cəngəlliyinə çəkildilər* – meşənin sıx yeri deməkdir.
Cəngi – Cəngavərlik və qəhrəmanlıq ruhunda hava;
Cəngçu – Dava axtaran, davakar;
Cida 1 – Sivri dəmir ucluqlu, dəlicə qədim silah növü; mizraq, süngü; **Cida boyu** – ölçü bildirir (adətən, gün, cünəş sözlərilə birlikdə deyilir) Məs: *Gün iki cida boyu qalmışdı; Cidamı çuvalda gizlətmək olmaz;*
Cida 2 (eüda, eoda) – Ayrı; **Cida düşmək** – uzaq düşmək, ayrı düşmək; Məs: *Cida düşdüm vətənimdən. Qan ağlar ellərim mənim!* (Dastanlarımızdan);
Cidagana (codaqana) – ayrıca, ayrı olaraq, tək başına, təklikdə;
Cilov (celou) – 1. Ön tərəf, qabaq; 2. Yüyən, atın cilovu, qantarçası;

Cilovdar – Atın yanında gedərək cilovundan tutan adam, köməkçi, nökar; Karvanın önündə gedən adam, bələdçi, karvanbaşı;
Ciyər (cigar) – İnsan və onurğalı heyvanlarda döş qəfəsində yerləşən tənəffüs orqanı;
Ciyərdar – Ciyərli, cəsarətli, cürətli;
Ciyərgüşə, ciyərparə – Çox sevimli övlad (adətən tək uşaq) mənasında;
Ciyərsuz – Ürəkyandıran, yanıqlı; ciyər yandıran;
Ciyərxun – Ciyəri qana dönmüş, dərdli;
Cou (cov, cəv) – Arpa; qiymətsiz əşya;
Cuy 1 («costən»dən) – Axtaran, araşdırın;
Cuy 2 (cüy) – Axar su, cuybar, arx, kiçik çay;
Cuyəndə – Axtaran;
Culah, culfa – Əyirici, toxucu, pambıqatan, pambıqtəməzləyən;
Cuş – Coşma, qaynama; həyacan;
Cuşan – Coşan, qaynayan; vəcdə gələn, şövqə gələn;
Cift, cüft – Cüt; Bir yerdə işləyən bir bütövü təşkil edən iki eyni şey; iki dənə, iki baş, qoşa; İki bərabər ədədə bölünən;
Cıqqa – Başın ön və yan tərəfinə tökülən tellər; Tacşəkilli, daş-qaşlı qadın başlığı; cığa;
Comərd (cavanmərd) – Mərd, alicənab;
Cövhər («gövhər»dən) – Hər hansı bir üzvü maddənin distillə və s. kimyəvi üsulla ayrılan yığcam məhlulu, şirəsi; Neft, ağıneft; Bir şeyin (əsərin, sənədin, yazının) nitqin və s.-nin) qısa, yığcam xülasəsi, əsas qayəsi, məgzi; əsl mətləb;
Cuvar – Suvarma suyunu bölüşdürən adam;
Cüng – Şairlərin seçmə əsərləri, yaxud beytləri toplanmış əlyazma kitab növlərindən biri;
Cövlan (coulan) – Cövlan etmək, fırlanmaq; Məs: *Gözəllər yığılıb cövlan etdilər.* («Şah İsmayıl və Gülzar» dastanı).

Ç

Çaqqal (şəğal) – Əsasən cəmdəklə qidalanan it kimilər ailəsindən vəhşi heyvan; qədim hind sözüdür, bir çox dillərə keçmişdir. Məs: rus dilində – Шкал:

Çadır (çadır) – (əslə «çahar – tar» dörd sap deməkdir) Dörd sapdan toxunulmuş daldalanmaq üçün yer; Dörd iplə yerə bərkidilmiş çadır; alaçıq; Fars dilində buna həm də «xiymə» deyirlər; çadırılıq bezdən düzəldilmiş çardağ, talvar, örtük;

Çadra – Qadın baş örtüyü; duvaq; **Çadradan çıxmaq** – İtaətdən çıxmaq; adət-ənənəyə boyun əyməmək; Məs: *Əlsiz-ayaqsız avam, biçarə qadınlar və qoca qarılar çadrasını başına salıb yol gədirdilər.* (H.Sarabski «Köhnə Bakı»).

Çağ – Əslində «kök», «yağlı», «piyli», «tox», «saz» mənaları vardır. Azərbaycan dilində isə «şad-xürrəm» kimi işlədilir. Məs: *«Kəfi kök (saz), damağı çağ»*; **Çağ** – vaxt, zaman sözü ilə qarışdırılmamalı;

Çəkər – Nökər, qulluqçu, kölə;

Çəkəranə – Nökərcəsinə, kölə kimi;

Çəgmiribən – Yaxası cırıq; çək-çək, cırıq-cırıq, papça-parça;

Çalak, çabək – Cəld, cevik, tələsik; İti, yeyin, sürətli;

Çar (çahar) – Dörd; fəlsəfədə dörd ünsür – torpaq, su, hava, od;

Çarvadar (car – pa – dar) – (Dörd ayaqlı) Yüklü heyvanı ilə muşla (icarə ilə) yüklə daşımaqla məşğul olan adam;

Çarqat (çahar qət') – Dörd künelü böyük baş yaylığı; qadın ləçəyi; Məs: *Şahbikə bütün gombullara məxsus*

bir həlimliklə çarqat üstündən Sonanın başını tumarladı. (Ə. Cəfərzadə);

Çardağ (çahar taq) – Günəşdən, yağışdan qorunmaq və ya başqa məqsədlər üçün dörd dirək üzərində qurulmuş üstüörtülü kölgəlik; Dörd tağı olan yaşayış yeri, talvar;

Çarə – Bir şeyin əldə edilməsinə, bir nəticəyə gəlməyə, çətin bir məsələnin həllinə mane olan əngəlləri aradan qaldırmaq üçün lazım olan çıxış yolu; tədbir, vasitə, əlac; **Çarə axtarmaq** – çıxış yolu axtarmaq, əlac axtarmaq; Əlac, kömək, yardım; Məs: *Ölümdən başqa hər şeyin çarəsi vardır* (Məsəl); **Çar-naçar qalmaq** – ələcsiz qalmaq;

Çarəsaz – Çarə görə, tədbir tökən, xilas edən, şəfa verən;

Çarəcu – Çarə axtaran, əlac axtaran; bacarıqlı, məharətli; hiyləgər, kələkbaz, fəndgi, bic;

Çargah (çahargah) – Azərbaycan klassik muğamlarından birinin adı;

Çarşab (çadır şəb) – «Şəb» – gecə, qaranlıq, qara mənalarını bildirir; 1) Başdan ayağa kimi qadın bədənini örtən baş örtüyü; çadra, çarşab; Qara rəngli bayır qadın geyimi; 2) Yataq ləvazimatının üstünə örtülən parça; Məs: *Bir də görərdin ki, xanım başına al rəngli Şirvan ipək çarşabını salıb satıl boxçasını qaravaşa verib hamama gərdirdi* (H. Sarabski);

Çaxçur – Üstən gen altından dar qadın geyimi, şalvar; Məs: *Gəlinin əyində mavi parçadan tikilmiş çaxçur var idi* (Əlisa Nicat);

Çamadan (came dan) – İçinə paltar yığmaq üçün səliqəli düzəldilmiş yol çantası; Yolda hər hansı bir əşya aparmaq üçün dəri, karton və s.-dən qayırılmış, qapaqla bağlanan dəstəli qutu, yeşik;

Çargo (çarkga) – Dörd öküz qoşulmuş araba, cüt;

Çargül – Dördkünc, dördbucaqlı; cahargüşə;

Çarmux (çarmix) – Qədim zamanlarda; müqəssiri cəza olaraq gərmək üçün xaçşəkilli dar ağacı; **Çarmıxa çəkmək** – bu üsulla cəza vermək, cəzalandırmaq, öldürmək; çox işgəncə vermək;

Çar-naçar – Əlacsız, istər-istəməz, məcburi, zorla;

Çarpaz – (çəprast) sol-sağ; Bir-birini kəsib keçən, xaç şəklində; xaçvari, çatmaq; Çarpaz cütləşdirilmiş və ya çarpaz tozlandırılmış; Düyünə, ilgək; badalaq; Məs: 1. *Sinəmə çal-çarpaz dağ çəkmişən...* ifadəsi. 2. *Qızıldan çarpazı, yar düymələri, əyninə geyinib zər-zibaları.* («Əmrah» dastanı) Burada «çarpaz» sözü düymə ilgəyi mənasında verilmişdir.

Çarpa – Dördayaqlı heyvan; mal – qara;

Çarsu (y) – Dörd yan, dörd tərəf; *çarşı*; Qapalı bazar; dükənlər olan yer; küçə; Dilimizdə işlənən çərçi sözü də buradan əmələ gəlmişdir. Çərçü bazar; – *Apar bunu bazara, çaharsunun (çarsu) arasında ona yüz taziyanə vurarsan, 30 tünən də cərimə alarsan!* (Makulu).

Çaryar (çaharyar) – Dörd müqəddəs yoldaş (Məhəmməd Peyğəmbərin dörd yaxın dostu, silahdaşı və davamçısı olan Əbubəkr, Ömər, Osman və Əli); Sünnü müsəlmanların and yeri olan «Ya çaharyar» ifadəsi;

Çarçubə (çaharçubə) – çərçivə; Dörd ağac;

Çarpayı – Üstündə yatmaq üçün dörd ayaq üzərində duran dəmir və ya taxta çərçivədən ibarət yataq yeri; krovat;

Çarx (çərx) – Öz oxu ətrafında fırlanmaqla minik və ya başqa nəqliyyat vasitələrini hərəkətə gətirən dairə, təkər; Tale, bəxt mənasında; Zəmanə, rüzgar; **Çərxi-fələk** – dünya; göy, fələk; bəxt, tale;

Çərşənbə (çərşənbə) – Həftənin üçüncü günü, çərşənbə axşamından sonra gələn gün;

Çaşt (çəşt) – Səhərlə günorta arasında olan vaxt, saat 10 – 11 radələr; Məs: *Pərim təklif etdi çaştə düşməyə, Su istədim, şərab verdi içməyə.* (Dastan)

Çe – Nə?

Çehrə – üz, sifət; çöhrə;

Çəsm – Göz; **Bəcəsm, bəcəsm** – «baş üstə» «göz üstə» deməkdir;

Çəsmə – Yerin altından sızıb çıxan yolu su mənbəyi; qaynaq, qaynar bulaq; Məcəzi mənada – Su – həyat çəsməsi; çəsmeyi heyvan, dirilik suyu.

Çəsmək – Gözlük, eynək;

Çəsmi-çirəğ – Göz bəbəyi qədər əziz və sevimli;

Çəsmi-giryan – Ağlar gözlər, qəmli gözlər; Məs: *Bir qədəm qoygil dedim bu çəsmi-giryan üstünə, dedi nola gələli, xoş ola can üstünə.* (Kışvəri);

Çəşni (çaşni) – Şəkil, forma; Layihə, tərz, üsul; ləzzət, dad; bir şeyin dadına baxmaq üçün ağıza alınan miqdar, nümunə;

Çəşnigir (çaşnigir) – Hökmdarların yeməklərini qabaqca dadan və bununla yeməyin zərərsiz olduğunu müəyyənləşdirən adam;

Çah – quyu; çənə çuxuru, zənəxdan; **Çahi-Babil** – dini əsatirə görə Babilə Harut və Marut adlı iki mələyin həbs olunduğu quyu; **Çahi zənəxdan** – çənə çuxuru;

Çahi-Yusif – Yusif Peyğəmbərin qardaşları tərəfindən salındığı quyu;

Çəmxəm – Naz, qəmzə, əzilib-büzülmə; boyun qaçırmaq; özünü naza qoymaq;

Çəm – Qayda, üsul, yol; işvə, əzilib – büzülmə;

Çəmən – Yaşıl otla örtülmüş sahə; yaşıllıq;

Çəmə'nara – Çəmən bəbəyi; gözəl;

Çəmənfəruz – Çəmən işıqlandırın; gözəl;

Çəmənzar, çəmənəh, çəmənistən – Çəmən olan sahə, yaşıl ot bitmiş yer;

Çəməngül – Çəmənlik gülü, çəməndə açan çiçək, çəmən çiçəyi;

Çənbər – Çəllək və s.-nin dövrəsinə keçirilən dəmir və s. materialdan qurşaq; Dəf və bu kimi şeylərin dairəsi; sağanaq; *Dəfin çənbəri*; keçmişdə; suya və ya neftə yaxşı batmaqdan ötrü dolun (tuluğun) yuxarı tərəfinə ağırlıq üçün bağlanan dairəvi dəmir; *Dolun çənbəri*; Dairə şəkilində olan; devrik; Qurşaq, bandaj;

Çənd – Neçə, neçə dənə, nə qədər;

Çəndan – O qədər, o dərəcədə, o mərtəbədə;

Çəng 1 – Əl, pəncə; **Çənginə keçirmək** – Ələ keçirmək, pəncəsinə keçirmək;

Çəng 2 (çüng) – Formaca arfaya oxşayan qədim Şərq simli musiqi alətlərindən biri;

Çəngə – Bir əl tutan qədər (adətən rəqəmlərlə); Məs: *Bir çəngə ot, İki çəngə yun*; Bir ovuc ot; iki ovuc yun və s.;

Çəngəl (çəngal) – Yeyilən şeyin parçalarını götürmək üçün bir neçə uzun dişli olan alət; Şey asmaq üçün qarmaq; asılqan, asqı; Kəsilmiş heyvanların cəmdə-yini və iri ət parçalarını asmaq üçün iri qarmaq; çənara; Şey qaldırmaq üçün ucu yuxarı əyilmiş mil; qarmaq; Şahmat oyununda bir fiqurun eyni zamanda iki və ya bir neçə fiquru təhlükə altına aldığı vəziyyət; Haça şəklində olan müxtəlif şeylərin alətlərin adı; İnkişafa, tərəqqiyə, sərbəstliyə mane olan, onlara imkan verməyən şey haqqında; çəng;

Çəngi – Dəf çalib oxuyan və köbək atmaq kimi rəqslər oynayan rəqqasə; çəng çalan; Əxlaqsız, həyasız qadın mənasında; Eyni mənada söyüş kimi də işlədilir; Məs: *Əliyar bəy... evində çəngi saxladığını şənində sığışdır-madı.* (Ə. Cəfərzadə);

Çəp – (əksi – rast) – Sol; Bəbəkləri eyni istiqamətə baxmayan göz; ças; **Çəp – rast** – sol-sağ mənasından başqa əyri-düz mənası da vardır.

Çəpəndaz – Sol tərəfdən olaraq, çəpinə olaraq; əyri – əyri; əyrisinə; yanakı; çəp; yanpörtü; Düzünə yox, çəpinə;

Çərək – (çəhar yek – dördüdə bir) – Arşının dördüdə birinə bərabər *uzunluq ölçüsü*; Gırənkənin dördüdə birinə bərabər *ağırlıq ölçüsü*; Daha çox «bir» sayı ilə işlənir; **Bir çərək** – bir az, bir tikə, azacıq;

Çərəkə – Keçmişdə; mollaxanalarda ərəb əlifbasını öyrənmək üçün dərslik, əlifba kitabı; Yasin, təlqin və s. yazılmış kitabça; Şer, yaxud mərsəyə dəftərcəsi; bayaz; Dördüdə bir; Məs: Molla «*Sabah atana deynən sənə bir əlifba çərəkəsi alsın.*» (H. Sarabski)

Çərçivə (çəhar çubə) – Bir şeyi çərçivələmək, keçirmək üçün taxtadan və s – dən qayrılmış, dördbucaq və ya oval formada kənarlıq, qəfəs; Şəkil, yazı, güzgü kimi şeyləri bəzəmək və asıla biləcək bir hala salmaq üçün onların kənarlarına taxılan kənarlıq; haşiyə; Maşının, qurğunun, konstruksiyanın əsas hissəsi; rama; Bir şeyin həddi-hüdudu;

Çilingər – Dəmirçi, çilingər, əl ilə metalda müxtəlif əşyalar düzəldən usta;

Çirk (çerk) – Natəmizlikdən, vaxtlı-vaxtında yuyulma-maqdan bədəndə, paltarda və s.-də xoşa gəlməz ləkə qatı, kir; **çirk eləmək** – irinləmək;

Çirkab (çerk ab) – Çirk sular, natəmiz sular;

Çirkin – Gözəl olmayan; gözə, qulağa xoş gəlməyən; kifir,eybəcər, bədləkər; Çirk, çirkli, kirli, natəmiz; Yaramaz, ləyaqətsiz, xoşagəlməz, pis;

Çifayda – Nə olsun ki, nə xeyri var; təəssüf ki;

Çıra, çıraq (çeraq) – Hər cür işıqlandırıcı cihaz (qara-çıraq, lampa, fənər, lamnorka və s.); **Çıraq yanan vaxt** – axşamüstü, hava qaralan vaxt; **Çıraq sönən vaxt** – yatmaq vaxtı, adamlar yatan vaxt və s.;

Çıraqbən – Çıraqbənlik, çıraqlarla işıqlandırılmış;

Çöhrə (çehrə) – Üz, sürət, sima;

Çin – Bükük, büküş, büzmə, qırçın, qat; qıvrım, qırıq, qırısq, bürüşük, bürüşmə; Doğru, düzgün; Məs: *Yuxum çin oldu*;

Çin-çin (çindərçin) – Qırıq-qırıq, büzük-büzük; qıvrım (saç mənasında); Məs: **Çin-çin saçlı qız** – qıvrım saçlı qız;

Çinşünas – Çin ölkəsi üzrə mütəxəssis;

Çini – Çində düzəldilmiş, Çində hazırlanmış; əla növ saxsı qab-qacaq; çinli;

Çinə – Quş dənisi; quş yemi;

Çinadan – quşlarda, həşəratlarda və malyuskalarda qidanın toplanması üçün qida borusunun yoğun hissəsi;

Çinadanı dolu olmaq – deməyə sözü çox olmaq; ürəyi sözlə dolu olmaq; **Çinadanımı boşaltmaq** – Ürəyində qalan bütün sözlərini demək, danışmaq;

Çinisazi – Saxsı, farfor qablar istehsal edən müəssisə;

Çil – Boz (rəng); Məs: *Çil toyuq*, *çil kəklik* və s. Laləvər otu (zanbaq fəsiləsindən olan alabəzək çiçəkli bitki); Bu sözün başqa mənalari da vardır; çil, çil-çil üz, çil (quş adı – rus – рябчик);

Çillə – («40 – çehel» sözündəndir) – Mənası 40 günlük dövr deməkdir. Uşaq anadan olandan (yəni qadının zəhiliq dövrü keçənəcən), nigah mərasimindən, matəmdən keçən 40 günlük müddət. Adətə görə uşaq anadan olandan 40 gün sonra onun çilləsini alırlar. Bundan əlavə, iqlimlə əlaqədar Böyük və kiçik çillə məvhumları da vardır. Məs: *Dekabrın 25-dən fevralın 5-ə qədər olan dövr Böyük çillə hesab olunur*.

Çilçıraq – Qəndil, lüstr; Fars dilində «çehel – 40» «çeraq» – Qırxcıraq – sözündən əmələ gəlmişdir. Prof. B. Əhmədov belə qeyd edir ki, buradakı çil (40) hissəsi qeyri-müəyyən çoxluq bildirir (bizdəki *qır.xayaq* kimi), konkret miqdarı əks etdirmir;

Çehelsütun (çelsütun) – I Şah Abbasın İsfahanda tikdirdiyi qırx sütunlu məşhur şah sarayı;

Çəhar yek (Azərbaycan dilində çərək kimi işlədilir) – Dördü bir deməkdir. İcarə müqaviləsinə əsasən torpaq sahibi kəndliyə icarəyə verdiyi torpaqdan alınan məhsulun ancaq dördü birini ödəyir;

Çovgan (çövgan) – Atla oynanılan qədimi top oyunu; həmin oyunda topu vurmaq üçün başı əyri uzun ağac; Məs:

Başın top edə gör canan yolunda,

Çalınsin top çün *çovkan* anındır. (Ş. İ. Xətayi);

Çovganbar – Çovgan oynayan, top oyunu oynayan;

Çəhrətəraş (çehretəraş) – Üzünü qırxdıran; dinsiz, kafir mənasında;

Çub – Ağac, taxta, əlaqacı; **Çube Çini** – jenşen (dərman bitkisi);

Çun – Necə ki, elə ki;

Çune çəra – «niyə», «necə» deməklə «səbəb» soruşma; boş danışiq, yorucu söhbət; **Çune çerasız** – sözsüz-söhbətsiz;

Çüst – Yeyin, cəld, çevik; yüngül ayaqqabı;

Çolpa – Bir ayağı topal, çolaq olan; ayağını yeri-yərkən səhv atan; ayaqca solaxay olan; böyük cüce; məc; bacarıqsız;

D

- Dağ** – Qızgın dəmiri ətə basıb yandırma, damğalama, damğa qoyma; **Dağ basmaq** – qızgın dəmirlə bədənə damğa basmaq; Qaynamaqda olan dağ su, qaynar, çox qızgın; Ağır dərd, kədər, qəm, qüssə, ürək yarası; **Dağ(i)dar** – dağlı, ürəyi dağlı, çox kədərli, yaralı, ürəyi dağlı adam; **Daği-dil** – ürək dağı;
- Dad** – Fəryad, fəğan, haray; kömək, imdad; **Dada yetmək** (yetişmək) – köməyə gəlmək, haraya yetmək, kömək etmək; Şikayət;
- Dad-bidad** (dadü bidad) – Adətən «ey dadü bidad» şəklində təəssüf, kədər bildirir; **Dad bidad etmək** – ah-zar etmək, fəryad etmək; ad çıxarmaq, qiyamət elmək, gurultu qoparmaq; böyük müvəffəqiyyət göstərmək;
- Dadrəs** – Köməkçi, müdafiəçi, himayəçi, dada çatan; **Dad bəxş** – ədalətli;
- Dad-fəryad, dad-fəğan** (dadü fəryad) – Köməyə çağırma, fəryad, fəğan, dad;
- Dadxah** – Fəryada çağıran, dada çağıran; şikayətçi, şikayət edən; iddiaçı, müddəci;
- Dayə** – Uşağa baxan, uşağa qulluq edən qadın; mürəbbiyə; Öz balasından əlavə başqa bir balaya da süd verən doğmuş heyvan; Xəstəxanalarda xəstələrə qulluq edən qadın; Baxıcı, xidmətçi;
- Dam** – Tələ, cələ, tor;
- Damad** – Qızın əri, kürəkən;
- Damən** (damənə) – Ətək (paltarda) *Daməni guh*; **Dağ daməni** – dağ otəyi;
- Dana** – Alim, bilici; **Danəndə** – bilən;
- Daməngir** – Yardım istəyən; başqasının otəyindən yapışaraq yalvaran;

- Damgah** – Tor qurulan yer, tələ qurulan yer; Məs. Bu dünya;
- Daniş** (daneş) – Bilik, elm, məlumat; ... **dan** – söz önlü şəkilçi; qənddan, nəməkdən, şamdan, güldən, qəhvədan, çaydan, güləbdən, çələmdən və s.;
- Danişamuz** – Şagird, elm öyrənən;
- Danişkədə** – İnstitut; fakültə;
- Danişgah** – Universitet; Darülfünun;
- Danişmənd** – Alim; bilikli, elmi, məlumatlı;
- Danişcu** – Tələbə, elm axtaran;
- Dar 1** – Edama məhkum olanları asmaq üçün dikəldilən dirək; dar ağacı; məc: dara çəkmək;
- Dar 2** – Əsil mənası «ev», «məhəl», «məskən», «məkan» olub, Əsasən bədii ədəbiyyatda bir sıra tərkiblərdə işlənir; Məs: **Dari-fəna** = fəna evi, bu dünya; **Darişəfa** = Şəfa, müalicə evi; **Darülfünun** – Universitet – elmlər evi; **Darülmüəllimin** – müəllimlər evi və s.;
- ...**dar 3** – Bəzi isimlərin axırına götürülərək onlara müxtəlif mənə verən («daştən» felinin kökü – «malik olmaq» mənasında) söz sonu şəkilçi; evdar, mülkədar, əməkdar, məhsuldar; havadar, dükandar, hökmdar, əməkdar, tərəfdar, xəbərdar, cazibədar, heyvandar, himayədar, vəfadar, hesabdər, maldar, dindar və s.;
- Dara 1** – Sahib, malik, malik olan;
- Dara 2** – İranın qədim padşahlıqlarından Kəyan sülaləsinin son hökmdarı; eramızdan əvvəl 342-ci ildən 330-cu ilə qədər hökmdarlıq etmişdir. İsgəndər Zülqərneyn İrana hücum etdiyi zaman Dara öldürülmüşdür.
- Deh** – Kənd; **dehanti** – kəndli;
- Dehqan** – Kəndli, əkinçi; **bağban** – kənd, bağ, əkin yeri sahibi;
- Dehistan** – Kəndistan, kənd yeri; Məs: *Bərzənd Ərdəbil vilayətində havası isti olan beş dehistanndan biridir.* (Səid Nəfisi);

Dey – Fars (İran) aylarının onuncusu; qış aylarının birincisi (22 dekabr – 22 yanvar); Dini əsatirdə: Soyuğa nəzarət edən mələyin adı;

Daru – Dərman, dava;

Darçın (darçin) – Darçın ağacının qabığından hazırlanan gözəl iyi və tünd dadı olan quru toz şəklində ədviyyə; Əslində «daru və çin» sözlərindən düzəlib. «Çin dərmanı» deməkdir.

Darçını (darçini) – Darçın rəngli, darçın rəngində olan; qəhvəyi;

Dəstan (dəstan) Şifahi xalq ədəbiyyatının epik janrları içərsində qəhrəmanlıq və aşiqanə məzmununda olan həcmicə ən böyük əsər; **Dillərdə dəstan olmaq** – məşhur olmaq, haqqında tez-tez danışılmaq, dillərə düşmək;

Dahan (dəhan) – Ağız məs: *Dəhan, dəndan, zəhan, ey ləh, şəkər, qənd arzu etmə, Büxağı, tər zənəxdanı, iki püstam bir dəm gör.* (Məlikballı Qurban);

Dəzgah (dəstgah) – Ağac, metal və başqa materialları emal edən və müxtəlif şeyləri hazırlayan maşın; üzərində ustaların iş gördükləri böyük masa; Xalça, palaz və s. toxumaq üçün qurğu; Bənnaların, suvaqçıların və s. üstündə dayanıb işlədikləri taxtapuş və s;

Dəbistan – Məktəb;

Dələduz – Fırıldaqçı deməkdir. B.Əhmədov «Qısa etimolji lüğət» kitabında bu barədə belə deyir; farsca «dozdiden» (oğurlamaq) məsdəri ilə duz (dozd) sözü qohumdur. Güman ki, dələ hissəsi dil (del) sözünün təhrifi ilə bağlıdır. Mənası: «ürək oğrusu» deməkdir (indi məna dəyişib). Əslində *deledozd* kimidir.

Dəm 1 – Qısa vaxt, an, ləhzə; **Bir dəm** – bir vaxt, bir anlıq; **Hər dəm** – həmişə, daim, hər dəqiqə, hər an; **Gah, bəzən** – ədat mənasında;

Dəm 2 – Od üstündə aramla bişmə, yaxud dəm alma; od üstündə rəng alaraq ətri çıxmaq və içməyə yararlı hala gəlmək (çay, qəhvə haqqında); Buğ, buxar, qaz; Kef, nəşə, istirahət; Bərk kefli, məst; Məs: *Yaxına buyurun, dəmlənin bari...* (S.Vurğun)

Dəm 3 – Nəfəs; **Dəm-dəmə vermək** – nəfəs-nəfəsə vermək; səs-səsə vermək;

Dəmadəm, dəmbədəm – Saatbasaat, anbaan, hər ləhzə, hər dəqiqə, hər vaxt, daim; getdikcə;

Dəməvənd – İranda dağ adı; Tehran yaxınlığında şəhər;

Dəm-dəstgah – Çoxlu var-dövlət;

Dəmkeş – Üzərinə çaydan qoymaq üçün samavar odlğunun yuxarı hissəsinə geydirilən və yanlarında dəşikləri olan hissə; Xörəyin dəm alması üçün qazanın ağzına qoyulan qapaq; Sobaların bacalarında və s.-də dəm çəkmək üçün qoyulan dəşik; Zurnaçıların yanında züy tutan çalğıçı – dəmkeş;

Dəmgüzar – Bir yerdə vaxt keçirən; yoldaş;

Dəmsaz – Yoldaş, həmdəm; uyğun, müvafiq; Musiqidə əsas çalana kömək edən və ona həmahəng çalan çalğıçı – dəmtutan; Fərqi nə varmadan başqasının sözünü, fikrini müdafiə edən adam;

Dəmxana – Ev, yaşayış yeri;

Dəndan – diş;

Dəndə, dəndənə (dəndanə) – Təkrar dairəsini mərkəzlə birləşdirən ağaclar; Müxtəlif mexanizmlərdəki dişli çarxların dişləri, çıxıntıları; Binaların kənarındakı diş-diş naxış; Qapıları bərkitmək üçün onların dal tərəfində qayrılan dişli siyirmə; Qulp, dəstə – *Sənəyin dəndənəsi*;

Dənə – Eyni cinsdən olan şeylərin hər biri, ədəd (cansız əşyaları sayarkən işlədilir); İki dənə dəftər, Beş dənə kitab; Dənli bitkilərin məhsulunun hər biri – *noxud dənəsi*; Ovulan şeylərin ən kiçik hissəcikləri – *Qum dənələri*; Çəyirdək, toxum, tum;

Dərağuş – Ağuşuna almaq, qucaqlamaq; qucağında olmaq;

Dəraməd – Tar, yaxud kamança ilə ifa olunan muğamların giriş hissəsi; Gəlir, qazanc, mənfəət;

Dərban – Qapıçı; **Dər** – qapı deməkdir;

Dərbar – Padşah sarayı;

Dərbədar – Qapı-qapı gəzən, avara, yurdsuz; ev-eşiyindən, yerindən-yurdundan avara düşmüş; Məs: *Görüm səni dərbədar düşsən* – qarğış mənasında;

Dərbənd – Dağlarda dar keçid, dağ keçidi; dəre; İranda və Dağıstanda şəhər adı; İranda dar küçə; **Dərbənd olmaq** – meyl etmək, can atmaq, bənd olmaq; Əsasən azərbaycanlılar yaşayan Dərbənd şəhərinin adının mənası onun tərifinə tamamilə uyğun gəlir; Məs:

Dərbənd dedikləri bağcadı, bağdı,
Alt yanı dəryadı, üst yanı dağdı,
Abbas deyər: əcəb meyvəsi çağdı,
Xəstəyə şəfadi nari *Dərbəndin*.

(Aşıq Abbas Tufarqanlı).

Dərbəndi (Dərbənd şəhərini adından) – İrğiləli kəməşirin üzüm növü; Azərbaycan oyun havalarından birinin adı;

Dərbəçə – Balaca qapı – Darvazada olan balaca qapı;

Darvaza (dər+baz)– Böyük, açıq qapı; Darvaza; alaqapı;

Dərviş – Qapı-qapı gəzərək, yaxud meydançalarda adamları başına yığaraq Peyğəmbərə, İmamlara və Kərbala hadisələrinə həsr olunmuş qəsidələri avazla oxuyub pul yığan adam; Yoxsul, yazıq, kasıb, ağır mənasında; Məs: **Dərviş toyu** – keçmişdə; çalğıçı əvəzinə, dərvişin iştirakı ilə keçirilən toy; kasıb toyu;

Dərvişanə – Dərviş kimi, dərvişə xas; dərvişə layiq, kasıb, yoxsul;

Dərd – Qəm, qüssə, kədər, ürək acısı, mənəvi əzab, əziyyət, iztirab; haqqında düşünmək lazım gələn qayğıya

səbəb olan şey; ürəyi incidən daxili sıxıntı; qayğı, qeyd; Ağrı, bədən nasazlığı, xəstəlik, azar; Ürəkdəki sözlər, gizli arzular; sirr, fikir, düşüncə, məqsəd; Qarğış mənasında – bəzən «camına dərd» şəklində;

Dərd-bala – Dərdə, qayğıya səbəb olan hal; iztirab və əziyyət verən və ya qorxulu hadisə; qada-bala;

Dərd-qəm, dərdnak – Qəm, qüssə, kədər;

Dərdi dil, dərd-kədar – Ürək dərdi, sirr;

Dərdəsər – Başağrısı, dərd qayğı; başibəlalı;

Dərdəst (dərdəst etmək) – Ələ keçirmək, tutmaq, yaxalamaq, həbs etmək;

Dərdimən, dərdmənd, dərdnak – Dərdi, kədəri olan, ürəyi dərdli; Başqasının qeydinə qalan, başqasının dərdinə qalan; Məs: aşıq, vurgun; Məs:

Nola hüsnin zəkati buse versin,

Zəifəm, *dərdməndən*, mən gədəyə. (Ş. İ. Xətayi).

Dərdkeş – Dərd çəkən, dərdi olan, dərdli;

Dərdisər – Başağrısı, əziyyət, narahatlıq, qayğı, qeyd;

Dəng – Huşunu itirmiş, başağrısı; baş aparma;

Dəngəsər – Dəng etmə; təngə gətirmə; boğaza yığma;

Dəriçə – Kiçik qapı, qapıçıq; Divarda kiçik taxça, pəncərə;

Dərya – Dəniz; Təşbehlərdə, müqayisələrdə: hədsizlik, son dərəcə çoxluq, bolluq, tükənməzlik, nəhayətsizlik bildirir; **Elm dəryası** – çox elmi, çox oxumuş, çox bilikli adam haqqında;

Dəryaçə – Süni dəniz, kiçik dəniz;

Dərzi – Paltar tikən;

Dərkənar – Ərizələrin, rəsmi kağızların və s.-nin kənarında, adətən sol bucağında bir idarənin, təşkilatın və s.-nin rəhbəri tərəfindən yazılan mülahizə, göstəriş, sərəncam, qeyd;

Dərgah, dərgəh – Astana, kandar, qapı önü; böyük adamların qapısı; saray, iqamətgah; Allahın mərhə-

məti, şəfqəti, köməyi, inayəti mənasında (bəzən «Allah» «həqq» sözləri ilə):

Gen dünyada bir otağım,

Bir pəncərəm, bir qapım var.

Allah, sən *dərgahında*

Bilmirəm, nə günahım var?! (Şükür Xanlarov).

Dərman – Həkimin nüsxəsi üzrə hazırlanan müalicə vasitəsi, dava; ümumiyyətlə, təbabətdə zərərvericilərlə mübarizədə və s.-də işlədilən müalicəvi preparatlar; Əlac, tədbir, çarə;

Dərman-davacat – Cürbəcür dərmanlar, davalar;

Dərmanpəzir – Müalicəsi olan, çarəsi olan, əlacı olan, dərmanı olan, sağaldıla bilən;

Dərmanxana – Dərman satılan və ya düzəldilən yer; aptek; əczaxana;

Dərmanpəzir – Əlac olunmaz, dərmansız; Əlacı olmayan xəstəlik;

Dərgüman – Şübhələnmiş, şübhələnen, tərəddüd edən;

Dərmande (ə) – Aciz qalmış, aciz, biçarə, uğursuz, əlacsiz, müflis, iflasa uğramış;

Dərmiyan – Orta, ara; aralıqda; aralıqda qalmış;

Dəro – Ləkdən ləkə keçən su yolu;

Dərosər – Pəncərə və qapı yerlərinin üstünə qoyulan tir və taxtalar;

Dərpərdə – Pərdə arxasında qalan, bayır-bucağa çıxmayan, örtülü, gizli;

Dərüni – Ürəyə, qəlbə, daxilə, daxili aləmə mənsub olan, aid olan, məxsus olan;

Dərhəm – Qarmaqarışıqlıq; kədərli, kədərlənmiş;

Dərhal – (dər – hal) – **Dər həmənlə hal** – yəni o dəqiqə, o saat, həmənlə vaxtda; Məs: *Bir kölgə görsə, dərhal boxcanı başına qoyub uzaqlaşacaqdı.* (Ə. Cəfərzadə);

Dəsgah (dəstgah) – Cah-cəlal, həşmət, dəbdəbə, təntənə, büsat, böyük şənlik; Böyük işlər, təşəbbüs, qeyri-adi

mənzərə, əla düzəldilmiş iş; Bir işin təşkili üçün lazım olan şeylərin, vasitələrin və s.-nin məcmusu; Qurğu, kələk, tədbir; Azərbaycan xalq musiqisində irihəcmli muğam, musiqi kompleksi; dəzgah;

Dəsgirə (dəstgira) – Qarğı və ya incə çubuqdan hörülmüş kiçik səbət; Qulp;

Dəstgir – Kömək edən, əldən tutan, yardımçı, himayəçi; Tutulmuş, əli-qolu bağlanmış; əsir;

Dəsmal (dəstmal) – Əl-üz və s. silmək üçün ensiz, uzunsov parça; məhraba; Burun və göz silmək üçün kvadrat şəkilli parça; yaylıq; İçinə şey qoyulub bağlanmış hər cür parça; bağlama;

Dəst – Əl; Bir adamın geyimini təmin edəcək paltar komplekti; Məs: *Bir dəst paltar*; Müəyyən məqsəd üçün lazım olan əşya və ləvazimatın məcmusu; Məs: *Bir dəst mebel*; **dəst-dəst** – dəstələrlə, Yığın-yığın, topa-topa, qucaq-qucaq; çoxlu-çoxlu;

Dəstəvüz (dəstəvüz) – Bəhanə; səbəb; əl yeri;

Dəsthənd – Qolbaq, bilərzik;

Dəstdiraz (dəstderaz) – Əliuzun, hər şeyə, işə qarışan; üzlü, həyasız, utanmaz; zalım, zülm edən, müstəbid;

Dəstə 1 – Birgə fəaliyyət üçün birləşmiş adamlardan ibarət mütəşəkkil qrup; Xüsusi hərbi hissə; **Qatar** – quş dəstəsi; Bir əldə tutulacaq qədər ip və s. ilə bağlanmış gül, göyərti, ot və s. toplusu; Bir yerdə bağlanmış, yaxud çin-çin yığılmış eyni cinsli şeylər toplusu; Heyvanların təsnifatında qohum ailələri birləşdirən bölmə; Məs: *Sürünənlər dəstəsi*; **Dəstə** – qadın adı kimi – gül dəstəsi və s.;

Dəstə 2, dəstək – Bir şeyin əl tutulan yeri, tutacaq yeri; sap, qulp, qəbzə; Mexanizmi, cihazı və s.-ni çevirmək və ya döndərmək üçün onun əl ilə tutulan hissəsi; ağacdən və ya başqa şeydən olan sütun; Sınmamaq üçün meyvəsi çox olan ağac budaqlarının altına qoyulan bir ucu haça ağac; paya, dayaq;

Dəstəbaz – Özünə tərəfdar olan adamlardan dəstə düzəldib fikrini, işini yeritməyə çalışan adam (mənfə mənada);

Dəstəmaz – Namazdan, bəzən də Qurani ələ alıb oxumaqdan əvvəl yuyunma (üzü, dirsəyə qədər qolu yuma və başın ortasını, eləcə də ayaqların üst tərəfinə su çəkmə) ayini;

Dəstərxan – Süfrə;

Dəstəçin – Seçmə, bir-bir dərilən və dəstə halında yığılan; məs: Alma, armud dəstəçini;

Dəsti 1 – Kiçik, lüləksiz bardaq; su dəstisi;

Dəsti 2 – Əlüstü, əlbəəl, tez;

Dəstyar, dəstyari – Köməkçi, yardımçı; kömək, yardım;

Dəst-paça – Tələşə düşmə, tələsmə, itirab, çapalama; Tələş içində, həyacanlı bir halda, özünü itirmiş; **Dəst-paça olmaq** – əl-ayağa düşmək;

Dəstpərvərdəi – Birinin yetişdirməsi olan, birinin yanında olan, sənət öyrənən adam;

Dəstrəs – Əli çatma, nail olma, yetişmə; əldə etmə, müvəffəq olma;

Dəstur, düstur – Təlimat, göstəriş; Qanun, əsas, qayda, üsul; Hər cür kəmiyyətlərin, tərkiblərin, ünsürlərin məcmusunun (rəqəmlərlə, hərfələrlə, xüsusi işarələrlə) şərti ifadəsi; formul; **Dəstur aş** – Ər evinə köçəndən sonra qızın atası evindən göndərilən plov, aş;

Dəstfərman – Ayaqüstü işləri görən qulluqçu, nökar; əl buyruqçusu; ev xidmətçisi;

Dəsxos (dəstxos) – Yüngül qazanc, asanlıqla əldə edilən pul və s. Pul hədiyyəsi, bəxşiş, mükafat; **Dəsxosa getmək** – başqasının əvəzinə və ya onun hiyləsi ilə zərərdidə (zərər çəkən) olmaq; cəzalandırılmaq və ya öldürülmək; boş yerə, başqasının hiyləsi ilə pul xərcəlmək;

Dəf – Xanəndə və dəfçələnlərin barmaqla çaldıqları, bir üzünə dəridən üz çəkilməmiş sığanaqdan ibarət çalğı aləti; qaval;

Dəhyək (dəh + yek) – onda bir; Keçmişdə kəndlilərin feodala, bəyə və ya mülkədara məhsulun onda biri miqdarında natural şəkildə verdikləri vergi;

Dəhliz – Ev qapısı ilə otaqların qapıları arasında olan üstüörtülü dalan; koridor; Böyük otağa yapışıq kiçik otaq; keçid;

Dəhnə 1 – Yüyənin və ya cilovun atın ağzına salınan dəmir hissəsi; cövzə;

Dəhnə 2 – Ana xətdən ayrılan arxın, şırımın və s.-nin başlanğıcı; Məs: *Su kəsildi. O tez belə çiyinə alıb arx yuxarı dəhnəyə getdi.* («Sınıq Körpü» jurnalı);

Dəşnə – Kiçik xəncər; Silah kimi işlədilən iri bıçaq;

Dəşt – Çöl, səhra, biyaban;

Dəşti – Azərbaycan və İran klassik musiqisində muğamlardan birinin adı;

Dəhrə – Ağac doğramaq, budamaq və s. üçün işlədilən kəsici alət; çapacaq, ətdöyən;

Dəhan – Ağız;

Diba, dibac – Zərli gülləri olan ipək parça;

Dibapuş – Diba geymiş, əyində dibadan tikilmiş paltar olan;

Dibəcə – Keçmişdə; Kitabın qızıl suyu ilə nəqşlərlə bəzənilmiş müqəddiməsi, ilk səhifələri; Giriş, müqəddimə;

Div – Şərq nağıllarında müsbət qəhrəmanlara qarşı qoyulan çirkin, eybəcər, həddən artıq cəsarətli, buyuzlu əfsanəvi vücut, heyvan; Çox güclü, qüvvətli, cəsamətli adam və s. haqqında;

Divan 1 – Məhkəmə, tribunal; Ali hökumət məclisi; divanxana, hökumət idarəsi, dövlət dəftərxanası; Məs: **Divan etmək** – cəzalandırmaq, tənbeh etmək, toy tutmaq;

Divan 2 – Yaxın və Orta Şərq ədəbiyyatında; bir və ya bir neçə şairin qafiyə və ya rədlərinin axırmı hərflərinə görə əlifba sırası ilə düzülmüş şeirlər məcmuəsi; Məs: *Füzuli divanı*, *Şəhriyarın divanı* və s; bir şairin şeirlər külliyyatı;

Divan 3 – Oturmaq və ya uzanmaq üçün uzun yumşaq taxt;

Divanə, divanəsər – Dəli, «dəli-divanə» kimi də işlənir;

Divanəvar, divanəvəş – Dəli kimi, dəlicəsinə, dəli qiyafə-sində;

Divani 1 – Hər misrası 15 hecadan, hər bəndi isə 4 misra-dan ibarət olan aşiq şer forması;

Divani 2 – Divana, hökumətə aid olan; Xüsusən, rəsmi fərman və əmrlərin yazıldığı ərəb yazısı növlərindən birinin adı;

Divanxana, divanxanə – İnzibati hökumət idarələrinə ver-ilən ümumi ad; Məhkəmə və onun yerləşdiyi bina;

Divar – Binaların üstünü saxlamaq və daxilini bölmələrə ayırmaq üçün müxtəlif tikinti materiallarından çəkilən sədd; Həyətlərin (keçmişdə şəhər və qalaların da) ətrafını əhatə edən daşdan, kərpicdən və s – dən tikilən bari, hasar; Müxtəlif qabların, yəşik, çəllək və s. şeylərin yan tərəfi; Maneə, sədd mənasında; Məs:

Divar saati – divardan asılan saat; **Divar şkaflı** – diva-rın içində olan şkaflar və s;

Divzad – Div balası, balaca div; divdən törəmiş div;

Didar – Görünüş, üz, sifət, zahiri sima; görüş, görmə;

Didə – göz; **Dideyi-giryan** – ağlar göz, ağlayan göz; Qadın adı – Nuridə, yəni Nur(ə)+didə(fars)=Nure-didə – Göz işığı;

Digər – Başqa, ayrı, o biri, ikinci; Cəm şəkilində – digər-ləri, başqaları, o biriləri;

Digərgun – Dəyişmiş, başqa halda; halı pozğun, alt-üst, bərbad;

Dil (del) – Ürək, könül, qəlb; Məs: **Dil bağlamaq** (ver-mək) – ürəkdən sevmək, könül vermək, bənd olmaq və s;

Dilavər – Qoçaq, igid, cəsur, ürəkli, mərd; Dilli, yaxşı danışmağı bacaran, danışmağa mahir olan; dilli-dilavər;

Dilavərənə – Qəhrəmancasına, qoçaqcasına, mərdcəsinə;

Dilaviz – Ürəyi cəlb edən, ürəyə yapışan, ruhu oxşayan, xoşagələn;

Dilavaz – Ürəyi nəğmə deyən, qəlbə oxuyan;

Dilazar – İnsafsız, rəhmsiz, şəfqətsiz, mərhəmətsiz, könül incidən, könülə cəfa verən (klassik şerdə, adətən gözəlin epitetlərindən biri);

Dilara (Dilarə) – Ürəkəcan, könüləcan, dilbər, canan, sevimli; Dilaram (klassik şerdə gözəlin epitetlərindən biri). Məs:

Nəzirin yazamaz ayruc əzəl nəqqaşı ruxsarun,
Ki hüsnün dövrü xətm oldu bu rüxsari-dilarayə.

(Nəsimi)

Sənsiz, ey can, könlüm aram eyləməz,

Can yanar, səbr, ey *dilaram*, eyləməz. (Nəsimi).

Dilbər – Gözəl, sevgili, canan; ürək aparıcı; könül alan;

Dilbaz (Dilbazi) – Ürəyi əyləndirən, qəlbə oynadan;

Dilbəranə – Dilbərcəsinə, dilbər kimi, dilbər ədəsi kimi;

Dilbəstə – Könülə bağlı, ürəyi bağlı; aşiq, vurğun;

Dilqəm – Ürəyi qəmli, qəlbə kədərli;

Dildadə – Könül vermiş, aşiq; ürəyini bağlamış, məftun, vurğun;

Dildar – Könül alan gözəl, sevimli; ürəkli, cəsur;

Diləfruz – Sevincdirən, şadlandırıyan, şənəndirən; ürək işıqlandırıcı; könül açan; dilbər;

Diləfkar – Könülə yaralı; dərddli, fikirli;

Dilir (dəlir) – Cəsarətli, igid, şücaətli;

Diliranə (dəliranə) – İgidcəsinə; qəhrəmancasına;

Dilkeş (Dil-kəş) – Ürəkaçan, könülaçan, qəlbi sevindirən; Azərbaycan klassik muğamlarından birinin adı;
Dilgir – Ürəyi sıniq, narazi, incik, dilxor, pərt; **Dilgir olmaq** – ürəyi sınmaq, qəlbi qırılmaq, incimək, dilxor olmaq, pərt olmaq;
Dilgüşa – Ürəkaçan, könülaçan, fərhverən, səfali, şən;
Dilnəvaz – Könlü oxşayan, urəyayatan, son dərəcə xoş;
Dilnəzir – Ürək bəyənən, məqbul;
Dilpəsənd – Xoşagələn, urəyayatan; Könlü bəyənən (şey, adam);
Dilpərişan – Ürəyi bir yerdə olmayan;
Dilruba (Dilrubə) – Ürəyi cəlb edən, ürəkçəkən, xoşagələn, məftunedici;
Dilsuz – Ürəkyandırən, çox təsirli;
Diltəng – Ürəyi sıxılmış, könlü daralmış, kədərli, qəmli, məyus; **Diltəng olmaq** – ürəyi sıxılmaq, qanı qaralmaq; Kədərlənmək, cəmlənmək, pərt olmaq;
Delfərib – Məftunedici, valehedici, canalıcı, füsunkar; gözəl; könlü aldadan, cazibəli;
Dilxah – Arzu, istək, könlün istədiyi hər şey;
Dilxəstə – Qəlbiqırıq, ürəyiincik, qəmli, kədərli;
Dilxor – Çox pərt, əhvalı pozulmuş, qəmgin, kədərli, məyus;
Dilxoş – Razi, məmnun, xoşhal; qənaətbəxş, sevincli, fərhli;
Dilxun – Ürəyi qanlı, qəlbi yaralı, çox kədərli, çox dərddli;
Dilxun etmək – ürəyini yaralamaq, çox kədərlənmək, çox dərddlənmək;
Dilşad – Ürəyi şad, sevincli, könlü şad, qəmsiz, fərhli;
Dilşad etmək – ürəyini şad etmək, sevindirmək, fərhləndirmək;
Dilşikəstə – Ürəyisıniq, könlüqırıq, bədbəxt, yazıq, biçarə;
Dilşikar – Ürək ovlayan, könlü ələ alan;

Dir – Kec, vaxtı keçmiş;
Diraz (deraz) – Uzun;
Dirəxt (derəxt) – ağac;
Dirəxs – Parlaqlıq, işıldama, şimşək, parıltı (üfüqdə);
Dirəxşan – Parlayan, işıq saçan, parlaq;
Dudkeş – Tüstü borusu, samovar borusu;
Dudman – Xanədan, sülalə; Adlı-sanlı, tanınmış ailə; nəsil; Məs: *Böyük şəxsiyyətlərin ata-analarının kim olduğunu və dudmanlarının mənşəini bilməyə bir o qədər də ehtiyac yoxdur* (Səid Nəfisi);
Duzəx (i) – Cəhənnəm; cəhənnəmə məxsus, cəhənnəmlilik;
Dul – dolça, vedrə; Dolab; su çarxı, quyudan su çəkmək üçün çarx;
Dost (dust) – Birisi ilə dostluq münasibəti olan adam yaxın yoldaş, arxadaş; Birinin yaxşılığını, xoşbəxtliyini istəyən, onu ürəkdən sevən (əksi – düşmən); Dostluğa əsaslanan, bir-birinə qarşı xeyirxah olan; Adətən, dostu, yaxın adama müraciətlə – dost!;
Dostanə (dustanə) – Dost kimi, dostcasına, mehribancasına;
Dostbaz – Ümumi işin zərərinə olaraq, xidmətdə və s.-də öz dostlarına üstünlük verən, onları himayə edən adam;
Dost-düşmən (dust-düşmən) – Həm xeyirxah olanlar, həm də olmayanlar; həm dost olanlar, həm də dost olmayanlar; Antonim sözlər Məs: *Aşına yad oldu məndən, dost-düşmən aqibət* (Kişvəri).
Dostnəvaz (dustnəvaz) – Dostlara qayğı bəsləyən, dostlara məhəbbəti olan;
Dostpərəst (dustpərəst) – Dostunu sevən, dostluğu qiymətləndirən, dostluğa sadıq olan;
Dud – Əsil mənası «tüstü» olub, klassik şerdə və folk-lorda çox vaxt «dudi-ah», «dudi-del» (ürək tüstüsü) və s. tərkiblərdə «ah», «fəğan» mənasında işlənməmişdir;

- Duda** (dudə) – Neft, mazut, qaz və s. yanmasından hasil olan his;
- Dudəşən** – Tüstü saçan, tüstü verən;
- Durbin** – Uzağı göstərən, binokl, teleskop, uzaqqörən (adam); Uzaq şeyləri görmək üçün iki paralel müşahidə borucuğundan ibarət əldə tutulan optik cihaz;
- Durnəvis** – Uzaqdan yazan, teleqraf;
- Durnəşmə** – Durbin, binokl; mənzərə, panorama;
- Dü** – İki (əsasən, nərd oynunda);
- Dübarə** – İkinci dəfə; təkrar; Nərd oynunda; hər iki zərin iki (düy) göstərməsi;
- Dubəndi** – Kustar üsulla tikilən ayaqqabı növü;
- Dübeyt** – Yaxın və Orta Şərq ədəbiyyatında iki beytdən ibarət lirik şeir forması, Məs: Fars poeziyasında XI əsr Həmədanlı Baba Tahirin dübeytləri məhz belə şerlərdir. Dübeyt Azərbaycan aşiq şerində də işlənmişdir.
- Düdəmə** – İkiabaşlı, hər iki tərəfi iti olan (qılınç və s.) İki cinsdən törəmiş, mələz; Qatır düdəmə heyvandır.
- Düzəban** – Yalançı, ikidilli, ikiüzlü;
- Düzd** (dozd) – Oğru;
- Dügah** – İki vaxt, səhər – axşam; Musiqi muğamlarından birinin adı;
- Dümbə** (donbe) – İkiçarxlı; təkətli arabada at qoşulan ağacın arxa tərəfi; quyuq; qoyun quyuğu; Məs: Arabanın dümbəsi – Arabanın arxa hissəsi.
- Dümərdi** – İki adamlıq (boşqab);
- Dümğah** – Quyuqaltı; Quşqunun atın quyuğu altından keçən hissəsi;
- Dür** – Uzaq, uzaq məsafədə olan;
- Dürək** – Düdəmə; Müxtəlif cinslərdən əmələ gəlmiş; mələz, qarışıq;
- Dürəng** – İki cür rəngi olan; İki rəngli; İkiüzlü, riyakar (adam);

- Dürüyə** – İki üzünə tikilmiş; Dəri ya mahuddan dəyirmi təpəli papaq;
- Dürüst** – Doğru, düzgün, düz; Yaxşı, lazımı qaydada, lazımı kimi, düzgün, dəqiq; diqqətlə, yaxşı-yaxşı;
- Dürüst etmək** – saz etmək, saz hala salmaq, düzəltmək;
- Düsər** – İkiabaşlı, ikitərəfli; Br tərəfi balta, o bir tərəfi külüng olan alət; İkiüclü mix;
- Dütər** – Tara oxşar ikisimli musiqi aləti;
- Düxiş** – Əkin yerinə iki dəfə cüt (xış) sürmə;
- Düxtər** (doxtər) – Qız; **Düxtəri-tərsa** – xristian qızı (gözəllə işarə olaraq işlədilir);
- Düçar** – Mübtəla, tutulmuş; **Düçar etmək** – üz-üzə gətirmək, rastlaşdırmaq, məruz qoymaq, uğratmaq;
- Düşaxə** – Qədim zamanlarda ölümə məhkum edilmiş adamlar üçün cəza aləti (bu alət haçalanmış ağacdan ibarət olub, cinayətkarın boynu və əlləri onun yarığına keçirilərək bərk sıxılardı); İkişaxəli;
- Düşvar** – Çətin, müşkül, ağır; əksi – asan; Məs: Öldürdün, ey dostlar, **düşvarlıq** billə məni, Taki aşiq bulmasın heç kimsə asanlıq bilə (Kişvəri);
- Düşənbə** – Həftənin birinci günü, bazar ertəsi;
- Düşmən** – Birinə qarşı ədavət, düşmənçilik bəsləyən və onunla mübarizə aparan, çəkişən şəxs; Mühərribədə əks cəbhədə vuruşan adam, dövlət və s; yağı; Zərər gətirən, zərərli olan şey haqqında; Yarışda, oyunda, mübahisədə iştirak edən qarşı tərəf; Məs: Şahmatda;
- Düşmə'nənə** – düşmənçisinə;
- Düşnam** – Söyüş, söymə;

Ə

Əbr – Bulud; **Əbri-bahar** – bahar buludu; **Əbri-siyah** (tirə) – qara bulud; **Əbri-neysan** – yağmur buludu, (leysan) neysan buludu;

Əbru – Qaş;

Əbrişim – İpək, ipək iplik; Lələkli yarpağı və ətirli çiçəyi olan ağac növü; Akasiya; Azəri yurdunda qızlara İpək adı verildiyi kimi İranda da Əbrişim adı verilir;

Əjdaha, Əjdər – Ağzından od püskürən, insan və heyvanları udan, qanadlı nəhəng ya ilan şəklində təssəvvür olunan mövhüm bir heyvan; **Əjdaha kimi** – təşbeh məqamında; Çox qüvvətli iri, heybətli, qorxmaq bilməyən adam haqqında; pəhləvan; **Əjdaha bürcü** (astr.) – Böyük ayı bürcü ilə Kiçik ayı bürcü arasında, göyün şimal yarımkürəsində olan bürc; Əsli – *Əjdərhadır*. Ələm və bayraqların üstünə vurulan məxsusi nişan, gerb.

Əzbəs – Kifayətə, çox miqdarda, həddindən artıq; Bəzən «ki» bağlayıcısı ilə birlikdə (əzbəs ki) işlənərək səbəb bildirir;

Əzbər – Əz – «dan, dən» şəkilçisi, «bər – sinə» deməkdir, mənası sinədənindir;

Əzqəza – Qəzadan, təsadüfən, gözlənilmədən, birdən;

Əgər – Şərt mənasını bildirən cümlələrin müxtəlif yerlərində işlənərək şərti gücləndirir;

Əgərçi – Hərçənd, hər nə qədər olsa da, ... isə də və s;

Ənar – Nar;

Ənbur – Maşa, kəlbətin;

Ənuşirəvan – Şirin can (Nüşirəvan);

Əndazə – Kağızdan, kartondan kəsilmiş ülgü; ölçü, miqyas, ölçü vahidi; Tənasüb, simmetriya, quruluş düzgünlüyü; Hədd, hədud, norma; Məs: **Əndazədən çıxmaq** – Əndazəni aşmaq, həddini aşmaq;

Əndam – Bədən; Boy, qədd, qamət, boy – buxun, bədən quruluşu; Məs: *Əndamın yansın* – «qarğış» ifadəsi;

Əndərun, əndəruni – İç, içəri, daxil, daxili; İran evlərində; evin ailə ilə qadınlara məxsus hissəsi; ümumiyyətlə «otaq» mənasında;

Əndərz – Nəsihət, vəsiyyə;ə;

Əndişə – Fikir, qayğı; Narahatlıq, təlaş, nigarançılıq, təşviş, iztirab, qorxu; Şübhə, vəsvəyə, təlaş;

Əndişənək – Düşüncəli, dərddli; qayğısı olan, qayğılı;

Ənduh – Qəm, qüssə, kədər, qayğı;

Ənduhnək – Qəmgin, qüssəli, qayğıkəs;

Əngür – Üzüm;

Əngəbu – Bal qoxuyan bir ot; bitki;

Əngüşt – Barmaq; Əngüştər – üzük;

Əncam – Son, axır, nəhayət, nəticə; **Əncam qılmaq** – sona çatdırmaq, nəticələndirmək; kömək, vasitə, yol, tədbir;

Əncir – İçində xaş-xaş kimi xırda tumları olan ətli, şirin, yumşaq qabıqlı, yumru meyvə;

Əntiqə furiş – Əntiq-furiş; – Əntiq, qədim malları satan şəxs;

Əncümən – Məclis, cəmiyyət, şura; İdarə, müəssisə;

Ərk – İqtidar, şah yaşayan bina; İstinadgah, qala, daldalanacaq;

Ərqəvan – Qırmızı rəngli gözəl bir gül (klassik şerddə gözəlin dodağı bu çiçəyə oxşadılır); məs: *Sərv gəlir xiyalimə, çöhrədən ərqəvan gedər*. (Nəsimi);

Ərqəvani – Ərqəvan çiçəyi rəngində, qırmızı və parlaq;

Ərzan – Ucuz; layiq, dəyərli, münasib;

Ərməğan – Hədiyyə; Təhivə; sovqat; peşkəş;

Ərrə (ərə) – İki dəstəsi olan böyük mişar, bıçqı;
Əskeş (əsbkeş) – Arabanın at qoşulan iki uzun tirlərin-
 dan hər biri;
Əfğan, fəğan – Fəryad, nalə, inləmə; **Fəğan etmək** – fə-
 ryad qoparmaq, nalə etmək, göz yaşı tökmək, ağla-
 maq, inləmək;
Əfsanə, fəsanə – Nəsillərdən nəsillərə ağızda dolayan və
 mövzüsü çox zaman fəvqəladə xarakter daşıyan he-
 kaya, rəvayət; əsatir;
Əfsun, füsün – Ovsun, sehr; **Füsunkar** – valehedici, məf-
 tunedici, heyran edici; əfsanəvi;
Əfsungər, Əfsunkar, füsunkar – Ovsunçuluqla, sehrbaz-
 lıqla məşğul olan adam; Ovsunçu, sehrbaz, gözbağla-
 yıcı; Əfsun və əfsungar hər ikisi həm də qadın adla-
 rıdır.
Əfşan (fəşan) – Sənəm, saçan, dağıdan, səpələyən; Əfşan
 etmək – səpmək, səpələmək, dağıtmaq, tökmək,
 saçmaq;
Əfruz – Yandıran, alovlandıran, alışdıran; ruhlandıran;
Əfsus – Heyf, təəssüf; **Əfsus etmək** – təəssüflənmək, təə-
 süf etmək, heyfslənmək;
Əfrand – Əzəmətli, cah-cəlalı, dəbdəbəli, təmtəraqlı;
Əxtər – Ulduz; bəxt, tale, bəxt ulduzu; Qadın adı;
Əxtərşunas – Münəccim; Astroloq;
Əhəng (Ahək) – Əhəng daşını yandırmaqla əldə edilən
 ağrəngli, kəsək halında material;
Əhrimən – Zərdüşt dinində: Şərr Allahı, şərr və qaranlıq,
 zülmət mənbəyi; Pis qüvvə, mənhus qüvvə, şərr
 qüvvə; Əfsanəyə görə, güya bir gün Xeyir Allahı
 Hürməzd Əhri mənə qalib gəlib dünyanı şərdən xilas
 edəcək və insanlar xoşbəxt yaşayacaqlar.
Əşk – Göz yaşı;
Əşkbar – Göz yaşı tökən, çox ağlayan;

J

Jalə – Şeh, şəbnəm;
Jəng, zəng – Pas, paxır, çəng; yağış damcısı; qocalıq;
 Məs.: *Qılınclardır ki, qanlar tökmək ilə jəng tutmuşlar.*
 (Füzuli);
Jəngar, zəngar – Mis paxırı, dəmir pası;
Jivə – civə;
Jasmen – Yasəmən gülü;

F

Fars (pars) – İranın əsas əhalisini təşkil edən və həmin adlı dildə danışan xalq və bu xalqa mənsub adam; İranın cənubunda yerləşən ostanlardan (əyalət) birinin adı;

Fars – Fars dili, farsca, fars dilində; farsa məxsus;

Faş – Əsli ərəb dilindən gələn, «ifşa» sözündəndir; 1) Meydana çıxmış, ifşa olunmuş; açıq, aşkar; 2) İç üzünü göstərmə, yayma, hamıya bildirmə; Məs: Razi-eşqin canımın içində saxladım vəli, Aqibət *faş* oldu gizli gənci-əsrarım mənim (Həqiqi);

Fəşəri xun – Qan təzyiqi;

Fehrest (fehri (t)) – Əsli farscadandır, lakin ərəb dilinə keçib qayıdan sözlərdəndir; Bir kitabın fəsilələrinin səhifələrini göstərən məlumat; siyahı, cədvəl; mündəricat;

Fəğfur – Farfor, çini; Çin imperatorlarının titulu, boqdi-xan;

Fəğfuri – Çini qab – qacaq;

Fənd – Əsli ərəb dilindən «Fənn» sözündəndir; Hiylə, kələk, fırıldaq, dolab, qurğu, biclik; **Fənd işlətmək** – fırıldaq qurmaq, hiylə işlətmək, kələk gəlmək, fənd qurmaq; bir işi görmək üçün müxtəlif üsullardan istifadə etmək; İdman yarışlarında rəqibi aldatmaq üçün tətbiq edilən üsullar; kombinasiya;

Fəndbaz, fəndgir – Hiyləbaz, fırıldaqçı, fəndcil;

Fəramuş – Unuta, yaddan çıxarma; **Fəramuş olmaq** – unudulmaq, yaddan çıxarılmaq (çıxmaq); **Fəramuş-xana** – təkyəxana, təkyə; dərvişlərin görüş yeri;

Fəraməz – Bağışlayan, əfv edən;

Fərdə – Sabah, sabahkı gün; ertəsi gün, gələcək zaman;

Fərahəm – Toplu, yığcam, toplanmış, düzəlmiş;

Fərvərdin – Baharın ilk ayı; İran günəş ilinin birinci ayı; İran günəş ilinin ayları – fərvərdin, ordubeşt, xordad, tir, mordad, səhrivər, mehr, aban, azər, dey, bəhmən, esfənd; Buna şəxs adı kimi işləndikdə «Fərdin» də deyirlər.

Fərzənə – Alim, həkim, bilici, elmlı; misilsiz;

Fərzənd – Oğul, uşaq; övlad;

Fərz, fərzin – Şahmatda; vəzir-ferz; Ağıl dəryası;

Fəryad – Acı-acı bağırma; nalə, fəğan, ah-nalə, vaveyla;

Fəryad qoparmaq – qışqırmaq, bağırmaq, çığırmaq; İmdada, köməyə çağırış səsi;

Fərman (cəmi Fəramin) – Ali hakimiyyət orqanının qanun qüvvəsində olan sərəncamı, qərarı; padşah hökmü;

Fərma – Buyuran, əmr verən;

Fərmayış – Buyuruq, əmr;

Fərmanbər, fərmanbərdər – İtaətdə olan, tabe olan; fərmanı, hökmü yerinə yetirməyə hazır olan adam;

Fərmandeh – Komandir, buyuruq, əmr verən;

Fərmanrəva – Sözü keçən, hökmü, əmri keçən;

Fərman fərma – Vali, qubernator; Əmr, hökm verən; Məs: *İki həftə sonra Fərman fərma gəlib Azərbaycana varid oldu.* (Makulu. Səttarxan);

Fərsəng, fərsəx – Təxminən 5-6 kilometrlik məsafə; Bir fərsəng 3 mil, hər mil 4 min göz, hər göz bir dəvə addımıdır;

Fəxrəndə (Fərxondə) – Azərbaycan variantı Fəxrəndə (r – x, x – r); Uğurlu, xoşbəxt; İş yaxşı gətirmə;

Fərrux (fər – rox) – Gözəl, xoş üzlü; Münasib, yararlı, müvafiq;

Fəxrəntac – Fəxrə layiq tac, fəxr edilməli tac;

Fəxrənaz – Fəxrlə naz edən, fəxrlə nazlanan;

Fərsudə – Köhnəlmiş, büzülmüş; əzik, büzük; əzik-büzük;
Fərhad – İgid, qəhrəman; zəhinli, dərrakəli, qanacaqli;
Fərhəng – Elm, məlumat; maarif, mədəniyyət; lüğət kitabı;

Fərcəm – Son, aqibət, axır; Məs:

Ey, Füzuli qalmışam heyrətdə, bilməm neyləyim,
 Dövr – zalim, bəxt – *nafercam*, tələb – çox, ömr – az.
 (Füzuli);

Firəng – Avropalı, fransız;

Firəngi – Avropalılara məxsus; bıçaq; işıq saçan, ziya salan, nur səpələyən;

Firəngis – Firəngiz; Əfrasiyabın qızının adı (Şahnamə);

Firib (fərib) – Aldatma, aldanma; hiylə; kələk;

Firibəndə – aldadan, tovlayan; məftun edən, cəlb edən;

Firidun – İranın qədim əfsanəvi padşahlarından. Cəmşid Cəmin nəvəsidir. Pişdadilər sülaləsinin (ərəb Zöhəhak sayılmazsa) beşinci hökmdarı sayılır. Tərixdə adı bir şəxsiyyətdən artıq mifik bir şəxsə çevrilmişdir.

Firiftə – Aldanmış, tovlanmış. Tora salınmış;

Firistadə – Göndərilmiş; rəsmi məktub;

Firiştə (fereştə) – Mələk, mələikə; məsum, günahsız; Çox gözəl və mülayim təbiətli;

Fil (pil) – Tropik meşələrdə yaşayan, uzun və qüvvətli xortumlu, tüksüz, ot yeyən məməli heyvan; Diaqonal üzrə istənilən xanaya hərəkət edən şahmat fiquru;

Fillən – Fillərə baxan, xidmət edən, fil gəzdirən;

Filtən (piltən) – Fil bədənli; Əfsanəvi qəhrəman Rüstəm-zalın ləqəblərindən biri;

Firavan – Çox, bol, çoxlu, varlı;

Firuz (Piruz) – Bəxtli, taleli; Qalib, Müzəffər, qələbə çalmış;

Firuzə – Göy rəngli qiymətli daş; göy, mavi;

Firuzəyi – Firuzə rəngində olan; göy, mavi rəng; Məs:
Firuzəyi ənginliklərdə ovuc içi boyda bir bulud parçası görmək ümidiylə göylərə dikilmiş gözlər yorulmuşdu.
 (Ə. Cəfərzadə);

Fişar – Sıxma, sıxışdırma;

Füsün, füsunkar – *Bax*: əfsun;

Fulad (Polad) – Polad; Məs:

Fulada sataşdı səngi-xara (çaxmaqdaşı)
Od düşdü qərarı ixtiyarə. (Füzuli);

Füru – Aşağı;

Fürumayə – Alçaq, nanəcib, bədəsil;

Füruş – Satış; satan; satma;

Füsürdə, əfsordə – Bürüşmüş, solmuş; ruhdan düşmüş;

Fütadə, oftadə – Düşmüş, yıxılmış, düşkün, biçarə, yazıq; təvazökar, düşar, mübtəla;

Y

- Yaban** (yəban) – Çöl, biyaban, insan yaşamayan yer;
Yəbani (yabanı) – Çöldə öz başına bitən; əhliləşdirilməmiş, vəhşi, yırtıcı;
Yava (yavə) – Pis, xarab, ədəbsiz, həyasız; boş danışq, çərən-çərən danışq, naqqallıq; Əxlaqsız, pozğun (bəzən söyüş mənasında);
Yavəgu – yava-yava danışmaq; Hərzə-hərzə, ağzına nə gəldi, həyasız-həyasız, ədəbsizcəsinə; çərənçi, boşboğaz;
Yavər – Yardımcı, köməkçi, imdada çatan; Yuxarı rütbəli zabitlərin yanında xidməti tapşırıqları və ya qərargah işlərini yerinə yetirən kiçik rütbəli hərbi vəzifəli şəxs;
Yavuz – Gözəl, ağıllı; cəsur, qoçaq; qəzəbli, sərt;
Yad – (Yad edilmək) – yada salınmaq, anılmaq, xatırlanmaq;
Yaddaş (yaddaş) – Bir şeyi zehində saxlamaq və yenidən təsəvvürdə canlandırmaq qabiliyyətli; hafizə;
Yaddaş kitabçası – içərisində müəyyən bir sahəyə, ixtisasa aid ən vacib məlumatlar kitabçası; Xatirə, Xatirə, memorandum;
Yadigar (yadgar) – Xatirə olaraq verilən, saxlanılan yaxud qalan şey; Hər hansı bir hadisəni, işi, adamı və s.-ni xatırladacaq, yaxud yada salmaq üçün vasitə olacaq şey; Qalıq, nümunə;
Yar – Dost, yoldaş; ... yar olsun – kömək olsun (xeyir – dua ifadəsi); Sevgili, məşuq, məşuqə;
Yari – Yardım, kömək; Dostluq, yoldaşlıq;
Yasəmən – (əslə yunancadan) Ağ, qırmızı və bənövşəyi rəngdə ətirli salxımvari çiçəklər açan kol. Bu kolun ağ

- və qırmızı bənövşəyi gülü; Bu söz bir çox Şərq dillərinə keçmiş, oradan da fransız dili vasitəsilə, «Jasmin» formasında bütün Avropaya yayılmışdır;
Yasəmən – Yasəmən rəngində olan, qırmızı-bənövşəyi; Yasəmən kimi;
Yezdan (yəzdan) – Yaradan, Allah, Tanrı; Qədim zər-düştilərin etiqadınca: Xeyir Allahı;
Yezdani – Allaha məxsus; İlahi qüvvə;
Yezdanbəxş – Allah bəxşişi, Allah vergisi;
Yezdanpərəst – Allaha sitayiş edən;
Yek – Bir, tək, vahid;
Yek ... – adətən bir sıra mürəkkəb sifətlərin «bir», «tək» mənasında olan birinci tərkib hissəsi kimi işlənərək, sözünü şəkilçi rolunda çıxış edir; Məs: *yekdil, yekcins, yekrəng, yeksan* və s.;
Yekayek – bir-bir, tək-tək, bircə-bircə;
Yekbəyek – (yekbəyek gəlmək) – Üz-üzə gəlmək, müxalifət göstərmək, toqquşmaq, sözü düz gəlməmək;
Yekbar – Bir dəfə, bir dəfədə, birdən;
Yekbədən – Bir bədən kimi birləşmiş, müttəfiq, ittifaq bağlamış;
Yekvücut – Vahid, bir, yekparə, bütöv;
Yekdigər – Bir-birini, bir-birinə, bir tərəf digər tərəfi (tərəfə); **Yekdigəri ilə** – bir-biri ilə;
Yekzəban (yek – zəban) – Həmrəy, həmfikir, yekdil, ümumi fikrə gələn;
Yekdil (yekdel) – Fikri, hissi, diləyi, rəyi bir olan; həmrəy;
Yeknəsəq – Eyni ilə bir-birinə oxşayan, eyni tərzdə, eyni şəkildə olan, eyni cür səslənən, bir-birindən qətiyyənlə ayrılmayan; yekrəng; Usandırıcı, darıxdırıcı, cansıxıcı; Yeknəvaxt; Məs: *Mən birlik deyəndə heç də yekcinsliyə, yeknəsəqliyə çağırıram.* (B. Vahabzadə).
Yekpay – Aşıq havalarından biri;

Yekparə – tam, bütün, bütöv, bir parçadan ibarət olan; monolit; Vahid, parçalanmaz, bütöv;
Yekrəng – Eyni rəngdə olan, rəngi bir olan, bir-birinə oxşayan; Bir cür, eyni; Cansız, maraqsız, yeknəsəq;
Yeksan – Düz, bərabər, tən; Məs: **Yerlə yeksan etmək** – bütövləndirmək, yerlə bir etmək, düzləmək;
Yeksər (ə) – Başdan-baş, bütün, hamı, tamam;
Yekşənbə – Altıncı (şənbə) gündən sonra gələn gün – bazar günü; İstirahət günü;
Yeğan (yegan) – Nərd oyununda – qoşa gələn birlər, cüt təklər, birlər;
Yeganə – Bir, bircə, tək, yalnız, vahid;
Yekca – Bir yerdə, birlikdə, birgə, toplu;
Yekcan – Can bir qəlbə;
Yelda – Qışın ən uzun gecəsi; məs: **Şəbə yelda** – dekabrın 22-si gecəsi;
Yəğma – Özgənin malını zorla əlindən alma; çəpovul, qarət, soyğunçuluq; yəğmalamaq;
Yəx – Buz; yəxçal – soyuducu; buzxana;

G

Gap (gəp) – Danışmaq, söz demək; gap etmək; boş – boş danışmaq;
Gav (qav) – Öküz, inək;
Gavi mahi (Gavi zəmin; gavi gərdun) – Dini əfsanədə yeri buynuzunda saxlayan və balığın üstündə duran öküz; Yerin ən dərin qatı (məc);
Gaviyan – Sasanilərin bayrağı;
Gavmiş – Camış (Azərbaycan dilinə keçmiş «gavmiş»; sözü fonetik dəyişikliyə uğramış və «camış» formasına düşmüşdür);
Gavpeykər (gavsər, gavçehr) – Firdovsinin «Şahnamə» əsərinin qəhrəmanlarından Firudunun camış başı şəklində olan gürzünün adı;
Gavi fələk – Buzov bürcü;
Gavi ənbər – Köbəyindən müşk (əfr, ənbər) alınan ceyran cinsi; müşk ahusu; məs:
 Gavi-fələk oldu *gavi-ənbər*,
 Doldurdu cəhanə ənbəri-tər. (Füzuli).
Gah 1 (gəh) – Zaman, vaxt; yer, məkan; Cümlənin həmcins üzvləri və tabeiz mürəkkəb cümlənin tərkib hissələrini bölüşdürmə əsasında birləşdirən bağlayıcı (əsasən təkrar edilərək işlədilir); hərdənbir, bəzən, arabir mənalarnı verir.
Gahbagah – Hərdənbir, arabir, bəzən, gahdanbir, gah-gah;
 ...**gah 2** – sözünü şəkilsiz; iqamətgah, istinadgah, ümidgah, qərarqah, qibləgah; güzərgah, ləşkərgah, orduqah, düzəngah, səhərgah, naghah, mənzilgah, səcdəgah, ziyarətgah;

Gahı (gəhi) gahı – gahı, gah – gah – Bax ... gah 1
Gahgir (gəhgir) – Yerişini tez-tez dəyişən, sabit yerləşməyən; tərs, inadçı (adam); harın (at);
Gerd (gerdalud) – Toz, toza, torpağa bulaşmış;
Gədə – Dilənçi, yoxsul, yolçu, kasıb; alçaq, görməmiş, özünü kölə kimi aparan adam; «gədə» kimi nökr və ya oğlan mənası da vardır;
Gədəzadə – Dilənçi oğlu; alçaq nəsiləndən olan;
Gədə(y)i – Dilənçilik, yolçuluq; alçaqlıq;
Gərçək (gənəgərçək) – Toxumundan həmin adda yağ alınan bitki;
Gəncəfə – Qumar kağızı; ... **gər** – sözləşmə şəkli; zərgər, kimyagər, çilingər, misgər, hiyləgər; cadüger;
Gər (gərçi) – Əgər, əgərçi, hərçənd, baxmayaraq;
Gərdən (gərdun) – Hərhlənən, fırlanan, dönən;
Gərdən – Boynun ön tərəfi; boyun;
Gərdənbənd – boyunbağı (qadın bəzəyi); arabaya qoşularkən xamutun altından atın boynuna keçirilən qoşqu aləti;
Gərgin – Ağır, sıxıntılı, çətin, ciddi; Xüsusi isim – şəxs adı, Adli-sanli İran pəhləvanının adından;
Gərdiş (gəşt) – Gəzinti, seyr; gəzmək, hərəkət etmək, dolanmaq, o baş-bu başa gedib-gəlmək; Məs: **Gərdiş-dövrən** – zamanə;
Gəşt elədim, bu dünyanı dolandım, Əllini keçirdim, yüzə nə qaldı. (Aşıq Alı).

Nə qərībə *gərdişin* var,
 Heç açmadım baş, a dünya.
 Möcüzəsən, müəmmasən,
 Sirsən başdan-baş, dünya. (Rasim Kərimli).

Gərdun – Göy qübbəsi; tale, bəxt, fəlak, iqlal;
Gərnuş – Təzim etmək, baş əymək, baş endirmək;
Gəncə (gənc) – Dəfinə, xəzinə (rusca казна)

Dövlət dilənsən, hümadan istə,
Gənc istənsən, əjdahadan istə! (Füzuli)
Gəncineyi-nəzm – Şer xəzinəsi;
Gəncineyi-raz – Sırr xəzinəsi;
Gəncine güşə – Xəzinə açan, yeni söz deyən şair;
Gil – Yer səthində və ya altında olan, yaş halda özünü kütləyə çevirən çöküntü suxuru (dulusçuluq, heykəltəraşlıq və tikintidə işlədilir); palçıq; suvaq üçün yararlı olan narın çökmə suxur;
Gilabi (gilabi) – Gilabi üç növ olardı; ağ, sarı və göy gilabi. Ağ gilabi ilə paltar, sarı və göy gilabi ilə baş yuyardılar; paltar və baş yumaq üçün sabun əvəzinə işlədilən gil növü;
 ... **gin** – sözləşmə şəkli; Qəmgin, gərgin;
Giley-güzar – Narazılıq, şikayət;
 ... **Gir** – sözləşmə şəkli; kəlgir, fəndgir, pulgir, cibgir; Cahangir; tərəfgir;
Gir – Güc, qüvvət, təqət; Məs: **girə keçmək, girinə keçmək** – tora düşmək, ələ keçmək;
Girami – Əziz, istəqli, mehriban (danışıqda adətən «əziz girami» kimi işlədilir);
Giran – Ağır; dözülməz, çətin; bahalı;
Giranbar – Ağır yüklü; hamilə, ikicanlı (məc); məs: Sən sərvəsən, olmağil *giranbar*!
 Azad ola gör, nə kim giriftar!
Giranbəha – Baha, qiymətli;
Girani – Bahalıq; ciddilik;
Giranmayə – Bahalı; görkəmli; təcrübəli; nəcib;
Gird – Çevrə; dönmə, dolanma;
Girdbad – Qasırga; gerd-bad – Tozu-torpağı göyə qaldıran külək;
Gireh – Düyün; buruq-buruq (saç); **Girehgir** – düyün-düyün;
Girehgüşa – Duyun açan; məs: xilaskar, çətinlikdən qurtaran;

Girəvidə – İnanmış, yəqin etmiş; hüsin-rəğbət bəsləmiş; məftun olmuş; ilişmiş;

Girəvə – Gizli yer; **Girəvəyə salmaq** – tora salmaq; əlverişli vəziyyət, fürsət, imkan; **Girəvələmək** – fürsət tapmaq, imkan tapmaq;

Girdab – Burulğan, burulğanlı; ağır, qorxulu hal, həyatın kəsməkeşi, çıxılmaz vəziyyət;

Girdə – Yumru, yuvarlaq, dairəvi, dairə şəkilli, günbəzəbənzər;

Girəm (girəm ki) – Ara sözü olub, tutaq, tutaq ki, deyək ki, fərz edək ki» mənalarda işlədilir;

Giriban – Yaxa;

Giribanbənd – Yaxanı bağlamaq üçün bağ;

Giriz (qoriz) – Qaçma, qaçış; aradan çıxmaq, sovuşmaq;

Giriftar – Tutulmuş, düşar, mübtəla; dustaq, əsir; aşıq olmaq, vurulmaq (vurgun);

Giryan – Ağlayan, sızlayan, ağlağan, ağlar;

Giryan-giryan – Ağlaya-ağlaya; Məs:

Gülzari-itabə ab verdi,

Giryan-giryan cavab verdi. (Füzuli);

Girə – Göz yaşı tökmə, ağlama, sızlama, ləlimə, inildəmə; Məs: **Ləlik-giryan** – Sinonimlər birləşməsi;

Girov (gerou) – Bore alınan pul və s. müqabilində təminat üçün verilən əşya;

Girovdar – Girov saxlayan, girov alan, girovla pul verən adam;

Gic – 1. Axmaq, səfeh, ağıldan kəm, sarsaq; **Gic eləmək** – baş-beynini aparmaq, beynini yormaq, bezdirmək; 2. Yersiz, mənasız, qeyri-adi; «Başım gic gedir» ifadəsi, başım gicəllənir, fırlanır deməkdir;

Gicgah – Kəllənin qulaqdan alın sümüyünə qədər olan hissəsi; məs: *Sarabəyim onun saqqalında, gicgahlarında gülmüşək parlayan ağ tükləri görmürdü.* (Ə.Cəfərzadə);

Gicbəsar (gic – be – sar) – Başdan xarab, ağıldan kəm; Gic-gici;

Gilək – Gilək dili və xalqı; Gilanlı;

Gor (gur), **Güristan** – Qəbir, məzar, gor; qəbiristan.

Gorbagor (gurbəgur) – Ölmüş adam haqqında söyüş məqamında işlənir; qarğıs;

Gorgah – Qəbiristanda bir nəsilədən olan adamların basdırıldığı yer; qəbir; məzarlıq;

Gövhər (göhər), **gühər** – Qiymətli daş, mirvari, inci, cavahir, daş-qaş; Alicənab nəsil, ailə; **Gövhəri** – gövhərşünas, yaxşını pisdən seçən; **Gövhərtac** – İncilərin, gövhərlərin taci;

Guş – Qulaq; diqqət; casus, kəşfiyyatçı;

Guşvar(ə) – Sırğa, diqqətlə qulaq asılıb yadda saxlanılan nəsihət, öyüd; məs:

Əlinə yaxıbdı əlvən xınasın,

Guşinə taxıbdı qızıl tanasın (Şah İsmayıl və Gülzar);

Guşə – Künc, bucaq; hissə, tərəf, cəhət; sakit yer, daldalanacaq, sığınacaq; kasib ev; müəyyən məqsəd üçün ayrılmış xüsusi yer;

Guşəbənd – Bir şeyin ya tikilinin guşələrini birləşdirməkdən ötrü metal və ya başqa materialları birləşdirmək üçün üçbucaq şəklində bənd; künyə;

Guşənişin (guşəgir) – Cəmiyyətdən, adamlardan qaçan, asket, zahid; dünyadan əl çəkib ibadətlə məşğul olan adam;

Güdaz – Birinin məhvini, yoxa çıxmasına, fəlakətə uğramasına səbəb olmaq; Məs: güdaza vermək;

Güzər, güzər – Yol, keçid, keçmə; məs: **Güzəri düşmək** – yolu düşmək; **Güzər etmək** – yol getmək;

Güzəriş – Hadisə, vəqif, əhvalat, qəziyyə; göstəriş, əmr;

Güzəran – Dolanacaq, dirlik, yaşayış, həyat;

Güzərgah, güzərgəh – Keçilən yer, keçid, yol;

Güzaşt – Başqasının xeyrinə olaraq bir şeydən və ya öz fikrindən əl çəkməyə razılışma; əl çəkmə;

Güzəştə – Keçmiş, keçən, qabaqkı, əvvəlki;
Gül – Çiçək, qızılgül; buxara dərşinin üzərindəki incə qıvrıqlar (qaragül), Rusca Каракуль, каракулча – qaragülçə quzu dərşisi; Toxunma əşyaların, xalçanın və s.-nin üzərində olan buta; çörəkdə xırda-xırda yamış yer; Qızılcanın ən şiddətli anındakı səpgi; əziz, istəklili, sevimli, sevgili adam; gözəl, qəşəng, məsum;
Gülab – Qızılgül yarpaqlarını distillə etmək yolu ilə alınan ətirli maye, gül suyu;
Gülavaz – Səsi gül kimi təmiz olan, çiçək səslili;
Gülabdan, gülabzən, gülabnuş – Gülab saxlamaq üçün aşağısı girdə, boğazı dar, üzün və qəşəng forması çini və ya metaldan qab; gülabqabı, gülabsüzən;
Gülara – Güllə, çiçəklə bəzədilmiş; **Gülaram** – güllə, çiçəklə aram edilmək;
Gülbaz – Gül əkməyi, gül becərməyi, ümumiyyətlə gülü çox sevən adam; çiçəkbaz;
Gülbənd – Boyunbağı;
Güloyşə – Meyxoş, turşaşirin nar növü; **Güleyşə** – nəşəli gül; şad gül;
Gülbəşəkər, gülsəkər – Gül mürəbbəsi;
Gülpənd – Gül mürəbbəsi; şəkərə salınmış qızılgül yarpağı;
Güldan – Dərilməmiş gülü qoymaq üçün müxtəlif formalı qab; gülpqabı;
Gülbadam – Badam ağacının çiçəyi, badamın gülü;
Gülbahar – Bahar gülü, yaz çiçəyi, baharda açan çiçək;
Güldəstə – Gül, çiçək dəstəsi; gül buketi;
Güldanə – Gül, çiçək dənəsi;
Güldəndam (Güldən) – Klassik Azərbaycan poeziyasında gözəlin epitetlərindən biri; bədəni gül kimi, gözəl və ətirli olan (gözəl); Qəşəng, incə, zərif, cazibəli, məlahətli;

Gülzar (Gülüstan), Gülşən – Çoxlu gül olan yer; gülüstan, çiçəklik, güllük; Məs:
 Səhərin **gülşən** çağında,
 Nə gözirsən bağı bülbül? (Xalq mahnısı);
Gülgün (gülün) – Gül rəngli, gül kimi, güllü; Alyanaq; qırmızı, al, çəhrayı;
Gülnar (gülnarə) – Nargülü, nar ağacının gülü;
Güləfşan – Çiçək səpən, gül saçan, gültökən;
Gülpərəst (gülpərvər) – Gül becərməyi, gül yetişdirməyi, ümumiyyətlə gülü sevən adam;
Gülbəzə – Gül balası, çiçəkdən doğulmuş;
Gülrəng – Açıq-qırmızı rəngli, çəhrayı rəngi, gül rəngində olan;
Gülbəzə – Çiçək, gül kimi gözəl, qəşəng gül;
Gülrux, Gülruxsar – Gözəlin epitetlərindən biri; Güllüzlü;
Gülgəz – Yulğun ağacının gülü, yulğun çiçəyi;
Gülcəhrə (Gülcöhrə) Gülcəmal – Güllüzlü, qızılgül üzlü;
Gülçin – Güldərən; seçilmiş, seçmə, hər bir şeyin əlasi;
Gülməy – Əsası çiçək olan, mayası gül olan;
Gülxana – Qışda bitki, gül, tərəvəz, göyərti yetişdirmək üçün şüşə ilə örtülmüş qızdırılan tikili; istixana;
Gülnaz – Nazlı çiçək, naz edən gül;
Gülnişan – Nişanı çiçəkdə olan, gül nişanlı;
Gülsara – Seçilmiş seçmə gül, əla çiçək;
Gültac – Gül tacı, çiçəkdən olan tac;
Gülxar (Gülxarə) – Tikanlı gül, tikanı olan çiçək;
Gülçəmən – Çəmən çiçəyi, güllü çəmən;
Gülsad – Mənzərəli, ürəyəyatan;
Gülsəkər – Şirin çiçək, Şəkər gülü;
Güman – Lazımınca əsaslanmamış fikir, zənn, ehtimal; şübhə. Şəkk; ümid, istək, arzu;
Gümrah – 1) Qıvrıq, möhkəm, sağlam, qüvvətli, zirək; 2) Yolunu azmış, doğru yoldan sapmış; (güm-rah – farsca qom-rah); Məs:

Yəqin bil əhli-iqrarın yanında

Yerü gög cümlə həqdir, olma *gümrah*. (Ş. İ. Xətayi).

Günah (günəh) – Dini-əxlaqi normaların pozulması, din cəhətdən qəbahət sayılan iş (əksi – savab); cəzalanmalı hərəkət, təqsir; nöqsan, çatışmazlıq; **günah** **eləmək** – Cəzayə layiq bir iş görmək;

Günahkar (günəhkar) – Müqəssir, təqsirkar; dini əxlaq normalarını pozan adam; səbəbkar; bais, baiskar;

Günbəd – günbəz – Yarımkürə şəklində bina damı; qübbə;

Gürşad – Çox bərk və sürətlə yağan yağış;

Güruh – Qeyri-mütəşəkkil, şüursuz, cahil adamlar yığını, yaxud pis bir niyyətlə birləşmiş adamlar dəstəsi; Qaragüruhçular;

Gürzə – Boz, yaşıla çalan çox zəhərli, qorxulu ilan növü;

Gülmir (Gül – əmir) – Gülnün hakimi, ağası, sahibi;

H

Haman (həman, həmə, hamana, həmana) – Göz önündə olmayan və ya uzaqda olan bir şeyi və ya şəxsi göstərmək üçün işlədilən əvəzlilik – işarə əvəzliyi – o, özü; əlüstü, dərhal, o saat, tez; mütləq, sözsüz; sanki;

Hampa (həm və pa – ayaq) – İqtidarlı, varlı, dövlətli; yoldaş, sirdaş (hamı ilə ayaqlaşan) ayaqdaş;

Heç (hic) – Qətiyyə, əsla, bilmərrə, büsbütün; Sual cümlələrində cümlənin sual səciyyəsinə gücləndirmək üçün işlədilir; Heç bir qiyməti, dəyəri, hörməti olmayan adam və ya şey haqqında; Puçluq, yoxluq, faniyyət, ölüm bildirir; Sual cümlələrində bir şeyin, işin vaxtı ilə və ya hazırda olub-olmadığını, baş verib-vermədiyini, edilib-edilmədiyini müəyyənləşdirmək üçün işlədilir; Əvvəlki sual və ya cavabdan fikri yayındırmaq məqsədi ilə işlədilir;

Heç-puç – Heç bir əhəmiyyəti, xeyri, mənası olmayan şey; boş şey;

Həzar – 1) min; 2) bülbül;

Həzarə – Min atlı və ya piyadadan ibarət hərbi hissə; Əfqanıstanda yaşayan türk mənşəli xalqın adı;

Həzarpişə – Hər iş əlindən gələn, hər cür iş, peşə bacaran; Min cür peşə sahibi; Müəyyən, konkret sənəti, peşəsi olmayan hər cür işə əl atan adam;

Həvəng (havəng), həvəngdəstə – Müxtəlif bərk madələri döyüb toz halına gətirmək üçün bürünc, saxsı, dəmir və s.-dən düzəldilmiş qab və dəstədən ibarət alət.

Həyahu – Hay-küy, mərəkə; hay-həşir;

Həm – Üstəlik, dəxi,.... Da (də); Təkrar edilərək işlədildikdə həmcins cümlə üzvlərini bir-birinə bağla-

yır; Eyni vəzifədə təkrar edildikdə sonuncu «həm» bağlayıcısı «həm də» şəklində işlədilir və cümlənin bitdiyini, fikrin sona yetdiyini bildirir; Məs: *Bihəm olalı bahəm oluruz qamu üşşaq, Nə halət isə çünki bəhəm həmə gərəkdir.* (Qazi Burhaləddin); Həm ... Mürəkkəb sözlərin əvvəlinə gətirilərək şəriklik, birgəlik, qarşılıq – müştərək mənasını bildirən sifət və isimlər düzəldilir; Məs: həmvətən, həmsəhri (həm-şəri), həmyerli, həmsərhəd, həmrəy, həmsöhbət, həmbadə, həmsədr, həmxasiyyət, həmqəfiyə, həmcins, həmyaşlı, həmfikir;

Həməvaz – Səsləri bir-birinə uyğun, həmahəng, yekdil; səs səsa verən;

Həmağuş – Bir-birini qucaqlamış halda, qucaqlaşaraq;

Həmahəng – Bir-birinə uyan, uyğun (səslər, rənglər və s. haqqında); harmonik, həmahəng;

Həmbab – Həmtay, Bir-birinə uyğun, münasib, bab; sevgili, məhbubə;

Həmbəzm – Məclis yoldaşı, kef yoldaşı;

Həmbəstər – Ər-arvad; Eyni yataq yoldaşı;

Həmvər – Həmrəy; uyğun, müvafiq;

Həmvərə – Həmişə, hər zaman, daima;

Həmdəm – Yaxın yoldaş, yaxın dost, sirdaş;

Həmdərd – Dərdləri bir olan adamlardan hər biri; biri ilə bir dərddə olan;

Həmdunə – Meymun;

Həmduş – Çiyin-çiyinə, yan-yana;

Həməzad – Yaşlı, eyniyaşlı; İnsanla bərabər doğulan ruh, can;

Həməzəban – Eyni dildə danışan; həmfikir, dilbir;

Həmənam – Adas; eyniadlı;

Həmpiyalə – İki yoldaşı, bir yerdə içki içən, sərxoşluq edən;

Həmrəz – Sirdaş, sirr yoldaşı;

Həmrəh – Yoldaş, yol yoldaşı; həmfikir, məsləkdaş; (Azərbaycanın bəzi bölgələrində buna «həməyaq»; da deyilir);

Həmrəng – Eynirəngli; bir rəng, eyni tonlu, oxşar;

Həmsəyə – Qonşu; həmxanə (eyni binada yaşayan mənəsində);

Həmsər – Həyat yoldaşı; (baş yastığı yoldaşı); Qadın və ya kişi;

Həmin – Yaxında olan bir şeyi, ya şəxsi göstərmək üçün işlədilən əvəzlilik; «həmin-ələn»da deyilir.

Həmişə – Daima, hər vaxt, hər zaman;

Həmişəbahar – İlin bütün fəsillərində çiçək açan cır qızıl gül növü; Daima nikbin əhval- ruhiyyədə olan adam haqqında;

Həmkar – Biri ilə bir yerdə, bir sənətdə, bir peşədə işləyən adam; iş, sənət, ixtisas yoldaşı;

Həmnəşin – Bir yerdə oturub-duran, dost, yoldaş, munis; sirdaş;

Həmpəşə – Eyni peşə sahibi olan, peşələri eyni olan; həmkar;

Həmxanə – Bir evdə, bir mənzildə yaşayan adamlardan hər biri; qonşu, mənzil qonşusu; ev adamlarından biri;

Həngam – Vaxt, zaman, çağ;

Həngamə – Qovğa, hərə-mərcilik, mərəkə, çaxnaşma; gurultu; vəlvələ, hay həşir; Məs: *Batman Qılincin göndərdiyi adam da kənarda durub bu həngaməyə tamaşa edirdi* («Abbas və Gülgəz» dastanı);

Həmhəmə – Səs, səs-küy;

Həmsirə – bacı; eyni süddən əmmiş adam; Müraciət kimi də işlədilir; Tibb Bacısı;

Hərdəm – Hər nəfəsdə, hər an, hər dəqiqə, həmişə, daim; Bəzən, hərdən, aradır, hərdən-bir, gah-gah; Azərbaycan dilində «hərdən» kimi işlədilir;

Hərgah – Xəbəri felin şərt şəkli ilə ifadə olunan budaq cümləsini baş cümləyə bağlayan və şərti qüvvətəndirən bağlayıcı – əgər;

Hərgiz – Əsla, qətiyyəən, heç vaxt;

Hərçənd – Bir cümləni ona zidd olan və ya onu aydınlaşdırən başqa cümlə ilə qarşılaşdırən bağlayıcı (həmin cümlənin ikinci hissəsində amma, ancaq, lakin, fəqət bağlayıcılarından biri işlənir);

Hərçi – Hər nə qədər, nə qədər; Hərçi bada bad; nə olar, olar – nəticəsi, aqibəti nə ilə qurtaracağı bəlli olmayan, bir işə iqdām etdikdə, girişdikdə deyilən ifadə;

Hərçayi – Avara, sərsəri, veyl, heç bir işlə məşğul olmayan; Mənasız, boş; Məs:

Ot bitər kök üstə əslə nə isə...

Hərçayidə namus, qeyrət, ar olmaz.

Həst – Var, vardır;

Həsti – Varlıq, mövcudluq;

Həst-nist – Var-yox;

Həft – yeddi;

Həftə – Şənbədən bazar gününə qədər yeddi günə bərabər vaxt ölçüsü, vahidi; Bir hadisəyə və ya bir şeyə, tədbirə həsr edilmiş yeddigünlük müddət; **Həftə səkkiz, mən doqquz** – həmişə, daima, tez-tez;

Həftasiman (həftpeykər) – Yeddi təbəqə göydən ibarət kainat;

Həftəxtər – Yeddi səyyarə (ulduz); Ütarid (Merkuri), Zöhrə (Venera), Mərrux (Mars), Müştəri (Yupiter), Zöhəl (Saturn), Ay və Günəş; yeddiqardaş (Sürəyya, Ülker) ulduzu;

Həftkeşvər – Yeddi ölkədən ibarət yer kürəsi; Buna Həft iqlim də deyirlər;

Həstü çar – Səkkiz ilə dörd; $8+4 = 12$ (On iki imama işarə);

Hizom – Odun;

Heras – Qorxu, qorxma, hürkmə;

Herasan – Qorxaq, Hürkək;

Huşyar – Ayıq, sayıq; ağıllı, fərasətli;

Hummənd – Ağıllı, şüurlu, huşlu;

Hünər – Məharət, ustalıq; elm, fənn; incəsənət;

Hünərvər, Hünərmənd, hünərpisə – Hünərli, bacarıqlı, məharətli, bilikli, hünər sahibi; Incəsənət xadimi, teatr xadimi, qadın və kişi artist;

Hürmüz (d) – Atəşpərəstlərin xeyir Allahının adı;

Huş – Ağıl, şüur, fərasət; Məs: *Koroğlu Dəmirçioğlunun dediklərinə huş-guşla qulaq asdı.* («Koroğlu dastanı»);

Huşyar – Ağıllı, fərasətli; diqqətli, dəqiq; ayıq-sayıq;

Huşmənd – Ağıllı, şüurlu, fərasətli;

Huşəng – Ağıllı, dərrakəli, müdrik;

Hüveydə – Açıq-aşkar, məlum, bəlli, zahirdə olan; səlist, məntiqli, parlaq;

Humayun – Azərbaycan klassik muğamlarından biri; uğurlu, səadətli, mübarək; Padşah həzrətlərinə məxsus müraciət; Məsud, xoşbəxt;

Hənuz – Hələ, hələ ki, indi, indicə, elə bu saat; Məs:

Aləm oldu şad səndən, mən əsiri-qəm *hənuz*,

Aləm etdi tərki-qəm, məndə qəmi-aləm *hənuz*.

(Füzuli);

X

Xab – Yuxu; **Xabi-qəflət** – qəflət yuxusu; Avamlıq, cəhəllət; **xabi-əcəl** – ölüm, əcəl yuxusu; **Xabi-naz** – şirin yuxu;

Xabalud – Yuxulu, yuxu basmış, gözləri yuxulu;

Xabidə, xabəndə – Yatmış, yuxuda olan, yuxuya dalmış;

Xabgah. Xabgəh – Yataq, yatacaq, çarpayı, taxt, yataq otağı;

Xavər – Şərq, güncixan, gündoğan;

Xavəri – Şərqə aid; Şərqli; Məc: günəş;

Xavəran – Klassik Şərq muğamlarından birinin adı; Xorəsanda olan əyalətlərdən birinin adı;

Xaya – Erkəklik vəzlərinin yerləşdiyi kisəcik;

Xak – Torpaq, toz; yer kürəsi; ölkə, diyar; **Xak ilə yeksan olmaq** – yerlə yeksan olmaq; **Xaki pay** – ayaq tozu;

Xaki – Torpaq rəngli; Bozumtul-yaşıl rəngli; Torpaqda yaşayanlar; Dünyəvi, dünyaya aid; İnsan, adam;

Xakistər – Kül;

Xakəndaz – Kül, torpaq, zibil və s. atmaq üçün işlədilən əşya;

Xakpay – Ayaq basılan yer;

Xaldar – Xallı, xalı olan (əsasən heyvanlar haqqında);

Xalmirə (xal – mirə) – Qəzəbli, kinli;

Xalis – Heç bir qatışıqı olmayan, saxta olmayan; saf, təmiz; Əsl, həqiqi; məsum, ismətli, bakir; səmimi, doğru, saf;

Xamuş – Dinməz, susmuş, sakit (halda); Əmr şəklində; sus! Dinmə! Sakit! Səssiz! **Xamuş olmaq** – süsmaq, səsinə kəsmək, dinməmək, sakit olmaq; keçmək, sönmək;

Xamuşan – Sakitlik, sükut, səssizlik;

Xanə – Ev, məskən, xanə; Musiqi taktı, vəzn;... **xana** – İsimlərə qoşularaq «ev» mənasını ifadə edən mürəkkəb isimlər əmələ gətirir; Mehmanxana, karxana, hərəmxana, kitabxana, qiraətxana, çayxana, kababxana, yeməxxana, hamamxana; bərbərxana, gömrükxana, həbsxana, emalatxana; Məs: **Evləri var xanaxana** – göz-göz, otaqlardan ibarət...;

Xanəvadə – Soykökü, nəsil; ailə;

Xanəviran – Bədbəxt, evi dağılmış; evi yıxılmış;

Xanədan – Qohumluq ya vərəsəlik hüququna əsasən taxtda ardıcıl surətdə bir-birini əvəz edən hökmdarlar sülaləsi; Bir yerdə yaşayan böyük ailə, nəsil, xanımın (xanəman); Ev-eşik, ata yurdu, otaq;

Xanəgah – Bir şeyx və ya müridin rəyasəti altında olan dərvişlərin yaşadıkları və ibadət etdikləri yer; təkyə, ibadətqah; dərgah;

Xanəndə – Toylarda, məclislərdə, konsertlərdə və s. də oxuyan peşəkar müğənni;... **Xan** («xəndam» – «oxumaq» felinin kökü) – İsimlərə qoşularaq «oxuyan» mənasını ifadə edən mürəkkəb isimlər əmələ gətirir; Məs: *Fatihəxan, mərsiyəxan, sinəzənxan; rövzəxan, qəzəlxan, avazxan; xoşxan; təsbihxan* – təsbəh çevirən;

Xanənişin – Evdən bayıra çıxmayan, gününü evdə keçirən, daim evdə olan, adamlar arasına çıxmayan; **Xanənişin olmaq** – hər hansı bir səbəbə görə gününü evdə keçirmək, evdən bayıra çıxa bilməmək, xarici aləmlə əlaqəni kəsmək;

Xanəxərəb – Bədbəxt, zavallı, yazıq, evi yıxılmış (adətən təəssüf, mərhəmət məqamında işlənir);

Xançə – Xonça; böyük taxta qab; Ərə gedən gəlini təbrik etmək üçün gətirilən meyvə və şirniyyat;

Xar – Tikan; göyəm ağacı, zəlil, alçaq, həqir;
Xara (xarə) – Özündən naxışları olan ipək parça; Bərk daş, çaxmaq daşı;
Xar-xar (xarxor) – Tikan yeyən (dəvə);
Xarzar, xaristan – Tikanlı, tikan çox olan yer;
Xastar – İstəyən, tələb edən, Qız evinə göndərilən elçi;
Xah – İstər, istərsə;
Xahan – İstəyən, arzulayan;
Xahiş (xaheş) – Bir arzunu, ehtiyacı yerinə yetirmək üçün edilən müraciət, təmənnə; rica, təvəqqe, istək;
Xahnaxah – İstər-istəməz, laqeydcəsinə; haqnahaq; ...
xah – sözsönu şəkilçi; xeyirxah, bədxah, azadxah;
Xacə – Xədim; axtalanmış, axta; Xidmətçi, qulluqçu;
Xahər – bacı;
Xədəng – Ox (klassik şerdə gözəlin kirpiyi oxa oxşadırlar);
Məs: *Qaşların qövsündə müjganın xədəngi gizləyüb* (Nəsimi);
Xəzan – Yarpaq tökülmə mövsümü; Payızda yarpaqların tökülməsi; payız; **bade-xəzan** – payız küləyi;
Xəzandidə – Saralıb solmuş; Payız mövsümünü görmüş;
Xəzangül – Xəzan gülü; payız çiçəyi;
Xəm – Bükülmüş, əyilmiş; qıvrım, buruq;
Xəmidə – Əyilmiş; beli bükülmüş; qozbel; Qıvrım, əyri; məc: qoca;
Xəmgəştə – Əyilmiş, bükülmüş;
Xəndan – Gülən, gülər, şən, üzgüclər; **Xəndan olmaq** – şadlığından üzü gülmək, fərəhlənmək, sevinmək; təmam açılmaq; Xəndan (klassik şerdə gözəlin üzü tam açılmış gülə oxşadırlar);
Xəndə – Gülmə, gülüş;
Xənnas – Xonsa; Qısır, sonsuz; şeytan, iblis, məlun;
Xəncər – Ucu sivri, iki tərəfi iti soyuq silah; (Tələffüzdə «xançal» kimi də deyilir; rusca – кинжал); **Xəncər-bıçaq olmaq** – qatı düşmən olmaq, ölüb-öldürməyə çıx-

maq; **Xəncərinin qaşı düşmək** – bir şeyi özü üçün əskiklik, ar sayma ...; Məc;
Xəncərkeş – Xəncər sıyırıb vuran; xəncər çəkib vuruşmağa hazırlaşan; qatil, adam öldürən;
Xəncərsaz – Xəncər qayıran, düzəldən usta;
Xər – Uzunqulaq, eşşək; **Xərquş** – eşşəkqulaq-dovşan;
Xəraş – Qaşım, cırmaqlama, cırmaq yeri;
Xəraşidə – Qaşınan, dırmalanan;
Xərvar (xalvar) – Çəki ölçüsü; xərvar – 25 pud ağırlığında; 300 kq-a yaxın çəki vahidi; əslində «bir eşşək yükü» deməkdir; çox, xeyli, böyük miqdarda; məs: *Babək öz qalasından ona xalvarlarla qatıq, yağ, qaymaq, tərəvəz, quzu, xiyar və badımcan göndərdi.* (Səid Nəfisi); *Hesab var dinar-dinar, Baxış var xalvar-xalvar* (Atalar sözü);
Xərid – Satın alma, mal alma; satın alınan şey; («xird etmək» ifadəsi də buradan yaranmışdır);
Xəridar – Müştəri, mal alan, alıcı; Sərraf; Bir şeyin qiymətini bilən, başa düşən;
Xəridə – Satın alınmış mal;
Xərək – Daş, qum və s. şeylər daşımaq üçün taxtadan və s.-dən düzəldilmiş alət; Yayla çalınan musiqi alətlərində simlərin altına qoyulan altlıq (taxta və s. parçası);
Xərgələ (xər gelle) – Sürüdə, naxırda çobanın avadanlığını, yemək şeylərini və s.-ni daşıyan eşşək; çoban eşşəyi;
Xərsüvar – Eşşəyə minmiş; Keçmişdə eşşəyə tərsinə minmək cəzasını almış müqəssir; təqsirkar;
Xəs – Çör-çöp, çırpı;
Xəspuş – Fırıldaqcı, xırda oğru, cibgir, cibəgiran;
Xəstə – Səhhəti yerində olmayan, bir xəstəliyi olan; naxos, azarlı (fars dilində «yorğun» mənasında işlədilir); Şairənə təşbehlərdə: dərddli, qayğılı, mənən üzgün

mənasında; **Sönük**. Zəif, cılız, ölgün; Bir şeyə həddindən artıq meyl edən, aludə olan; aludə, mübtəla, düşgün; Yazıq, zavallı, aciz, ağır, bimar; **Xəstə baxıcısı** – müalicə müəssisələrində ağır xəstələrə və binanın təmizliyinə baxan kiçik tibb xidmətçisi;

Xəşü xar – Çör – çöp;

Xiz – Duran, oyanan, qalxan;

Xızan – Ayağa duran, qalxan; qalxaraq;

Xiyaban – Hər iki tərəfində ağac əkilmiş yer, yol, böyük küçə və s.

Xirəd (xerəd) – Ağıl, fikir, hüş;

Xirəmənd – Ağillı; alim;

Xirs (xers) – Ayı; Məs: M.F. Axundov «Xırs quldurbasan» – Quldur yıxan ayı;

Xirsək – Ayı balası; («ək» «kiçiltmə» mənası bildirən isim şəkilisi; Məs: **kənizək** – kiçikyaşlı qız)

Xiş – Özü; qohum, əqrəbə; xış, kotan;

Xişavənd – Qohum – əqrəbə;

Xoy (xu) – Xasiyyət, təbiət, xilqət;

Xor, Xorşid, Xurşid – Günəş, gün; («Xor» və «şid» sinonim birləşməsidir) Klassik şerdə; gözəlin epitetlərindən biri; Məs: *Müjdə bir Xurşiddən vermiş məgər badi-səhər* (Füzuli);

Xışm (xəşm) – Acıq, qəzəb, hiddət; Məs;

Mənəm şiri-nərtək meydanda gözən,

Xışmıla düşmənin bağrını əzən. («Koroğlu» dastanı);

Xışmnak – Acıqlı, qəzəbli, hiddətli;

Xışt (xəşt) – Çiy kərpic;

Xoca – Ağa, başçı, rəhbər, varlı tacir; Müəllim; din xadimi;

Xosrov – Hökmdar, padşah; Sasanilər sülaləsinin iyirmi ikinci hökmdarı olmuşdur. Hürmüzün oğlu və məşhur Nüşirəvan Adilin nəvəsidir. 38 il padşahlıq etmişdir. «Xosrov və Şirin» poemasında Böyük Nizami

bunun həyatını təsvir edir. 626-cı ildə taxtdan salınmış yerini oğlu Şiruya tutmuşdur.

Xosrovana – Şahana, hökmdarcasına;

Xosravani – Xosrov Pərvizin Barbod adlı musiqişunas və xanəndəsinin yaratmış olduğu otuz havadan biri;

Xocəstə – Xəşbəxt;

Xoş – Ürəyəyatan, xoşlandırıan, xoşagələn, bəyənilən, yaxşı, gözəl; **Xoşa** şəklində – «nə gözəl!», «nə yaxşı!»; **Xoşdur** şəklində – yaxşıdır, gözəldir; **Xoşla** – könüllü olaraq, zorsuz, öz razılığı ilə, öz xoşu ilə; **Xoş keçmək** – çox yaxşı keçmək, rahat keçmək; **Xoş gəldin** – biri ilə görüşəndə, bəzən də ayrılanda işlədilan ifadə; Çıx get, rədd ol, gedə bilərsən mənasında ifadə; **Xoş gör-dük** – salam ifadəsi; **Xoş halına** – bəxtəvər, bəxtəvər başına (istehza ilə); **Xoşla gəlmək** – bəyənilmək, ürəyə yatmaq, ləzzət vermək və s. ;

Xoşab – Su və şəkərlə bişirilmiş meyvəli şərbət; kompot; **Xoşavaz, xoşahəng** – Məlahətli səsi olan, xoşsəsli, gözəl səslili; yaxşı səssə malik olan;

Xoşaməd – «Xoş gəlmişsən!» demə; xoşa gəlmə; yaltaqcasına tərif;

Xoşbəxt – Bəxti gətirmiş, taleli, bəxtli, sevinc və rifah içində yaşayan; **Xoşbəxt etmək** – xoşbəxtliyə, səadətə çatdırmaq; səadət vermək, məsud etmək; **Xoşbəxt olmaq** – istəyinə çatmaq, arzusu yerinə yetmək, məsud olmaq, ürəyində nigil qalmamaq; **Allah xoşbəxt eləsin!** – səadət, xoşbəxtlik arzusu, xoş uğurlu;

Xoşbu(y) – Xoşiyli, ətirli, rayihəli, ətir saçan;

Xoşgöftar (xoşkəlam) – Şirin danışan, şirindilli, xoşsöhbət, dilşirin;

Xoşgüzəran – Güzəranı, həyatı xoş keçən, yaxşı yaşayan;

Xoşgül – Yaxşı çiçək, xoş olan gül;

Xoşnəva – Gözəl oxuyan, xoş səslili;

Xoşnəvis (xonevis) – Yaxşı xətti olan; xəttat; xoşxət;

Xoşnud – Razi, məmnun; **Xoşnud etmək** – razı salmaq, məmnun etmək; Məs: *Sən pozmuşsan mənim xoşnud halımı* («Abbas və Gülgəz» dastanı);

Xoşnuma – Gözəl görünüşlü, yaraşıqlı;

Xoşrəng – Xoşa gələn rəngi olan, rəngi xoş olan;

Xoşrəftar – Gözəl rəftarlı, adamlarla yaxşı rəftar edən; ünsiyyətli, mülayim;

Xoşru (y) – Göyçək, gözəl üzlü;

Xoşxan – Gözəl oxuyan, gözəl səsi olan (xanəndə);

... **xor** – Sözsonu şəkilçi («xordən» felinin kökü – «yeyən» deməkdir) – rüşvətxor, müftəxor, haramxor, nəşəxor və s.;

Xörək («xordən» felindən) – Bişirilib yeyilən şey, yemək, bişmiş; xörək; **Onun xörəyi deyil** – Onun əlindən gələn iş deyil; O bacarmaz; Onun qabiliyyəti, gücü çatmaz;

Xub – Yaxşı, gözəl, xoş; şerdə: gözəl, dilbər; «Yaxşı», «razıyam» mənasında razılıq bildirir; **Xuban** – gözəllər, yaxşılar;

Xubru – Gözəlüzü, göyçək, qəşəng, xoşbənz;

Xubtər – Ən yaxşı, daha gözəl, çox göyçək;

Xubçəhr (ə) – Gözəl üzlü;

Xud – Öz, özü;

Xuda – Allah, Tanrı; **Nida-Xudaya** – Ay Allah, İlahi! (Allaha xitab, yalvarış, müraciət);

Xudavənd – Allah, Tanrı; **Xudavəndi aləm** – Allah (Allahın epitetlərindən biri; dünyanın sahibi, ağası); **Xudavənda** (bəzən Xudaya – xudavənda) şəklində nida – Ay Allah! Ey Tanrı! (Allaha yalvarış);

Xudadad (ə) – Allah vergisi; Allah verən; fitri istedad, təbii;

Xudanəkərdə – «Allah eləməsin», «irəq olsun» mənasında qorxulu, zərərli bir şey, hadisə haqqında deyilir;

Xudapərəst – Allahpərəst; Allaha inanan;

Xudbin – Ancaq özünü düşünən, öz mənafeyini hər şeydən üstün tutan adam; egoist;

Xudmani – Gizli, dostyana, məhrəmanə, məhrəmanə bir şəraitdə, başqalarının olmadığı bir şəraitdə; Ancaq ən yaxın, inanılmış adamlardan ibarət; Bir ailəyə məxsus, kiçik;

Xudpəsənd – Özünü çox bəyənen, özündən çox razı, lovğa, xudbin;

Xudfuruş – Özünü çəkən, lovğalanan, təşəxxüs satan; özünü göstərən; özünü satan;

Xuk – Donuz; **Xuksifət** – donuz sifət; Alçaq, rəzil adam haqqında;

Xun – Qan; **Xuni-cigər** – ciyər qanı; dərd-qəm, qüssə-kədər;

Xunbəha – Qan bahası, diyə;

Xunriz, Xunxar – Qaniçən, zalım, cəllad, qandan doymayan, yırtıcı; Məs: *Əhməd vəzir adil, amma Hatəm Sultan zalım, xunxar idi.* («Tahir və Zöhrə» dastanı);

Xuraman – Nazla, əda ilə yeriyan sallana-sallana yeriyan; Klassik şerdə; **Sərvi-xuraman** – gözəlin epitetlərindən biri;

Xuruş – Plovla yeyilmək üçün ayrıca bişirilib hazırlanan ət, toyuq, kişmiş, albuxara və s.-dən ibarət yemək; qara; Xuşə; başaq; sünbül;

Xürd (xord) – Xırda, kiçik, balaca; nərin;

Xordad – İran Şəmsi ilinin üçüncü ayı;

Xürdəfuruş – Xırdavatçı, çərçi;

Xürrəm (xorrəm) – Sevinc, şad, şən; şad-xürrəm; qəm-qüssədən uzaq; Məs:

- 1) **Xürrəm** oluram, o olsa xürrəm, Qəm yetsə ona, mənə yetər qəm. (Füzuli)
- 2) İndi **şad-xürrəm** çıxın bayıra. Dediymə əməl edərsiniz (Əlisə Nicat);

Xürsənd – Xoşhal, məmun;

Xurma 1 – Əsasən qurusu yeyilən uzunsov, şirin meyvə;

Xurma2 – Subtropik bitki;
Xurmayı – Şabalıdı rəng;
Xorus – Xoruz;
Xuşgəbar – Quru meyvə;
Xuşgəbarfuruş – Quru meyvə (xuşgəbar) satan;
Xülasə – Müxtəsər, bir sözlə, uzun sözün qısa; Bir əsərin, nitqin və s. qısaca məzmunu, nəticəsi, mahiyyəti; Nəticə, yekun;
Xüskəsal – Quraqlıq ili;
Xüftə – Yatmış, yuxulmuş;
Xüftən – Aşşam çağı; Şam namazından sonra qılınan namaz; Xüftən namazı;

K

Kabin (kəbin) – Evlənmə əsnasında oğlan tərəfindən qıza vəd edilən nigah bahası; başlıq, mehr, cəhiz;
Kabini (kəbinli) – Kəbini olan, qanuni (ər ya arvad);
Kavus – Qədim İran padşahlarından birinin adı; Sərv ağacı, möhkəm, təmiz, parlaq; Əfsanəyə görə Rüstəm-Zal onu ağ divlərin əlindən xilas etmişdi;
Kakil, kakul (kəkil) – Saç, zülf, kəkil; alına tökülən saç; bəzi quşların başında topa şəklində tük; At və bəzi başqa heyvanların qulaqları arasından sallanan tük topası;
Kakulbaz, kəkilbaz – (Kəkil qoymağı, kəkil saxlamağı sevən adam; saçına qulluq edən adam);
Kal – Yetişməmiş meyvə; kal; məc: qanmaz (adam);
Kam – Arzu, məqsəd, məram, murad, istək; ləzzət, zövq; məs:
 Həq Nəsiminin muradın verdi derlər yarə der,
 Xəlq içində ani düşməni, *kamii* nakam eyləmə.
 (Nəsimi);
Kaman, kamança (kəmançe) – Yayla çalınan musiqi aləti; oxatan yay;
Kamanzər – Qızıl yay, qızıl kaman;
Kamandar (kəmandar) – Oxatan, mahir atıcı; qədimdə ağasının yanınca ox-yayını gəzdirən xidmətçi;
Kamanə (kəmanə) – Kamanın, kamançanın yayı;
Kamyab (kam – yab) – Kamına, arzusuna çatan; xəşbəxt, bəxtiyar;
Kamran (kam – ran) – Kamına (arzusuna, muradına, məqsədinə) çatan; xəşbəxt, bəxtiyar; qüdrətli, iqtidarlı, iqtidar sahibi;

Kamrani – Xəşbəxtlik, bəxtəvərlik;

Kan – Mədən, mədən quyusu, bir şeyin bol olan yeri, mənbə; bir şeyin çıxdığı və olduğu yer; **Kani səxavət** – səxavət mənbəyi;

Mərifət gövhərinin *kaninə* mədən ola gör,

Üstə bu gəncü hünər elmi-nihandır bilənə. (Ş. İ. Xətayi)

Kankan (kankən) – Əl ilə quyuqazıyan, quyuçu;

Kar 1 – İş, peşə, məşğələ; qazanc, fayda; var-dövlət; Məs: *Sin şəhərində varlı-karlı bir xan var idi.* (dastanlardan).

...**kar 2** – Fars dilində müstəqil söz olub, azərbaycanca sənət, peşə, iş, xarakter və s. bu kimi mənələrdə işlənen sözsonu şəkli; təşəbbüskar, xatakar, tələbkar, təmizkar, qələmkar (naxış çəkən), günahkar, təqsirkar, səbəbkar, həvəskar, cinayətkar, nəvazişkar, təcavüzkar, inadkar, peşəkar, sənətkar, tamahkar, davakar, ziyankar, füsunkar, ecazkar, nəğməkar, həmkar, işvəkar, fədakar və s.;

Karazma, karazmudə – İşdə sınınmış, təcrübəli; məc: dünyagörmüş;

Karagah (kar – agah) – İş bilən. İşdən başı çıxan;

Karaşna (kar – aşına) – İşə bələd, işbilən;

Kar-bar – İş – güc;

Karvan – Bir-birinin ardınca sıra ilə hərəkət edən yüklü heyvan (əsasən dəvə) qatırı; qafila;

Karvangah, karvansara (y) – Karvanın düşdüyü yer, düşərgə (düşərgah) bina; karvanın dayanması üçün müəyyən tikililəri olan yer; qonağı, gəlib-gedəni çox olan yer;

Kargah (kargəh) – Xalça, palaz və s. toxumaq üçün çərçivə şəklində qurğu; hana, dəzgah (dəstgah), iş yeri, emalatxana;

Kargər – Fəhlə, işçi; usta, köməkçi;

Kargir – Əlac, çarə, təsir edən, kəsərli;

Kargüzar – İdarə və s.-də dəftərxana işlərini aparan, işlər müdürü; texniki katib;

Kargüzarxana – Dəftərxana;

Karnamə – İş cədvəli, plan, iş planı;

Karpərdaz – İş bacaran, işgüzar;

Karsaz – İş görən, işbacaran, işgüzar;

Karfərma (kar + fərma) – Sahibkar, iş sahibi;

Karxana – Fabrik, zavod, emalatxana; daş çıxarılan yer (daş karxanası); əhəng yandırılan yer;

Kasa (kasə) – Çini, bullur, saxsı və ya metaldan qayrılmış ağzıqab; kasa;

Kasni – İncə yarpaqlı, mavi çiçəklili dərman bitkisi; zəncirotu, kasni bitkisi, qurudulmuş kasni;

Kaftar – Ölümləri qəbirdən eşib çıxaran yırtıcı heyvan, gor eşən; qoca, idbar, çirkin adam haqqında;

Kaş (kaş ki...) – Fövqəladə arzu, həsrət, yaxud təəssüf və peşmançılıq bildirir;

Kax – Köşk, qəsr, saray; hökmdar, hakim sarayı;

Kah – Saman; külək; saman rəngi; sarı;

Kaşanə – Qəsr, saray, imarət; Yaşayış yeri, yuva (quşlar üçün);

Kaşı – (İranda Kaşan şəhərinin adından). Üzərinə parlaq şirdən naxış çəkilmiş gil çini qab; divarların xarici səthinə bəzək üçün vurulan üzü naxışlı çini;

Keşməkeş – Bəhs, mübahisə, deyişmə, höcət; dava, çekişmə, münaqişə; qarışıqlıq, çaxnaşma, araqarışma, hərc-mərclik, qaçaq, vəlvələ; Məs: *Seyid Ömər kiçikkən vəfat etdiyindən bu keşməkeşlərdən qurtaracaq.* (Ə. Cəfərzadə);

Key – Qədim İran şahlarının ikinci sülaləsinin ümumi ləqəbidir. Keylər, kəyan və ya Kəyanian da deyilir. Sözlün lüğəti mənası *böyük* – deməkdir. Məs:

Keyqubad, Keyxosrov, Keykavus və s.;

Keyvan – Zühəl planeti, yüksəklik; Saturn; Şəxs adı;

Keyhan – Dünya, aləm, kainat; kosmos; Şəxs adı;
Keysu (gisu) – Uzun saç, zülf, hörük;
 ... **keş** – Bitişdiyi sözə predmetlik, hal, vəziyyət məzmunu verən sözsönu şəkilçi; bəlakeş, zəhmətkeş, tərəfkeş, əzabkeş, kirəkeş, qiyməkeş; dəm keş, azarkeş, qayğıkeş, xətkəş, dudkeş, arzukeyş;
Kəbutər – Göyərçin; kəbutərbaz – quşbaz;
Kədu (kudu) – Qabaq, balqabaq;
Kəyan – Qədim İranda hakimiyyət sürmüş əfsanəvi bir sülalə; İran şahlarına verilən ümumi ad; böyük hökmdar, mərkəz, ulduz;
Kəjdüm (kəjdom) – əqrəb (həşarat);
Kəlik – Dəyməmiş, yetişməmiş, kal qovun, yemiş;
Kəlişə (əslə yunan) – Xristian ibadətگاهی, məbədi; kilşə;
Kəllə – Baş; yuxarı təbəqə; qafa tasi; ağıl, kamal, şüur mənasında; çoxbilmiş (adam);
 ... **kədə** – yer, məkan, vəziyyət mənasını verən sözsönu şəkilçi; bütədə, meykədə, qəmkədə və s.;
Kəlləpaça – Kəsilmiş qoyun və ya keçinin başı və ayaqları; qoyun və keçinin kəlləsi və ayaqlarından bişirilən duru xörək; baş-ayaq;
Kəlləpəz – Kəllə-paça (baş-ayaq, xas) bişirib satan;
Kəlləçarx – Neft buruqlarının və qüllə şəkilli başqa qurğuların təpəsində olan qaldırıcı qurğu; bir iş və ya hərəkətdə son həddə, ifrat dərəcəyə varmaq; **Təzyiqin kəlləçarxa çıxması** – Qan təzyiqinin yuxarı çıxması;
Kələntər – Bələdiyyə rəisi. **Vali** – şəhərin inzibati işlərinə baxan şəxs; dövlətli, varlı; **Tərki-dünya** – səyahət edən dərviş;
Kəm – Əskik, nöqsan; pis, yaman; az; Məs: **Ağıldan kəm** – gic, ağılaşmayan;
Kəmbəha (kəmbəha) – Ucuz, qiymətsiz, dəyəri az;
Kəmbəxt – Bəxtsiz, talesiz;

Kəmər – Bel; belbağı, qayış, qurşaq; tufəng qayışı; **Kəmərin süstləşməsi** – belin boşalması; kişilikdən düşmə; İmpotensiya;
Kəmərbənd – Belbağı, kəmər, qurşaq;
Kəmərbəstə – Əmrə müntəzər, xidmətə hazır, amadə; beli bağlanmış;
Kəmərdərd – Bel ağrısı, lümbaqo; radikulit;
Kəmərcin – Beli çinli, enli qadın tumanı;
Kəminə – Həqir, miskin, zavallı, aciz, yazıq;
Kəmyab – Az tapılan, çətinliklə əldə edilən;
Kəmyək – Çəkiddə əsas miqdardan az. Əskik, bir az çatışmayan;
Kəm-karastı – Bir sənətdə, peşədə, işdə lazım olan alətlər;
Kəm-kəm – Az-az, yavaş-yavaş, asta-asta, bala-bala;
Kəmrəng – rəngi az, açıq, rəngsiz; Solğun, rəngi qaçmış;
Kəmsər – Ağıldan kəm, kəmağıl, ağılsız;
Kəmsər-kəmsər – Axmaq-axmaq, gic-gic;
Kəmtər (in) – Alçaq, aşağı, azacıq; aciz, yazıq, miskin;
Kəmxörək (kəmişinə) – Azca yeyən, az yeməklə doyan;
Kəmin (ə) – Pusquda duran, gizlənən adam; pusqu; aciz. Fağır, həqir; marit, bərə; **Maritlamaq** – pusquda durmaq; Kiçik, azacıq;
Kəmçə – Suvaq çəkmək üçün alət; mala, kəmçə;
Kənar (ə) – Qıraq, yad, özgə, başqa, tərəf; yan, məhəccər, sürəhi; **Kənara çəkilmək** – yol vermək, bir tərəfə çəkilmək, uzaqlaşmaq;
Kənara – Kitab səhifələrinin kənarındakı yazı (dərkənar); nəhayət, son, hədd;
Kəniz – Xidmətçi qız, qulluqçu; qədimdə kölə, qul kimi başışlanan qız (qadın), cariyyə;
Kənizək – Kiçikyaşlı qulluqçu qız;
Kəranay – Nəfəslə çalınan uzun boru şəklində qədim musiqi aləti; hislik, dudkeş;

Kərənayxana – Kərənayların birdən çalması;
Kərkəs (keçələkərkəs) – Dağlıq yerlərdə yaşayan, leş və murdar cəmdək yeyən şığıyıcı, caynaqlı quş; toğlugötürən, kərkəs; quzğun; Məs:
 İstəyən mürdarı *kərkəsdür* müdam, ey türfə quş,
 Xizrtək şahbazi olğıl, hic mürdar istəmə. (Nəsimi);
Kərgədan – Başının qabaq tərəfində bir və ya iki buynuzu olan, Afrika və Cənubi-Şərqi Asiyada yaşayan ot yeyən, məməli iri heyvan;
Kəs – Şəxs, adam, kimsə;
Kəşbin – Xiromant; Falçı, əl falını bilən;
Kəşbini – Xiromantiya; Əlin falını, əlin sirrini öyrənən elm;
Kəf – Köpük; **Kəfə dəst** – əlin içi; hiylə, kələk;
Kəfgir – Xörəyin köpüyünü kəfini götürmək, plov çəkmək və s. üçün işlədilən deşik-deşik alət, böyük qaşiq; saat rəqqası;
Kəhkəşan – Gecələr göy üzündə ağ yol şəklində görünən ulduzlar topası; hacılar yolu, süd yolu;
Kəhrəba (kərhüba, kahrüba) – Kah-rüba; Kah-saman, **rüba** – götürən, özünə çəkən; samanı özünə çəkən; Samanı özünə cəzb edən deməkdir. Müxtəlif xırda bəzək şeyləri qayrılan, qatranlı şəffaf, sarı və ya sarıqonur rəngli bərk maddə;
Kəhriz – Yeraltı su yolu, su kəməri; Kəhriz, bəzən «kariz» kimi işlədilir (Rusca; kəriz);
Kəc 1 – Əyri, əyilmiş; səhv, xata; tərs, nəhs, höcət;
Kəc 2 (gəc) – Gilla gipsin qarışığından hazırlanan al-sarımtıl rəngli maddə (suvaq işlərində istifadə olunur);
Kəcəvə (kəcəbə) – Keçmişdə Şərqdə səfərə çıxan adlısanlı adamlar üçün minik heyvanlarının, adətən, dəvənin üstündə düzəldilən örtülü yer; (rusca – кеджаве);

Kəcbin – Cəpgöz, qıyıqgöz, çaş; Hər şeyə şübhə ilə yanaşan; həddindən artıq ehtiyatlı; Şübhə, güman və s.;
Kəcküləh (kəcrapaq) – Papağını yan qoyan; forslu, qürəli;
Kəcraftar – Pis rəftarlı, rəftarı olmayan, yola getməyən; nəhs, tərs, uğursuz;
Kəşkül – Hind qozunun qabığından qayrılıb dərviş vəqə-ləndərlərinəllərində gəzdirdikləri şeyləri içinə qoyduqları qab;
Kəşməkeş (keşməkeş) – Çəkişmə, qovğa;
Kilid (kelid) – Qıfıl; qapını bağlamaq üçün dalına keçirilən uzun dəmir və ya ağac parçası;
Kilim – Yun və pambıqdan toxunan zolaqlı, xovsuz palaz növü;
Kin (kinə) – Gizli ədavət hissi ; Qərəz, nifrət, kin; **Dəvə kini** – yaddan çıxmayan kin;
Kindar – kinli, kin saxlayan, ədavət bəsləyən; intiqama həris olan, qisasçı;
Kirayə (kirə) – Bir şeyin müəyyən haqq müqabilində müvəqqəti olaraq sahibi tərəfindən başqasına istifadəyə verilməsi; kirayə haqqı;
Kirayənişin (kirənişin), kirədar – Bir evdə kirə ilə yaşayan adam, mənzil kirə etmiş şəxs; kirəçi;
Kirdar – İş, əməl, hərəkət; səbr, hövsələ; Məs: *Kirdarını görmədi münasib.* (Füzuli);
Kirəkəş – Haqq müqabilində baqası üçün at, araba və s. ilə yük daşıyan adam; kirəçi;
Kirman – İstehkam, qala; İranda şəhər adı;
Kis – xalça, kilim, gəbə və s.-də qabarıqlıq; qarışıq, bükük;
Kisbənd (kisəbənd) – Balaca kəsərtilər üçün gön qab, qılaş, futlyar; Məs: *Dəllək kisbəndi*;
Kisə – Un, buğda, düyü, və b. səpələnən, dağılan şeyləri saxlamaq və ya bir yerdən başqa yerə aparmaq üçün

qab torba; **kisəcik** – pul kisəsi; cib; yuyunarkən bədənəndən çirki çıxartmaq üçün cod parçadan tikilən və ələ keçirilən torbacıq;

Kisəkeş – Hamamda kisə çəkməklə məşğul olan adam, kisəçi;

Kift – sifilis (xəstəlik);

Kişvər – Ölkə, məmləkət; vilayət;

Kişmiş – Üzüm qurusu; **Kişmişgül** – kişmiş gülü;

Köhnən – Köhnə, əski, qədim;

Köhnə – Uzun müddət işlənməkdən dağılmış, xarab olmuş, köhnəlmiş; **Nimdaş** (ziddi – yeni); əvvəlki, sabiq, keçmiş (ziddi – təzə); keçmişə aid olan, vaxtı keçmiş; qədim, keçmiş dövrə aid, əski; təcrübəli, qocaman, dünyagörmüş, bişkin;

Köhnəpərəst – Köhnəlik tərəfdarı, köhnə adət və ənənələri sevən, onlara riayət edən, onlardan əl çəkməyən adam; mühafizəkar, cəhalətpərəst;

Köhnəfüruş – köhnə paltar və s. alıb-satan adam;

Köhnəsal – Yaşlı, qocalmış, qarımış;

Kuzə – Darboğazlı, aşağısı enli, qulplu saxsı su qabı; balaca səhəng, bardaq;

Küzəkar, küzəgər – Gildən kuzə qayıran usta, duluşçu, küzəçi;

Kureş – Böyük İran dövlətinin banisi, Həxəməniş sülaləsindən olan İran padşahı. Ona Sirus da deyirlər;

Kor (kur) – Görmək qabiliyyətini itirmiş, gözü görməyən;

Kulənc (qolənc) – Qulunc;

Kus – Böyük nəgərə, iri təbil;

Kuh – Dağ;

Kuhkən – Dağ qazan, dağ çapan (Şirin adlı gözəlin aşiqi Fərhadın ləqəbi);

Kuhistan, kuhsar – Dağlıq yer, çox dağı olan yer;

Kulah – Papaq; Məs: *Ərəbzənginin kulahı başından yerə düşdü*;

Kulahduz – Papaqçı; papaq tikən;

Külbə (əslə yunan) – Koma, daxma, qazma; matəmxana; yaxxana;

Kulxan (kulxana) – Oduyla qızdırılan hamamın odluğu, ocağı;

Kümbəd, kümbəz (günbəd, günbəz) – Yarımkürə şəklində bina damı; qübbə;

Kündə – 1) Yaymaq, yastılmaq üçün yumru hala salınmış xəmir parçası; 2) dustaqların ayaqlarına vurulan bağ, bənd;

Kündür – Saqqız ağacının qabığından hazırlanan xoşiyli sarımtıl maddə;

Künc – Bucaq, güşə; künc – bucaq;

Kürə – Dəmiri qızdırmaq üçün görüklə odu gözərdilən dəmirçi ocağı; xörək (çörək) bişirmək üçün dəmirdən və palçıqdan qayrılmış kiçik ocaq;

Kürəxana – Gildən, palıqdan hazırlanan şeylərin (məs: saxsı qab, kərpic və s.) bişirildiyi yer; Çörəkxanalarda kürelər olan yer, ocaqxana; dəmirçi, misgər, qalayçı dükanlarındakı odluq, kürə;

Küstax – Abır-həyə, hörmət bilməyən, özünü tərbiyəsiz aparan, ədəbsiz, tərbiyəsiz, sırtıq, utanmaz, həyasız;

Küstaxlıq etmək – sırtıqlıq, ədəbsizlik etmək;

Nola gər qucsa miyanın kəməri-zər **küstax**,

Gətirib çoxları ortaya zər, eylər küstax. (Füzuli);

Küştü – Göləşmə, qurşaq yapışma; Məs: *Qılınclar sındı, töküldü, əl elədilər nizaya, nizadən də kar çıxmıyanda atdan düşüb başladılar küştüyə* (Dastanlarımızdan);

Küş – Öldürən, öldürücü;

Küştə – Ölmüş, öldürülmüş; Məs:

Canım ola dust dilnəzəri,

Ya **küşt** əsi ola, ya əsiri. (Füzuli).

V

- Vadar** – Məcbur, məcburiyyət, qarşısında qalan; **Vadar etmək** – məcbur etmək; **Vadar olmaq** – məcbur olmaq;
- Vərziş** (vərzeş) – İdman;
- Vagir, vagirə** – Bir və ya bir neçə şəxs tərəfindən növhə, mərsiyə yaxud nəğmə oxuyarkən son beyti və ya beytləri təkrar edən adam;
- Vagüzar** (etmək) – Həvalə etmək, tapşırmaq; birinin üzərinə, öhdəsinə qoymaq;
- Vala** – Yüksək, uca, ali; məs: **Əlahəzrət-vala**;
- Vərəndaz** – götür-qoy, ölçüb-biçmə, təkrar-təkrar yoxlama;
- Vərşikəst** – Böyük zərər nəticəsində tacirin mayadan düşməsi, borclarını ödəmək iqtidarını itirməsi, iflas etməsi; iflas, müflislik;
- Vəh** – Bəh, bəh-bəh, əcəb, pah; Məs:
Vəh-vəh, necə mən xəstəyi dil fərsudə,
 Ömrüm tələf, ovqatım olə bihudə (Kişvəri)
- Vəhalonki** – O halda ki, halbuki;
- Viran** – Uçuq, yırıq, dağılmış, viranə qalmış, bərbad;
Viran qoymaq – dağıtmaq, uçurtmaq, bərbad hala qoymaq, xarabazara döndərmək;
- Viranə** – Xaraba, yırıq bina, uçuq bina qalıqları;

Q

- Qadağa, qadağan** (qədəğan) – İcazə verilməyən;
- Qanovuz** – Əksərən al-əlvan olan zərif ipək parça;
- Qələmi** – Naringüllü buxara dərisindən tikilmiş papaq;
 Məs: *Qələmi papaq*;
- Qələndər** – Dünyadan əl çəkib sərsəri həyat keçirən dərviş; dünyanın zövq və nemətlərinə inanmayaraq, «həqiqət» arayan filosof; sərsəri, divanə; Məs: *Qələndər Kişvəridar bir süxəndan* (Roza Eyvazova, Kişvəri «Divan»ının dili);
- Qələndəranə** – Qələndər kimi, dərviş kimi, sərsəricəsinə;
 Məs: *Qələndərinə həyat sürmək*;
- Qəltəban** – Namussuz, binamus, alçaq; biqeyrət və dəy-yus; aradüzəldən;
- Qəllaş** – Sərsəri, dərbədar, xərəbatı; ömrünü meyxanalarda keçirən adam;
- Qəfəs** – Quşları, heyvanları salmaq üçün məftil və ya ağac çubuqlarından qayrılmış ya hörülmüş qutu şəkilli qurğu; Həbs, həbsxana, zindan, dustaqxana;
 Məs: **Qəfəsə salmaq** – həbsə salmaq, azadlıqdan məhrum etmək, dörd divar arasında gizlətmək;
- Qəfəsə** – Kitab və sairə qoymaq üçün mərtəbə-mərtəbə divara bənd edilmiş və bölmələrə ayrılmış taxtalardan ibarət qurğu; Nazik taxtadan qayrılmış və ya qəfəs şəklində hörülmüş arakəsmə; Döş qəfəsi, döş (köks) sümükləri;
- Qəhrəman** – Mühəribədə yaxud başqa işdə qəçaqlıq, fədakarlıq nümunəsi göstərən; igid; mərd; Öz dövrünün ictimai mühitinin səciyyəvi xüsusiyyətlərini özündə təcəssüm etdirən şəxs; Məs: *Zəmanəmizin*

qəhrəmanı; Ədəbi əsərdə iştirak edən şəxslərin ən birinsisi, başlıcası; Əsərin qəhəmanı;

Qəhrəmanana – Qəhrəmana, igidə yaraşan bir tərzdə; qoçaqlıqla, rəşadətlə, igidcəsinə;

Qəhrəmani – Xalq oyun havalarından birinin adı;

Qəşəng – Görünüşcə çox gözəl. Bəzəkli, insanda bədii təsir oyadan;

Qönçə (qonçe) – Açılmamış qızılgül və ya başqa çiçək; gül və ya başqa çiçəyin tumurcuğu; məs: *Ey güllü-xəndanım açıl, pərdədən çıx qönçətək*. (Nəsimi);

Qönçəgül – Açılmamış çiçək, qönçə şəklində olan gül;

Qönçədəhan (qönçədəhən) – Ağzı qönçə kimi kiçik və gözəl;

Qofta (kofta) – Üst qadın geyimi;

Qönçələb – Dodaqları qönçə kimi gözəl, zərif; Qönçəyə bənzər dodaqları olan;

Qran – Bir riyala bərabər İran gümüş pulu;

Qülgülə (gülgülə) – Gurultu, çaxnaşma, səs-küy, mərəkə;

Qulp – Tutaq, tutacaq;

Qələt – Bu sözün fars dilində mənası «yanlış», «nöqsan», «səhv»dir. Azərbaycan dilində isə mənfi mənada, söyüş mənasında işlədilir; Məs:

1) Tayfamızda ağ-qaradan

Başı çıxan

Bircə mənim anam idi

O da ancaq düz, ya *qələt*

Fəqət Qur'an oxuyardı. (Səhənd «Sazımın sözü»)

2) Gər haqqı görmək dilərsən *biqələt*. (Nəsimi).

L

Lağ – Rişgənd, isteza, ələ salma, masqara; Məs: *Lağa qoymaq, lağ etmək*;

Lağbaz – Rişxəndçi, istehzaçı, adam ələ salan, lağ etməyi sevən adam; Məsxərəçi;

Lağər – Arıq, zəif, ətsiz, cansız;

Lalə – İriləçəkli çiçəkləri olan bitki və bu bitkinin çiçəyi; Qırmızılıq rəmzi kimi işlədilir. **Laleyi-neman** – qızılı lalə;

Laləgül – Lalə çiçəyi, lalə gülü;

Laləzar – Laləlik, çiçəklik, güllük, çoxlu lalə bitən yer;

Laləgun – Lalə rəngində, lalə rəngli, lalə kimi qırmızı;

Lalərang – Lalə rəngində, lalə rəngli, qırmızı;

Lalərux (sar) – Laləyanaq, alyanaq, qırmızıyanaq;

Laf – Mükəlimə, söhbət, danışmaq, söz; Məs: **Laf vurmaq** – uzun-uzadı danışmaq, çərənləmək, boşboğazlıq etmək;

Lanə – Yuva; Bütün heyvanlara aid yuva;

Lacivərd – Tünd mavi rəngli qiymətli daş;

Lacivərdi – Tünd mavi rəngli, lacivərd rəngində, mavi;

Laşə, leş – Ölmüşheyvan leşi, cəsədi; təhqir kimi insan meyidi haqqında işlənir; cəmdək; murdar şey;

Las – 1. İkitaylı qapıların laylarından hər biri; 2. Eşqbazlıq, dilxoşluq; 3. Dişi heyvan; 4. İpək saçığı;

Leysan, nisan, neysan – (əslə – süryanicədən) – Rum təqvimində aprel ayına uyğun gələn ay; həmin yaz ayında yağan yağış;

Lat – fəqir, yoxsul, səfil, lüt, avara;

Ləb – Dodaq; Məs: **dodaq tərpətmək** – danışmaq; **Ləb-xənd** – gülümsəmə; **Ləbələb, ləbələb** – Ağzına qədər

dolu, tamam dolu, ağızbaağız, malamal, ağız-ağıza;
məs:

Saqi, yenə qəsdi-can edər qəm,
Ver cam *ləbaləbhü* dəmadəm! (Füzuli).

Ləvənd – Sərxoş, düşgün, tənbel, yaramaz adam;

Ləng – Ağır, asta, yavaş, ağır tərpanən; axsaq, topal, çolaq; **Teymurləng** – Axsaq Teymur;

Ləngər – 1) **Ləvbər** – gəmini və üzücü mayakları yerində saxlamaq üçün suya buraxılan zəncirə bağlanmış qarmaqlı metal ox; yellənmək, yırğalanmaq; 2) Müvazinətini saxlamaq üçün əldə tutulan uzun ağac (adətən kəndirbazlar əllərində tuturlar);

Ləngəri – Siniyə oxşar dayaz mis qab;

Lərzan – Lərzə edən, titrəyən, titrək, rəşədar; əsmək, titrəmək;

Lərzə – Titrəmə, titrəyiş, əsmə; məs: Lərziyə gətirmək – titrəmək, sarsıtmaq; bərk qorxuya, vahiməyə düşmək;

Lət – 1) Döymə, vurma, zərbə; zərər; şallaq, qamçı; 2) Süst, ət kimi, hərəkətə qadir olmayan. Ölgün;

Ləxt – Laxta;

Ləxt-ləxt – Laxta-laxta, parça-parça;

Ləşgər – Qoşun, ordu;

Ləşgərgah – Ordunun yerləşdiyi yer, ordugah;

Lihaf, **lähəf** – yorğan; **bəstər** – yorğan-döşək; Məs;
Nə yatıbsan *lihaf*, bəstər içində?

Bimarmısan, nədi bəs halın sənin? (Aşıq Pəri);

Ləgəd – Təpik, şllaq;

Luli – Qaraçı, küçə qadını, mütrüb;

M

Mağ (maq) – Qədim farslarda, midiyalılarda və bəzi başqa xalqlarda kahin, habelə nücum elmi ilə məşğul olan adam; Sehrbaz, əfsunçu (ovsunçu) cadugər, görücü və qeybdən xəbər verən adam; rusca – mar;

Madər – Ana;

Madarənə – Anaya yaraşan bir tərzdə, ana kimi, anaya xas olan surətdə;

Madərzad – 1) Anadangəlmə, fitri, təbii; 2) lüt, üryan, anadangəlmə;

Madərşahi – Madərşahlıq (baş rolu qadınların oynadığı ibtidai cəmiyyət quruluşu);

Madyan – Dişi at;

Maya 1 (mayə) – 1) Bəzi qidalarda qıcırma əmələ gətirən maddə; Məs; *Xəmir mayası*; 2) Rüşeym, döl, əsas, zat, əsl, kök; 3) Bəzi xəstəliklərə qarşı peyvənd maddəsi; 4) Mövzü, obyekt mənasında; 5) Səbəb, əsas, kök, səbəbkar; 6) Gəlir əldə etmək üçün bir şeyə qoyulan pul, sərmayə;

Maya2 – Dişi dəvə; Məs; **ağ maya** – gözəl, qəşəng mənasındadır.

Mala – Suvaq çəkmək üçün alət; mala, kəmçə;

Malakeş – Binaların divarlılığına mala çəkən usta; suvaqçı, malaçəkən, malaçı;

Maliş – Sürtmə;

Mandə – Qalmış; Farsı – Kabuli (Əfqanıstan) ləhcəsində «yorğunluq» mənasında işlədilir;

Mandəgi – Əzginlik, yorğunluq;

Manənd – Bənzər, oxşar, misl, tay, kimi (qoşma); Məs;

Qönçəmanənd – qönçə kimi, qönçəyə oxşar;

Mani – Qədim İranda Sasanilər dövründə Zərdüştiyə qarşı mübarizə aparan dini-fəlsəfi cərəyanın başçısı;
Mar – İlan; **Mar-Zöhhak** – İran əsətirində zalım padşah olan Zöhhakın iki çiyində əmələ gəlmiş ilan; **Məc**: Gözəlin buruq-buruq saç, zülfü;
Marəfsun – İlan ovsunçusu;
Margəzidə – İlan çalmış, ilan sancmış;
Marmahi – İlanbalığı; **Məc**: İkiüzlü;
Masa (mase) – Narın qum;
Məsəzər – Qumluq, şirəlik; Qum çıxarılan yer; Çox güman ki, «Masazır» tononimi də buradan götürülmüşdür;
Masqura – (mast xurə) – Kasa; qatıq yemək üçün kasa;
Malamal – Dolu, dopdolu, ləbələb, ağzına qədər;
Mat – Heyrət içində olan; təəccüblənmiş; **Məs**: **Mat qoymaq** – təəccübləndirmək, heyrtləndirmək; Şahmat oyununda məğlub etmək, udmaq, aparmaq;
Mahi – Balıq;
Mah (məh) – Ay (klassik şerdə gözəlin surətinə işarədir); ay (kalendar ayı, dörd həftədən ibarət ay);
Mahtaban – Parlaq, işıqlı ay; *Camalında mahi-taban, Xurşidin xavəri, Bayaz.* (Aşıq Hüseyn).
Məhpərə, Məhpərə – Ay parçası (gözəlin epitetlərindən biri); Mehparə;
Məhrüzə – Orucluq ayı; **Məhrüz** – Ay və gün;
Məhru, Məhruxsar, Məhsima, Məhliqə Məhizər, Məhvəş – Ay üzlü, ay görünüşlü, Aybənz; gözəl dilbər;
Məhnaz – Ayın işvəsi, nazi; Ayın şıltaqlığı;
Mahtab (Mahtaban) – Ayın aydınlığı, aydınlıq gecə; Ay kimi gözəl, ayüzlü, gözəl ay;
Məhnigar – Ay kimi gözəl, ayüzlü, gözəl ay;
Mey – Çaxır, şərab; **Meyalud** – içki düşgünü;
Meyvə (mive) – Bəzi ağacların, kolların yeməli, şirəli məhsulu;
Meyvəcat – Müxtəlif meyvələr;

Meydan – Şəhər, kənd, qəsəbə və s. içərisində tikilmiş açıq və geniş düz yer, sahə; düzənlik, genişlik; Bir işin icrası üçün geniş yer, sahə; fürsət, imkan, əlverişli şərait; **Məs**: *meydan açmaq, meydan oxumaq, meydan sulamaq* və s.
Meydança – Balaca meydan, kiçik meydan;
Meygadə, meyxana – Şərab satılan və içilən dükan, şərabçı dükanı; meykədə;
Meyxana – 1. Fikirləşmədən, qabaqcadan hazırlaşmadan bədahətən deyilən, adətən məzhəkəli şer növü; 2. Şərab dükanı, şərab içilən yer;
Meyfuruş – Şərab satan;
Meyxoş – Turş ilə şirin arasında orta dad; turşaşirin; **Məs**: **Gülövşə nar** – Meyxoş nar;
Meh 1 – Böyük, ulu;
Meh 2 – Xəfif yel, yüngül, yumşaq yel, sakit külək;
Məhin – Ən böyük, daha ulu, böyük;
Məhman – Qonaq; **Məhmanə** – müsafir qadın;
Məhmannəvaz, Məhmandar – Qonaqsevən, qonaqpərust, qonaqcıl;
Məhmanxana – Başqa yerdən gələnlərin müvəqqəti yataması üçün xüsusi təchizatlı otaqları olan ev; qonaq evi;
Məhr, Mehri – 1) Günəş, gün; 2) Sevgi, məhəbbət;
Məhran – Sevən, məhəbbət bəsləyən;
Məhriban – Çox yaxşı münasibət bəsləyən, səmimi, məhr bəsləyən, şəfqətli, xoş rəftarlı;
Məhrdad – Günəşin töhfəsi;
Məhribanə – Məhribancasına, dostcasına, səmimiyyətli;
Məhrəngiz – Məhr saçan, sevgi yayan;
Məhtər – Ata qulluq edən. Atabaxan;
Məhtərxana – Atların saxlandığı yer, tövlə;
Məbada, məbadə, nəbadə – Birini bir işdən, hərəkətdən saqındırmaq, cəkəndirmək üçün işlədilən söz; olmaya

– olmaya, Allah eləməmiş, etmə, saqın; əsla; Məs: Nəbadə – nəbadə qardaşından qorxarsan; «Abbas və Gülgəz» dastanı);

Məğz – 1) Qoz, fındıq, badam kimi qabıqlı meyvələrin, həmçinin paxlalı bitkilərin içi; 2) Mahiyət, əsas, əsl;

Məğzibadam – Badam içi;

Məza – Adətən iştah üçün əsas yeməkdən qabaq və ya onunla birlikdə yaxud içki içilərkən yeyilən müxtəlif yüngül yeməklər; çərəz; ləzzət, dad, tam; naz, qəmzə, işvə; yumor, gülməli şey;

Məzdək – V əsrin 80-cı illərində xalq hərəkətinin başçısı; müdrik;

Məgər – Sual məqamında işlənilib, şübhə, inamsızlıq ya təəccüb bildirir; olmaya, bəs, yoxsa (bəzən «ki» bağlayıcısı ilə birlikdə işlənir); Ancaq, fəqət; şayəd, bəlkə;

Mərd – Kişi; Sözümdə, əhdində möhkəm olan adam; vəfalı, etibarlı, alicənab; igid, qəhrəman, cəsur, qorxmaz adam; **Mərdi** – kişilik; məs: İndi ki, sən mərdi-mərdanə soruşursan, mən də mərdi-mərdanə cavab verirəm. («Koroğlu»);

Mərdanə – İgidcəsinə, qəhrəmancasına, qorxmadan, mərdcəsinə, açıqcasına; kişiyyə xas olan, kişiyyə məxsus, kişi üçün olan; **Mərdan** – kişilərin şahı; Məs: *Ölsəm də, ölməyim xoşdur mərdanə!* (S. Vurğun).

Mərdimazar – Danışığı və ya hərəkəti ilə başqasına zərər vuran, ziyan yetirən, pislik, yamanlıq edən; qarğış yerində işlədilir;

Mərdingiriz – Adama yovuşmayan, adamdan qaçan, adamsevməyən;

Məryəm – İsmətli, namuslu (Xristianlığın əsasını qoyan İsa peyğəmbərin anasının təhrif olunmuş adı);

Mərd-mərdanə, mərdü-mərdanə – Heç bir şeydən çəkinməyərək, açıqcasına, kişi kimi;

Mərzə – Dağ nanəsi; ətirli, yeməli tərəvəz bitkisi;

Mərz – Sərhəd, hüdud; Tarla, bağ, bostan və s. sahəsini bir-birindən ayıran xətt; «Dədə-Qorqud» da «mərz» sərhəd sözü cızıq, ağız kimi verilmişdir;

Mərgmuş – Bir çox mineralların tərkibində olan zəhərli bərk maddə – kimyəvi element (həmin maddədən alınan preparat) tibb və texnikada işlədilir;

Mərcan (Mərcanə) – Əsasən al-qırmızı rəngli iri muncuq; Dəniz dibindən çıxarılan incə;

Məst 1 – Sərxoş, kefli; xoş və gözəl bir təəssüratdan təsirlənmiş, nəşələnmiş, keflənən kimi olmuş, bihuş olmuş, məftun olmuş;

Məsti – Sərxoşluq, keflilik;

Məst 2 – Dəridən və ya başqa yumşaq materialdan tikilən yüngül ayaqqabı;

Məstan – Süzgün, axıcı, xumar (göz haqqında); pişik, pişiyə qoyulan ad;

Məstanə – Süzgün, axıcı, xumar; Məs: *Qönçə lətafətli, lələ üzlüsən, Məstanə baxışlı, xumar gözlüsən.* (Mirzə Həsənin Aşıq Pəriyə cavabı)

Məniçöhr, Mənuçöhr, Mənuçehr – Mani nəslindən olan; Pişdadilər sülaləsinin yeddinci hökmdarının adı; Mani sifət;

Miyan – Bel, kəmə; orta, aralıq, ara;

Miyandar – Məclisi idarə edən şəxs, yaxud zorxana təlimcisi, zorxanani idarə edən şəxs;

Miyanə – Nə yaxşı, nə də pis; orta, babat;

Miyanəxan – Səsi nə zil, nə də bəm olan xanəndə;

Miynpur – İçinə qoz ləpəsi doldurulmuş şaftalı, ərlik və s. qaxı;

Miyantən – Ətin budla qabırğa arasında olan hissəsi;

Mina – Metal və s. şeylərdən düzəlmiş əşyaların üzünə çəkilən rəngli şüşəvari təbəqə, çox incə və parlaq naxış; Təşbehlərdə; mina kimi parlaq, gözəl; Dişi örtən parlaq, möhkəm maddə, qabıq;

Minasaz – Mina ilə naxış vurma sənəti (zərgərlik sənətinin bir sahəsi); Mina ilə naxış vuran usta;

Mir – (əslī ərəbcə «əmir»dən) – Rəis, başçı, ağa; əsasən kişi adlarının əvvəlinə artırılaraq onların Peyğəmbər nəslindən olduğuna dəlalət edir; Seyid; Məs: *Mir Həsən, Mir Hüseyn*;

Miranşah – Əmirlər şahı, hökmdarı;

Miraxur – Mehtərbəşi; padşahın, xanın baş mehtəri;

Mirab – Suyun ağası, suçu, su nəzarətçisi;

Mirvari – İnci, qiymətli daş; dürr;

Mirzə – («Əmirzadə» nin ixtisarı) Şəxs adlarından sonra gəldikdə şahzadəlik, əvvəl gəldikdə isə rütbə bildirir; savadlı adam; keçmişdə yazı-pozu işləri ilə məşğul olan adam; katib;

Misgər – Misdən müxtəlif qablar qayıran usta;

Mixək – Həmin adlı ağacın qurumuş qöncələrindən hazırlanan ətirli, tünd dadlı, quru toz şəklində ədviyyə;

Mixək ağacı – mərsin fəsiləsindən olan və qöncələrindən mixək hazırlanan həmişə yaşıl ağac; qərənfil;

Mixəyi – Mixək rəngində olan, mixək rənginə çalan; qəhvəyi; Mixəkgül, MixəkHz;

Mixi-Mixi xətt (yazı) – Asiyanın qədim xalqlarında (Asuriyada, Babilistanda, qədim İranda) gil və ya daş üzərində mix şəkilli cızıqlardan ibarət yazı üsulu; qədim fars əlifbası;

Mix (mix) – 1) mismar; 2. Yerə, divara çalınan ucu şiş ağac parçası;

Möhür – Üzərində bir idarənin, təşkilatın metal, rezin və s.-dən damğa (bir şeyi təsdiq etmək üçün sənəd, surğuc və s. üzərinəbasılır); Müsəlmanlar üçün müqəddəs sayılan Məkkə, Kərbala, Məşhəd kimi yerlərin torpağından düzəldilən və şeyələrin namaz zamanı səcdəyə gedərkən alınlarını söylədikləri gil parçası;

Mu (y) – Saç, tük, tel;

Muğ – Zərdüşt dininə mənsub adam; atəşpərəst;

Muzd – Görülən iş müqabilində verilən əmək haqqı; haqq; görülən işin pulla dəyəri, haqqı; Mükafat; dəstmuzd – əl muzdu;

Muzdur – Sahibkar torpağında muzdla işləyən kənd təsərrüfat işçisi; Ümumiyyətlə – fəhlə;

Muyə–Bir neçə muğam dəsgahının şöbələri arasında güşə;

Mum 1 – Bal arılarının hazırladığı və şan düzəltmək üçün istifadə etdikləri maddə, habelə ona oxşar bitki maddəsi; Şam;

Mum 2, Mumiya – Böyük Asiya mütəfəkkiri və alimi Biruni 1048-ci ildə yazdığı elmi əsərdə mum və «dağ mumu» sözü haqqında belə yazır: «Mumiya mənşəcə fars sözüdür. Bu maddəyə İran ərazisində, Cərəbcirdə Mumiya dağının mağaralarındakı daşların altında rast gəlinir». IX-XI əsr farsdilli elmi və ədəbi əsərlərin dilində «mum», «mumiya» sözləri tez-tez işlədilir. Mumun bir-birinə oxşar müxtəlif növləri vardır; Arı pətəyinin (şanının) mumu, yağ mumu, dağ-daş mumu, torpaq mumu və s. Qədim dövrün insanları mumdan, mumiyaadan müxtəlif məqsədlər üçün istifadə etmişlər: Meyidi çürüməkdən saxlamaq üçün bu maddədən istifadə edib onu balzamlayıb mumiyalayırdılar; Onun dava-dərman, məlhəm kimi də müalicəvi əhəmiyyəti vardır. Dahi həkim, loğman Əbu Əli İbn Sina «Tibb elminin qanunları» adlı kitabında yazır: «Sınıq, çıxıq, qırıq və s. bədən xasəratlərini müalicə etmək üçün «mumiya» əvəzsiz sürtmə və içmə dərmanıdır.

Ümumi bədən iflicinin və əsəb iflicinin müalicəsində də mumun böyük rolu vardır; **Mum** – şam, çiraq, işıqlandırma vasitəsi kimi də işlənmişdir, Məs: «çiraq səng – daş çiraq» və s; Qırmızı rəngli boyaq bitkisi də mum adlanır; Kəndiri, ipi, sapı möhkəmləndirmək məqsədilə mumlayırdılar; Məcəzi mənada da işlədilir; Məs: «**Mumla** – səsinə kəs» «**mum kimi olmaq** – itaətkar olmaq, yumşalmaq, sözə baxmaq, qulaq asmaq və s; Qeyd: Bəzi lüğətlərdə «mumiya» sözü

səhvən ərəb mənşəli söz kimi göstərilir. Tarixi mənbələrdən məlumdur ki, VII əsrin ortalarından İslam dinini yaymaq məqsədilə Yaxın və Orta Şərq ölkələrinə ordu çıxardan Ərəblər artıq bu ölkələrdə çoxdan məşhur olan **mumiya** – bu «əfsanəvi dərman» la ilk dəfə idi ki, tanış olurdular. Şübhəsiz ki, bu söz onların lüğət tərkibinə sonradan daxil olmuşdur.

Murdar (murmurda) – Məsəlman dini etiqadınca təmiz sayılmayan; napak (əksi – pak); Pis, alçaq, iyrənc, ikrah doğuran, xoşa gəlməyən, zəhlətökən;

Müdara – Kin və ədavətini gizlədib zahirdə dostluq göstərmə; üzə gülmə, yollaşma;

Müjdə – Xeyir xəbər, şad xəbər, sevindirici söz, müjdə; Xeyir (şad) xəbər gətirənə verilən şey, bəxşis;

Müjgan – (müjə, moje söz. cəmi) – Kipriklər;

Mürğ (morğ) – Quş; Morğabi – Suquşu – ördək;

Mürğzar (morğzar) – Çəmənlilik, otluq;

Mürdəşir (mordeşur) – Ölüyuyan, yuyucu; Qarğış mənasında da işlədilir;

Müftə (moft) – Pulsuz, havayı, əvəzinə heç bir şey verilməyən; məccani; müftə-müftə, boş-boş, havayı-havayı, nahaq yerə;

Müftəxor – Özü zəhmət çəkməyib başqalarının hesabına yaşayan adam; tüfeyli, parazit;

Müşk – Bir cins ceyranıngöbəyindən çıxarılan (düşən) xoş iyli maddə; gözəl iy, ətir;

Müşkbar – Müşksaçan, ətir saçan;

Müşkbu – Müşk qoxulu, müşk kimi ətirli;

Müşkünaz – Müşklə nazlanan, gözəl ətr verərək naz edən xanım;

Məhsəti – Ay kimi gözəl, Aytəkin; (XII əsr görkəmli Azərbaycan şairəsi Məhsəti xanım Gəncəvinin təxəllüsündəndir); «Məhsəti» xüsusi isminin Nizami Gəncəvinin «Məhin banu» sunun ekvivalenti olan «Ay xanım» mənasını verən variantı da vardır.

N

Na, nay, ney – 1) Qarğı, qamış; 2) Qarğıdan, qamışdan qayrılan nəfəsli musiqi aləti. 3) Qəlyanın, çubuğun, müştüyün ağzına salınan hissəsi, ağızlığı. Məs: *Bir qədər sonra nay çalan kənz ortaya gəldi.* (Ə. Cəfərzadə);

...**na** – Sözlərin (əsasən isimlərin və sifətlərin) əvvəlinə gətirildikdə inkar və yoxluq (olmayan) mənasında sifət düzəldən və siz 4 mənasını verən sözünü şəkilçidir, Məs: nadan, nabak (qorxusuz), nagüman, nakam, nadar (kasıb), namərd, napak, nataraz, naümid, nadürüst, natəmiz, nələc, narahat və s.

Naavand – Avand olmayan, qolay olmayan, qolaysız; tərs gəlmək, düz gəlməmək, avand olmamaq;

Nabəkar – İşə yaraşmayan, boş; Mərdimazar, yaramaz, alçaq;

Nabəca – Yersiz, münasibətsiz;

Nabidar – Oyaq olmayan, yatmış;

Nabina – Kor, gözü görməyən;

Nabud – Yox, yox olan, meydana olmayan, məhv olan;

Nadan – Cahil, avam, biliksiz, geridə qalmış, məlumat-sız; xəbərsiz, bixəbər, qafil; Öz həddini bilməyən; qaba, kobud, qanmaz;

Navək – Ox, navəki – dilduz – ürək dölən ox (kirpiyə işarə);

Nadidə – Görünməmiş, misli, bərabəri olmayan; qiy-mətli, aztapılan;

Nadürüst – Fırıldaqqı, kələkbaz, hiyləbaz, əliəyri, cüvəllağı, haramzada; söyüş məqamında da işlənir;

Nazənin, nazəndə – Nazlı, işvəkar, cüvəli, incə və gözəl; gözəl, lətif, məlahətli; naz və nemət içərsində böyümüş; naz və nemətə alışmış; Məs: *Sarabəyim onun yadından çıxmırdı, gəlinin nazəndə görkəmi gözələrini tərk etmədi.* (Ə. Cəfərzadə)

Naz – Özünü bəyəndirmək, istəmək məqsədi ilə edilən saxta, süni hərəkət; işvə, qəmzə; nazənin, nazlı qız mənasında; Şiltaqlıq, ərköynlük;

Nazgül – Naz edən çiçək, nazlı gül; incə gül;

Nazik – Qalın, yoğun olmayan, incə; Yüngül, zərif materialdan hazırlanmış, qalınlığı az olan; İncə, zərif, qəşəng, gözəl; Aریق, cansız, cılız, zəif; İncə təbiətli, ədəbli, nəzakətli;

Nazikanə – Nazik, incə bir tərzdə, nəzakətlə, mədəni, ədəbli şəkildə, nazikcəsinə;

Naziktər – İncə, zərif, daha nazik;

Naznaz – Çox naz edən; nazlanan; işvəli qadın;

Naz – nəvaziş – Oxşama, əzizləmə, mehribanlıq etmə, rıqqət göstərmə; mehribanlıq, rıqqət;

Nazpəri – Nazlı pəri, nazlanan pəri, işvəli gözəl;

Nakam – Kamına yetişməmiş, məqsədinə, arzusuna çatmamış; kamsız; arzusu yerinə yetməmiş; bədbəxt, tələs;

Nakəs – Şərəfsiz, yaramaz, alçaq, rəzil; Məs: *Nakəs, hərcəyi sözündən, Gül uyumaz xara, denən!* (Dastanlarımızdan);

Nagah, nagəh – Qəfildən, birdən, gözlənilmədən, xəbərsiz;

Nagəhan, nagəhani – Gözlənilmədən, gözlənilməz, naqafil; birdən-birə, qəfildən, xəbərsiz;

Nagüvarə – Qeyri-düzgün, zor, ağır, çətin; cana sığmayan, düzgün olmayan; çətin həzm edilən;

Nagüman – Güman olmayan, ehtimal olmayan; inanılmayan, ümitsiz;

Nalan – Nalə edən, ağlayan, ah – zar edən, inləyən, fəğan edən, göz yaşı tökən; hönkürtü ilə ağlayan;

Nalə – İnilti, fəğan; sızıltı, fəryad, Ah-zar;

Nam – Ad; Məs: **Nam almaq** – şöhrət qazanmaq, məşhur olmaq, ad çıxarmaq;

Namaz – Müsəlmanların gündə beş dəfə müəyyən vaxtlarda müəyyən qaydalar üzrə icra etməli olduqları ibadət; **Namaz, Namazəli** – şəxs adı;

Namazgah – Namaz qılmaq üçün yer; məscid;

Namdar – Ad qazanmış, adlı-sanlı, məşhur, şöhrətli, tanınmış;

Namə – Məktub, yazı, kağız; İsimlərə qoşularaq onlardan göstərdiyi əşyaya dair kitab, rəsələ, vəərəqə, sənəd və s. mənası bildirən sözlər düzəldən şəkilçi; Məs: bəyannamə, məramnamə, intibahnamə, zəfər namə, hökümnamə, Şahnamə, şəbnamə; nəsihətnamə, səyahət namə, tövbənamə və s.;

Namərd – Alçaq, müxənnəs, nakişi, əclaf, rəzil, vəfasız, sözünün üstündə durmayan; Məs: *Mərdi qova-qova namərd etməzlər* (xalq məsəli);

Namərdanə – Namərdcəsinə, namərdliklə;

Namizəd (namzəd) – 1) Bir vəzifəyə, yerə seçilmək, irəli çəkilmək, təyin və qəbul olunmaq üçün adı göstərilən şəxs; 2) İlk, kiçik elmi dərəcəsi olan şəxs; 3) Nişanlı, adaxlı ad olmuş; Məs: *Nişanlısan, yoxsa varmı namzadın* (Dastanlarımızdan);

Nam-nişan – Ad. Yer-yurd, əsil-nəsəb;

Nami, namdar, namidar – Adlı-sanlı, igid, qəhrəman; məşhur, şöhrətli;

Namxuda (name – xuda) – «Maşallah», gözə gəlməsin, «göz dəyməsin» mənələrində işlədilən tərif sözü;

Nan – Çörək; Məs: *Nan ilə nəməkin olsun, Qapın dövlət ilə dolsun.* («Tahir və Zöhrə» dastanı);

Nankor – Yaxşılıq itirən, haqq-say itirən, yaxşılığı yerə vuran, duz-çörək itirən;

Napak – Pak olmayan, təmiz olmayan, murdar; Mənən, əxlaqca təmiz olmayan, ləkəli;

Nar (ənar) – İçərisində şəffaf pərdə ilə örtülmüş çoxlu turş, meyxos və ya şirin dənələri olan sərt qabıqlı girdə meyvə; Məs: *Gülöyşə nar*; od, atəş, cəhənnəm;

Narəsida – Yetişməmiş, çatmamış, dəyməmiş (meyvə və s.); hələ kamala çatmamış (uşaq);

Narinc (narinc) – Portağaldan kiçik, lakin dadı daha turş olan sitrusmeyvəsi və bu meyvənin həmişə yaşıl ağacı;

Nargül – Narın al rəngli gülü, nar çiçəyi; nar dənəsi, nar güləsi;

Nargilə – Sulu qəlyan, xor-xor qəlyan;

Nasaz, naçaq – Kəfsiz, xəstəhal, süst, əzgin, naxos; halı pərişan, halı pözğun; qüsuru olan, qaydada olmayan;

Nasəza – Ədəbsiz, namünasib, nalayiq, layiq olmayan, layiq görülməyən;

Nataraz (natəraz) – Kobud, yekə, biçimsiz; yöndəmsiz, yonulmamış;

Natavan – Zəif, təqətsiz, tabsız, gücsüz, iqtidarsız, xəstə; Görkəmli Azərbaycan şairəsi Xurşidbanunun təxəllüsündəndir;

Naxah – İstəməyərək, istəmədən, **Xahnaxah** – istər-istəməz;

Naxos – Xəstə, azarlı; Əslində «günü xoş keçməyən», «xoş olmayan» mənasını verir.

Nahamar (nahəmvar) – Kələ-kötür, girintili-çıxıntılı, çala-çuxur, hamar olmayan; kobud, qaba, yöndəmsiz, biçimsiz;

Nahar – Günorta yeməyi; əslində «na ahar»-dır. Yüngül, xuruşsuz səhər yeməyi;

Naçar – Çarəsiz, ələcsiz, naəlac; Məs: Dərdümün dərmanı sənsin, çarə kimdən istəyim, Çarəsi, səndədür anın çarü **naçar** üstəgör. (Nəsimi);

Naşad – Qəmgin, kədərli, məhzun, sevinməyən;

Ney – Qamış, qarğı; Qamışdan qayrılmış tütək; Neypara – qamış parçası;

Neyistan – Qamışlıq, çoxlu qamış bitən yer;

Neypuş (neypiç) – Qəlyan, nargilə; Sulu qəlyan; Məs: *Hökmdar neypuşu dodaqlarına apardı*; (Əlişə Nicat);

Neştər – Cərrah bıçağı, arı, əqrəb və s. həşəratın iynəsi;

Nəbat (nəbat) – Şəffaf kristal şəkildə şəkər, şirni;

Nəbərd – Mühəribə, dava, vuruşma; **Nəbərdgah** – vuruş meydanı;

Nəva – Avaz, ahəng, musiqi səsi; İniltili səs; klassik müğamlardan biri;

Nəbirə – Nəvə, nəticədən sonra gələn varis; Nəbirə;

Nəvazəndə – Çalan, çalğıçı; ...**nəvaz** – «sevən» mənasında sözsonu şəkilli; Mehmənnəvaz, dilnəvaz;

Nəvazişkar – Nəvaziş göstərən, əzizləyici, oxşayıcı, rıq-qətlə, rıqqətlə dolu;

Nəqşə – Bir şeyin (yer, tikinti, qurğu və s.-nin) tənasübləri saxlanmaqla müəyyən miqyasda kağız və s. üzərində göstərilən cizgisi, xəritəsi; Nəzərdə tutulan, təxmin edilən şey; fikir, niyyət, təxmin, fərziyyə;

Nəzakət – Tərbiyə, ədəb, mərifət, ədəb qaydaları; zəriflik, incəlik, gözəllik, lətafət, naziklik;

Nəzd – Yan, yaxın; Məs: **Nəzdində** – yanımda, idarə təbəliyində;

Nəmək – Duz;

Nəməkdan – Duzqabı;

Nəməki – Təbiətə şux, məzəli, duzlu;

Nəməko – Xarab olmamaqdan ötrü yağ, pendiri və s. qoymaq üçün hazırlanan duzlu su;

Nəmidə (namidə) – Adlanmış, ad almış, ad qoyulmuş;

Nəməknaşünas, nəməkbəhəram – Yaxşılığı itirən, nankor, duz-çörək itirən;

Nəng – Eyib, ar, bədnamliq;

Nəhəng – Kəpək balığı; timsah; çox böyük, yekə, zorba;
Nənni – Vaxtı ilə qadınların öz körpələrinin başı üzərində bayatı deməsi, layla oxuması, naynay (nənni) sədasına deyirdilər, indi isə ancaqbeşik mənasında işlədilir;
Nər – Erkək, qorxmaz, güclü, qüvvətli, cəsarətli;
Nəriman – Kişi, mərd; İgid, qorxmaz, qəhrəman adam; Rüstəm-Zalın ulu babası;
Nərdivan (nərdban) – Bir yerə qalxmaq və enmək üçün ağacdən, dəmirdən, ipdən və s.-dən qayrılmış pilləli vəsait;
Nərmin, **Nərminə** – yumşaq, mülayim;
Nərgiz (*əslî yunancadan*) – Ətirli ağ və ya sarı çiçəkləri olan soğanaqlı gül; Nərgiz gülü; Öz iysi, ətri ilə insanı bihuş edən Narkoz sözü də buradandır;
Nəsrin, **Nəstərən** – Ağ rəngli bir çiçək; nəstərən çiçəyi; itburnu; dağ çiçəyi; dağ nərgizi; Məs: *Ol lələ isə, bu nəstərəndəndir.* (Füzuli);
Nijad – Nəsil, nəşəb, soy;
Nizə – Uzun ağaca keçirilmiş ucu şiş, deşici qədim silah; cida, mizraq;
Nizədan – Nizə qoyulan çexol;
Nizədar – Nizə ilə silahlanmış adam, nizəli; Nizə ilə vuruşan;
Niyaz – Yalvarış, yalvarma, mərhəmət istəmə, rica; Məs: **Niyaz etmək** – yalvarmaq, mərhəmət istəmək, təməna etmək; Allah yolunda verilən şey, nəzir, sədəqə; Hədiyyə, bəxşiş;
Niyazmənd, **niyazkar** – Yalvaran, rica edən; ehtiyacı olan; möhtac;
Nicat – Qurtuluş, xilas, nicat; azad olma, azad etmə;
Nik, **niky** – Yaxşı, xoş;
Nikbar – Gözəl, yaxşı bar verən meyvə, məhsul;
Nikbin – Həyatdan razı, şən, ümidli, gələcəyə inanan, gələcəyi yaxşı görən; optimist; (əksi – bədbin); Məs:

Nikbinlik Xətəyinin bütün şerlərinə hakimdir (X.Yu-sifov);

Nikkar, **nikukar** – Yaxşı iş görən;
Niknam, **nikunam** – Yaxşılıqla ad çıxarmış, yaxşılıqla yad olunan;
Nikxah, **nikuxah** – Yaxşılıq istəyən, xeyirxah;
Nigar – Əsil mənası «rəsm», «şəkil», «surət» olub, şerdə məcazi olaraq «gözəl», «məhbubə» mənasında işlənilir;
Nigaristan, **nigarxana** – Rəsm və incəsənət əsərləri toplanmış yer; bütkədə, bütxana; gözəllər yeri;
Nigaran – Təşviş içində, rahatsız, həyacanlı, iztirablı, narahat;
Nigah, **nigəh** – Baxış, baxma, nəzər;
Nigəhban, **nigəhban** – Gözətçi, keşikçi, qorovul;
Nigəhdar, **nigəhdar** – Saxlayan, gözləyən, qoruyan;
Nigin – Üzük, üzük qaş; möhürlü üzük;
Nilufər – Suzanbağı; Gündüzlər yatan, gecələr ayılan gül;
Nim (nimə) – Yarım, yarıya bölünmüş;
Nimdaş – Bir qədər geyilmiş, işlənmiş, nisbətən köhnəlmiş, təzə olmayan; Məs: *Koroğlu bir dəst nimdaş çodar paltarı geyib, Qıratı minib gəzməyə çıxmışdı;*
Nimdər – Balaca döşək, döşəkçi;
Nimpüxtə – Ala – çiy, yarımbişmiş;
Nimtən (ə) – Qolsuz üst qadın geyimi, gödəkcə;
Nimçə – Kiçik mis qab;
Nimruz (Nim – ruz) – Günün yarısı; günorta;
Nimcan – Yarımcan;
Nirəng – Cadu, sehr, əfsun; hiylə, kələk; Nirəngbaz, nirəngsaz – cadugər, sehirbaz;
Niş – Bax, nəştər; Məs:
 Əgər nuş istər isən *nişə* qatlan,
 Ki, nuşi nişsiz verməz bu Zənbur (Nəsimi);

Nişan (ə) – Əsər, əlamət, iz; bir şeyi digərindən ayıran əlamət; tanınmaq üçün qoyulan işarə, nişanə; güllə, ox və s. ilə vurulmalı olan hədəf, nöqtə, nişanə, nişangah; Hər hansı bir xidmət və ya hər hansı bir hadisənin xatirəsinə görə bir təşkilat tərəfindən verilən üstü yazılı, şəkilli metal və s.-dən hazırlanmış xüsusi lövhəcik. Məs: *döş nişanı*; Oğlan tərəfindən qızı nişanlamaq məqsədilə göndərilən üzük, şirni və s. seylər;

Nişanbənişan – Bütün nişanları, əlamətləri, xüsusiyyətləri ilə; məs:

Əvvəl səndə olub Rüstəm pəhləvan,

Gəzib şahı-Mərdən *nişanbənişan* (Aşıq Alı)

Nihan, nihani – Gizli, xəlvət, məxfi, üstüörtülü;

Nihad – Yaradılmış, zat, təbiət;

Nihal – Təzə basdırılmış ağac, cavan ağac, fidan;

Nişanə – Ölən adamdan sonra qalan miras, övlad və s. əşyalar haqqında;

Nişangah – Hədəf, nişanə; nişan olan yer;

Nişasta – 1) Bitkilərdən hasil edilən tərkibi una oxnar karbohidrat; kraxmal; 2) Bəzi bitkilərdən hazırlanan ağ, dadsız poroşok; Məs: *Kartof nişastası*; *Düyü nişastası*;

Nişat – Sevinc; Nişatmənd – Şad xürrəm, sevincli;

Nov – (nou) – Təzə, yeni;

Novayəndə, novayin (nov – ayin) – Dinə aid yeni adət; yenilik tərəfdarı;

Novbar (nübar) – İlk yetişən meyvə, birinci, təzə meyvə; ilk övlad mənasında; Döşü gözə dəyən yeniyetmə qız;

Novbahar – Yazın əvvəli; gənclik, cavanlıq çağı;

Novdəmidə (nov – dəmidə) – Təzə açılmış gül;

Novdan – Novça, balaca nov; Navdan;

Novzad – Yeni doğulmuş;

Növrəs – Təzə dəymiş meyvə; cavan, gənc;

Növrəsida – Yeniyetmə, kamala yeni çatmış;

Növrəstə – Yeni bitmiş, təzə hasilə gəlmiş, yeni yetişmiş, yeniyetmə; Həddi bülüğa yetmiş; Gənc qız;

Novruz – İlk baharın başlanğıcı olub, əsasən mart ayının 22-nə təsadüf edən yeni il bayramı;

Novcavan, novcəvan – Yeniyetmə, gənc;

Nuş – Dadlı. Şirin; içki, içməli; ürəyə yatan, xoşa gələn;

Nuşabə (Nuş – abə) – İçməli, ürəyə yatan su; Mineral su; limonad; dirlik suyu; abi – həyat;

Nuşcan – Çox vaxt «olsun» feli ilə «canına nuş olsun!», «canına sinsin!» kimi işlədilir.

Nuşdarı – Dərman, dava, məlhəm; məcazi mənada – şərab;

Nümayan – Görünən, zahir olan, aydın olan;

Nümayəndə – Hər hansı bir kollektiv, təşkilat və s. tərəfindən seçilən (məs: qurultaya, konfransa və s. – ya), göndərilən və ya təyin edilən adam, vəkil edilmiş şəxs; müvəkkil; Bir dövlətin və ya təşkilatın mənafeyini təmsil edən rəsmi şəxs; Öz simasında hər hansı bir təbəqənin mənafeyini ifadə edən şəxs;

Nümayiş – Siyasi – ictimai əhval-ruhiyyəni ifadə etmək üçün düzəldilən kütləvi yürüş; Bir şeyin geniş kütlələrə göstərilməsi; Bir şeyin təzahürü, bir şeyin varlığını göstərən;

Nümayişkarana – Nümayiş etdirərək, hamıya bildirərək, hamıya göstərmək üçün edilərək, nümayiş etdirmək üçün, göstərmək üçün, nəzərə çarpdırmaq üçün;

Nümunə – Hər hansı bir məmulatın, şeyin haqqında təsəvvür yarada biləcək hissəsi, örnəyi, qismii; Bir şeyin həqiqətən necə həyata keçdiyini göstərən, əyani misal, canlı şahid;

Nümodar – Görünən, zahir olan, aşkara çıxan;

Nüşirəvan – Həmişəyaşar, ölməz, daimi; Məzdək hərəkətini qan içərisində boğan çox zalım, zülmkar padşah *I Xosrovun təxəllüsüdür*. Azərbaycan ədəbiyyatında isə həddindən artıq adil, ədalətli hakim kimi təsvir olunmuşdur. Nüşirəvan (və ya Ənuşirəvan) Sasani sülaləsinin iyirminci şahıdır. Ərəblər onu Kəsrə adlandırmışlar. Ənuşirəvan 48 il hakimiyyətdə olmuşdur. Atası Qubadın ölümündən sonra taxta çıxmış (531-ci ildə) Rum, Turan, Hindistan və başqa qonşu dövlətlərlə müharibələr etmiş və bir çox yerləri zəbt etmişdir.

P

Pa, pay – Ayaq; **Məs: pay(e)-piyadə** – yəni miniklə deyil, ayaqları ilə; ayaqla gedilən, ayaqla icra edilən; **Piyada** şahmat oynunda dəyərcə ən aşağı fiqur; kəmsavad, azsavadlı, bilik cəhətdən çox kasıb (adam); **Piyada** adam;

Pabənd, pabəstə – Ayağıbağlı; əsir, düstaq; əlaqədar;

Padaş (padtaş) – Mükafat, haqq, muzzd, əvəz; cəza, tənbeh;

Padzəhr – Zəhərə qarşı maddə, dərman; Antitoksin;

Padşah – Hökmdar, imperator, şah, sultan;

Padşahanə – Padşahyana, şahana, padşaha layiq, padşahlarda olduğu kimi;

Padşahi – Şahlıq, padşaha mənsub;

Padşahpərəst – Padşah tərəfdarı, padşahlıq üsul-idarəsi tərəfdarı, monarxist;

Padşahzadə – Şah nəslindən olan; şah oğlu; şah qızı; şahzadə;

Payan – Son, axır, nəhayət; uc, kənar;

Paydar, payəndə – Davamlı, daimi, həmişəlik, sabit, sürəkli; **Padar** – naxırçı;

Payə – Mərtəbə, rütbə, mənsəb; pilləkən, nərdivan; ayaq, qıç; **nə payədə** – nə dərəcədə, nə qədər;

Paya (paye) – Dayaq, altlıq, dirək;

Payəndaz – Ayaq altına salınan, ayaq altına salınan (şey); peşkəş, hədiyyə, bəxşiş;

Paymal (pay – mal) – Tapdalanmış, ayaqlanmış, ayaq altında əzilmiş; basılmış, şikəst edilmiş, darmadağın edilmiş, yox edilmiş; **Məs: Əmlakın paymal edilməsinə rəhbərlik edən şəxs görür ki, tamaşaya yığılanlar**

arasında iki qadın dayanıb. («Sınıq körpü» jurnalı № 1-2. 1993);

Payız (paiz) – İlin yaydan sonra gələn fəsli;

Paytaxt (paytaxt) – Dövlətin, hökumətin və hökumət idarələrinin yerləşdiyi baş şəhər; **Ayaqları olan təxt** – öz ayaqları üstündə, özünü idarə edən yer; «Təxt» anlamında «Şah olan yer» mənasını da verir;

Pak – Təmiz; ləkəsiz, eyibsiz, nöqsansız, saf, xalis; müqəddəs, mübarək, əziz (dini);

Pacamə (pa camə) – Evdə əyinə geyilən paltar; pijama;

Pakbaz – Paklığı sevən, təmizkar; düzlük, təmizlik yolunda var-yoxunda keçən, var-yoxunu sərf edən;

Pakbin – Həyatı paklıqda, təmizlikdə görən; həqiqət tərəfdarı; çarəsiz; Təmiz ürəkli; qəlbi təmiz;

Pakdəmən – Namuslu, ismətli, iffətli, təmiz; Məs:

Eşq odun ona həm etdi rövşən;

– Key güşənişin **pakdəmən!** (Füzuli);

Pakdil, pakzəmir – Ürəyi pak, təmizürəkli, safürəkli;

Pakdin – Mömin, dindar;

Pakzad – Qanuni kəbindən doğulmuş adam; əsil-nəcəbəti olan şəxs;

Paknihad – Zəti təmiz olan; əslə təmiz;

Paksiyə (paksifət) – Təmiz əxlaqlı, əxlaqı gözəl, xoşraftar;

Paktan – Təmiz, hiyləsiz;

Pakizə – Təmiz, pak; ləkəsiz, xalis, saf, gözəl;

Pakizə əda, Pakməşrəb, Pakizəməşrəb – İncə, xoş ədalətəmiz təbiətli, gözəl xasiyyətli;

Pakizənəfəs – Səsi xoş gələn, xoşavaz;

Palan – Minik üçün istifadə edilən, heyvanların belinə qoyulan içi saman və ya küləşlə dolu primitiv yohər;

Keçmişdə hambalların dəlinalı qoyduqları xüsusi yastıq; Qalın, ağır, kobud geyim haqqında;

Palanduz – Palan tikən usta; İri qıyır (iynə), çuvalduz;

Paludə – Nişasta və şəkərdən bişirilən və soyuq halda yeyilən yemək; paltava;

Pamal, (**bax**: pay (i) mal) – Ayaq altında qalan; təpikaltı; ayaqaltı; məhv olan; əzilmiş, basılmış, şikəst edilmiş, darmadağın edilmiş;

Papış (papuş) – Adətən evdə geyilən yüngül ayaqqabı; uşaq ayaqqabısı; Ayağa geyinilən;

Papuşduz – papış tikən, yalançı, adamaldadan, dələduz;

Para (parə) – Bir parça, bir tikə, yarım və bütöv bir şeyin yarısı; Rəqəmlərdən sonra və «kənd», «adamlar» və s. sözlərdən əvvəl işlədilir. Məs: «bir para adamlar», para-para, tikə-tikə, parça-parça və s.

Pas – Mühafizə, müdafiə; qorumaq; Ötürmə;

Pasiban – Qaravulçu, qoruyucu, keşikçi, nəzarətçi; hami, himayəçi, **pasdar** – keşikçi;

Pars – Fars (ölkəsi); **Parsizəban** – farsdilli (xalq);

Paça (paçə) – Bədənin, iki qıçın arasındakı hissəsi; Qoyun, keçi, malın ayrıca satılan dizdən aşağı hissəsi və bunlardan hazırlanan yemək; kəlləpaça, baş-ayaq;

Paşa – «Padşah» sözünün təhrif olunmuş formasıdır;

Paçabənd – Heyvanların ayağına bağlanan ip, bağ və s; güləşmədə paçasından tutub yerə vurma;

Patava – Dolaq, ayaq sarığı, patava; qaba dəridən tikilmiş ayaq qabı;

Peyvənd – Müəyyən xüsusiyyət vermək üçün bir bitki gözcük və ya saplağının başqa bitkiyə calanması; qələm, calaq; Hər hansı bir xəstəliyin qarsını almaq və ya onu zəiflətmək üçün bədənə vaksın yeritmə; bitişmə, canlanma;

Peyvəstə – Daim, həmişə, müttəsil; çatma (qaş);

Peyğam – Xəbər, sifariş; Məs:

Aşıq qəm sazıvı çal daşa sındır,

Sənə **peyğamum** var sevgili yardan! (Səhənd);

Peyğəmbər – Müxtəlif dini etiqadlara görə Allahın əmr-lərini xəbər verən və şərh edən şəxs; Rəsul, nəbi; Gələcəkdən xəbər verən şəxs; təmiz, pak, müqəddəs adam; **Pəyam** – peyğam- bər – xəbər gətirən;
Peyda – Peyda etmək (tapmaq), biruzə vermək, zahir etmək, göstərmək;
Peydərpey (peyhapey) – Dalbadal, bir-birinin ardınca, addım-addım, arasıkəsilmədən; müntəzəm, daimi;
Peykan – Əsil mənası «oxun ucundakı sivri dəmir» olub, klassik ədəbiyyatda «kirpik (gözəlin kirpiyi)» məna-sında işlədilmişdir.
Peyman – Əhd, iqrar, söz vermə, müqavilə, saziş; **Pey-man bağlamaq** – əhd bağlamaq;
Peymanə – Qədər, piyalə; çaxır, şərab mənasında; Ölçü, əndazə, hədd, hüdud, dərəcə;
Peyrəvi – Qabaqda gedən, rəhbər; bir-birnin ardınca getmə; ardıcılıq;
Peyrov – Birinin ardınca gedən; ardıcıl;
Peysər (peye sər) – Başın arxa tərəfi;
Peşə (pişə) – Sənət; Adət, xasiyyət, vərdiş;
Peşəkar – Sənətkar; Bir işi, məşguliyyəti, fəaliyyəti özünə peşə seçmiş;
Peşoy, peşov – Su üstə çıxmaq;
Peşin (pişin) – Avans;
Peşkəş (pişkeş) – Bəxşiş verilən, bağışlanan şey; Hədiyyə, bəxşiş;
Peşman (peşiman) – Öz səhvini və ya nöqsanını başa düşərək buna təəssüflənmək;
Peşmək – Nazik tellər şəklində şərq şirniyyəti;
Pədar – ata; **Bipədar** – atasız; bic (atasından bixəbər);
Pədersuxtə (atası yanmış) – söyüş mənasında işlənir; Yaramaz, fırıldaqçı, hiyləgər, dələduz;
Pədar səg – İt oğlu; köpəkoğlu;
Pədarənə – Ata kimi, atasına;

Pədarşahi – Pədarşahlıq; Kişi qohumluğu xəttinə əsasla-nan və kişinin hakim olduğu qəbilə qruplarından iba-rət ibtidai icma quruluşunun son dövrü; patriarxat;
Pədid, pədidar – Aşkar, zahir, üzdə olan, əyani;
Pəjmürdə – Üzüünün rəngi qaçmış, solğun, pərişan, halı pozğun; Əski-üşkü; cırım-cındır; Məs: *Ölüm acı dili ilə şəirin pəjmürdə simasını yalayır.* (Ə. Cəfərzadə).
Pəzir, pəzirəndə – Qəbul edən, qəbul edilən;
Pəlid – Murdar, murdarlanmış;
Pənah – Sığınma, birinin yanına qaçıb ondan kömək və himayə istəmə; özü üçün sığınacaq etmək, məskən etmək; himayəçi, arxa, dadaçatan, istinadgah, pənahgah; **Bəst** – hökumət və ya din təqibindən qaçıb xarici səfərxanaya və ya ziyarətgahlara pənah aparan şəxsin oturduğu yer – pənah yeri;
Pənahgah – Pənah aparılan yer, pənah yeri, sığınacaq yeri; bəst;
Pənbə – Pambıq;
Pənd – Öyüd, nəsihət; **Pəndnamə** – orta əsr ədəbiyyatın-da didaktik əsər;
Pəndpərdəz – Öyüd verən, nəsihət verən;
Pənc – Beş, **pəncganə** – beş duyğu (görmə, eşitmə, iybil-mə, dadma, toxunma); «Pəncərə» (pənc + ara) sözü də «pənc – beş» sözü ilə (beş gözü olan) bağlıdır.
Pəncə – Əlin içi ilə beş barmaq birlikdə; ayağın daban-dan başqa barmaqların da daxil olduğu alt hissəsi; Bir əl tutacaq qədər taxıl; Qüvvət, zor, zor-güc, mənəgənə; Məs: *Dünyanı titrədir bir qanlı pəncə.* (S.Vurğun).
Pəncgah – Beş vaxta qılınan namaz;
Pəncdən – Beş nəfər (Məhəmməd Peyğəmbər ilə birlikdə qızı Fatimə, kürəkəni Həzrət Əli və iki nəvəsi Həsən, Hüseyn);
Pəncəkəş – Çörəyin üzərinə naxış salmaq üçün alət;

Pəncşənbə – Cümə axşamı;

Pənir – Pendir; **Tər pənir** – Təzə pendir;

Pər – Qanad; quş tükü; pərü bal, **balü pər** – qol-qanad, əl-qol; **Pəri** – tavus, tovuz qanadı kimi alabəzək, yaraşıqlı, gözəl;

Pərakəndə – Bir yerdə və müntəzəm halda olmayan; nizamsız, qatmaqarişiq, dağınıq; Pərişan;

Pərva – Qorxu, xətər; taqət, səbr; ehtiyat; rəğbət, meyl; **bipərva** – qorxusuz;

Pərvaz – Uçmaq; qanadlanmaq, qol – qanad açmaq;

Pərviz – Qalib, müzəffər, qələbə çalmış, üstün;

Pərvanə – Adətən, işığın ətrafına dolaşan kiçik gecə kəpənəyi; Ümumiyyətlə – kəpənək; Məs: **Pərvanətək başına dolanmaq** – həddindən artıq sevmək, mehribanlıq göstərmək, nəvaziş etmək, əzizləmək;

Pərvanəvar – Pərvanə kimi; Məs: **Pərvanətək şam oduna yandığım!**;

Pərvərdigar – Tanrı; Allah; Yaradan;

Pərvəriş – Bəsləmə, yedirib-icirmə, qulluq etmə, yetişdirmə; qulluq, tərbiyə;

Pərvəri – Bəslənmiş, becərilmiş;

Pərvin – Ülkər ulduzu; Yeddiqardaş, Sürəyya ulduzu, pleyadalar;

Pardax, pərdax (t) – Parlaqlıq, cila; tərtibə, nizama salma, düzəltmə; ışıldama, parlama; ödəmə, vermə (pulu);

Pərqü (pər – e – qu) – Qu quşunun yumşaq tükü;

Pərdə – Qapı və pəncərə və s. dənənilən örtü və ya bir yeri iki yerə ayırmaq üçün asılan iri parça; Teatrda səhnəni tamaşa salonundan ayıran asılmış iri örtü; Səhnə əsərlərinin ən böyük hissələrindən hər biri; Bəzi simli musiqi alətlərinin (tar, saz, gitara və s.) qolundakı bölmələrdən hər biri; Mayenin üzərində əmələ gələn təbəqə; Bir şeyi hər tərəfdən örtən,

bürüyən, qapayan təbəqə; Canlı orqanizmdə bir boşluğu ikiyə bölən nazik təbəqə; Çarşab, ümumiyyətlə görməyə mane olan şey mənasında; Örtü, örtük; Böyük, kiçik yaxud qadınla kişi arasında gözlənilməli olan hörmət, abır – həya hissi;...pərvər,

... **pərast** – sözsözü şəkli. İstəyən, pəraştıx edən, sitayiş edən, tərəfdar olan mənalarında işlənir; bütəpəraşt, vətənpərvər, qanunpəraşt, insanpərvər, xacpəraşt, sürətpəraşt, vəzifəpəraşt, köhnəpəraşt və s.;

Pərdənişin – Pərdə dalında əyləşən, örtünən, gizlənən; keçmişdə Şərq ölkələrində şahların və böyük adamların arvadlarına verilən addır; həyalı, iffətli qadın;

Pərandə – Quş, uçan; **Pəridə** – uçmuş; **Pərran** – quş kimi uçan;

Pəraşt – Sitayiş edən; tərəfdar olan; istəyən;

Pəraştar – Xidmətçi, quluqçu, qul, cariyə; pəraştıx edən, pəraştıxkar;

Pəraştıx – Sitayiş etmək, tapınma, ibadət etmə, səcdə etmə; Məftunluq, həddindən artıq vurğunluq, məhəbbət; həddindən artıq pəraştıx dərəcədə sevmək;

Pəraştıxkar – Pəraştıx edən, tapınan, sitayiş edən, ibadət edən; Məs: *Şirvan sənətkarlarıyla oturub-durmusan, saz-söz, rəqs pəraştıxkarı olmusan.* (Ə. Cəfərzadə);

Pəraştıxkarənə – Pəraştıx edərcəsinə, sitayişkarənə, dərin hörmətlə;

Pəri – Əsatirdə; cinlərin çox gözəl və cazibəli qadın şəklində təsəvvür olunan qismi; Çox gözəl, məsum, xoşxasiyyət qadın və ya qız haqqında; Məs: **İlham pərisi** – sənətkarlara ilham verən, onu ruhlandıran, şövqə gətirən amil;

Pərivəş, Pəripeykar, pərivər – Pəri kimi gözəl; Məs:

Ol *pərvəş* kim, mələhət mülkünün sultanıdır,
Höküm onun hökmüdür, fərman onun fərmanıdır.
(Füzuli);

Pərizad (ə) – Şərdə gözəlin epitetlərindən biri;
Pərirüxsar, Pərirüx, Pəru, Pəriçöhrə, Pərisürət, Pərisima (ə), Pəricamal (ə) – Pəriyə oxşar, pəri kimi gözəl və s. bunların hamısı «pəri üzlü» deməkdir. (Hər biri gözəlin epitetlərindən biridir)

Pərixanə – Gözəllər evi, gözəllər yığıncağı;
Pərigül – Pəri kimi çiçək, pəri kimi gül;
Pəripeykər – Bədəni pəri kimi, gözəl bədənlili;
Pəricahan – Dünya pərisi, dünya gözəli, cahan pərisi;
Pərkələ – Hissə, parça, tikə; Məs:

Kişvəritək şireyi-şeri – Nəvai birlə mən,
 Sən cigər *pərkələsi* can birlə peyvənd eyləyim. (Kişvəri);

Pərişan – Dağınıq, qatma-qarış, nizamsız, qəmli, kədərli, qüssəli; Məs:

Pərişan xəlqi-ələm ahu əfğan etdigimdəndir,
Pərişan olduğum xəlqi pərişan etdigimdəndir. (Füzuli).

Pərişanəhval, pərişanhal – Halı pərişan, halı pozğun, kefsiz, tutqun, kədərli;

Pərgar 1 (pərkər) – Dairə çəkmək və çertiyojlarda xəttin uzunluğunu ölçmək üçün açılıb qapanan iki qollu alət; sirkul;

Pərgar 2 (pərkər) – Bacarıqla, bacaran, usta; Məs: *dildən pərgar*; **pərgarlıq** – ustalıq, məharət;

Pərgar 3 (pərkər) – Qayda, səliqə, nizam; bir şeyin saz vəziyyəti;

Pərsəng (parə səng – daş parçası) – 1) Tərəzinin gözlərini tarazlaşdırmaq üçün qoyulan daş və s. 2) Çəki, əhəmiyyət, ağırlıq; 3) Danışarkən söz arasında yerli-yersiz təkrar edilən, deyilən söz, ifadə;

Pərtöv 1 (pərtov) – İşıq, nur, ziya, şüa, parlaqlıq;

Pərtöv 2 – Səliqəsiz, nizamsız, laqeyd, narahat; rahatlıq, sakitlik, dinclik bilməyən, daim çalışıb-çapalayan; Məs: *Ağızdan pərtov*;

Pərçəm – Bayraq, bayraq və mizraqların başında olan qotaz; kəkil; at və ya aslanın boynundakı qalın, toplu tük; yal;

Pəs (pəst) – Aşağı səs; aşağı, alçaq; **Pəsxan** – bəm səslə oxuyan, alçaqdan oxuyan;

Pəsər (pesər) – Oğul, oğlan;

Pəsər xale – Xala oğlu;

Pəsər dai – Dayı oğlu;

Pəsər əmu – Əmioğlu;

Pəsər əmme – Bibioğlu;

Pəsmandə – Geri qalmış, geriləmiş; qabaqda qalmış yemək; axıra qalmış; müəyyən hissəsi satılan malın qalıqı satılmayan, işə getməyən;

Pəsab – Alçaq, aşağı keyfiyyətli sirkə, şərab və s.

Pəsənd, pəsəndə, pəsəndidə – Bəyənmək, xoşlanmaq, saymaq, tərifləmək; bəyənilmiş, qəbula keçən, xoşa gələn;

Pəso piş – Dal-qabaq;

Pəsfərdə – Biri gün, sabah yox o birisi gün; (fərdə – sabahı);

Pəsxan (pəstxan) – Aşağı səslə oxuyan, bəmdə oxuyan xanəndə;

Pəhləvi – Orta fars dili və əlifbası;

Pəstəha – 1) Hissə, detal; 2) Fırıldaq, hiylə, kələk, hoqqa;

Pəhləvan – Çox güclü adam, qəhrəman, igid; güləşmə ilə məşğul olan idmançı; güləşçi;

Pəhləvani – Azərbaycan xalq oyun havalarından biri;

Pəhlu – Yan, böyür;

Pəhriz (pərhiz) – Müəyyən yemək rejiminə riayət etmək; çəkinmə, ehtiyat etmək; qorxma, xətdədən özünü qoruma, qorunma; xristianların xüsusi günlərdə ot və yağ kimi şeyləri yeməkdən saqınmaları; günah işlərdən çəkinmə;

Pəhrizkar (pərhizkar) – Pəhriz gözləyən (saxlayan), pəhriz rejiminə riayət edən adam;

Pəxmə – Qanmaz, qanacaqsız, küt, kütbeyin, fərasətsiz; axmaq, sarsaq; Məs:

Kəs səsinə, *pəxmənin* biri *pəxmə*!

Hələ danışdığı sözə bax. (Makulu).

Pəşmin (ə) – Yun parça;

Pəşminəpuş – Yun parçadan paltar geyən zahid; sufi;

Pəşşə (pəşə) – Ağcaqanad, mığmığa;

Piy (pih) – Yağ, piy;

Piyaz – Sorğan;

Piyalə – Ağzı gen, dibi dar balaca içki qabı, qədəh;

Piyaləbaz – İçki düşgünü, badəpərest, şərab düşkünü, alkaqolik;

Pillə – Pilləkəni düşüb çıxarkən ayaq qoyulan üfqi hissələrindən hər biri; İnkişafın dərəcəsi, mərhələsi; hissə-hissə, **pilə-pilə mərtəbə** – mərtəbə, tədris, ya-vaş-yavaş;

Pilləkən (pilləkən) – Çıxmaq və düşmək üçün pillələrdən düzəldilmiş qurğu;

Pinə – Yamaq (ayaqqabıda); qabar, döyənək;

Pinəduz – Pinəçi, çəkməçi; Ayaqqabı təmir etməklə məşğul olan adam;

Pir 1 – Qoca, çox yaşlı kişi, ixtiyar; Bir tərifiqet banisi və ya başçısı; Ustad, başçı, müəllim; Məs: **Ay pir olmuş** – yarızarafat, yarımistehza ilə deyilən ifadə;

Pir 2 – Dini baxımdan müqəddəs sayılan yerlər; ziyarət-gah; ocaq;

Pirani – Qoca, ağsaqqal, ixtiyar, nurani;

Pira, pirayə, pirayəbəxş – Bəzək, zinət; bəzəyən, zinətləndirən;

Pirahən – Köynək;

Piramun – Ətraf, ətraf yerlər;

Pirü cavan – Qocalı-cavanlı, hamı;

Pistan (pestan) – Döş, əmcək, məmə;

Pic – Vint; buruq, burulmuş; qıvrım, qıvrılmış; dolaşiq, dolaşmış; sarıq, sarınmış, sarmaşmış;

Piş – Ön, irəli, qabaq, qənşər; **Pişi** – nəzər – Göz qabağında olan; **Piş qədəm** – ayağı yüngül;

Pişani – Alın;

Pişva – Reis, başçı, rəhbər, imam;

Pişvaz – Gələn adamı qarşılama, qabağına çıxma;

Pişdəraməd – Muğamatda çalınan müqəddəmə;

Pişdad – Qanun vericiliyin əsasını qoyan Hüşəng – Pişdadilər sülaləsinin ilk əfsanəvi İran şahının ləqəbi; Avans, beh;

Pişnamaz – Məsciddə namaz qılanların qabağında dura-raq namaz mərasimini idarə edən rühani;

Pişk (püşk) – Çöpətmə, püşk;

Pişraz (pişrəst) – Tezyetişən, tez dəyən;

Pisrov – İrəlində gedən, qabaqcıl; Nağıl danışılan zaman dinləyiciləri maraqlandırır əyləndirmək üçün nağılın əvvəlində söylənilən məzəli parça (ədəbiyyət şünaslıq termini);

Piştaxta – Mağazada, dükanda satıcı ilə alıcını bir – birindən ayıran, üstündə mal göstərilən və buraxılan, qabaq tərəfi bağlı uzun stol;

Pişxidmət – Ev xidmətçisi;

Pişnəhad – Təklif, qarşıya qoyma, təqdim etmə;

Polad (fulad) – Dəmir ərintisi ilə karbondan ibarət gümüşü-boz metal; Poladdan qayrılmış, poladdan hazırlanmış çox qüvvətli, güclü şey haqqında;

Pulpərest – Pulu həddiqdən artıq sevən, pulgir, pul düş-günü;

Pünhan – Heç kəs bilmədiyi; gizli, xəlvət; Məsələn;

Pünhanı sövdəyar qardaş.

Aparırlar pünhan məni.

Ərənlərə qurban bu baş,

Aparırlar pünhan məni. (Dastanlarımızdan);

Pünhani – Gizli, gizli olaraq, xəlvəti;
Pur – Oğul, oğlu; soyadlarına əlavə edilən söz; Məs:
Həsənur – Həsən oğlu;
Pür – Dolu, dolğun, çox;
Püravaz – Guruldayan, gurultulu;
Pürab – Çox sulu, su ilə dolu; yaşla dolu (göz);
Pürvüqar, pürqürur – Çox vüqarlı, qürurlu, məğrur;
Pürqiyət – Qiymətli; **Pürbəha** – Çox bahalı;
Pürdərd – Çox dərdli, dərdlə dolu;
Pürəng – Yaxşı dən almış, tünd (çay haqqında);
Purdəl – Ürəkli, qorxmaz, igid;
Pürgühan – Günahkar; günahı çox olan; Məs:

Pürgünahəm, tənə qılma, zahid,

Bəndəsinin həq bilür əmalini. (Ş. İ. Xətayi)

Qeyd: «Pür» sözü fars dilində tam mənalı söz olduğuna baxmayaraq Azərbaycan dilində (əsasən klassik ədəbiyyatda) sözünü şəkilçi rolunda çıxış edib dilimizin sifət düzəldən 14 şəkilçisi yerində işlənir. Məs: – **Pürəzar** – azarlı; **pürətəş** – odlu, atəşli, qəmli, kədərli; **pürbəla** – bəlalı, **pürqiyət** – qiymətli; **pürəm** – qəmli, dərdli, kədərli; **pürqubar** – qubarlı, kədərli, qəmli; nurlu, işıqlı; **pürəfsun** – əfsunlu, füsunkar; **pürjəng** – paslı; **pürzəhr** – zəhərli; pürzur, zorlu, güclü, qüvvətli; **püribarə** – ibarəli, ifadəli, mənalı; püriztirab – iztirablı; **pürkəder** – kədərli; **pürələfət** – ləfətlə; **pürmaye** – əsaslı; **pürməlal** – məlallı, kədərli, qəmli; **pürmə'na** – dərin mənalı; **pürnəm** – nəmli, çox yaş; **pürmənfəət** – mənfəətli, xeyirli; **pürnizam** – nizamlı; **pürxətər** – xətərli, qorxulu və s.

Püstə – Qışda yarpağı tökülən, quraqlığa davamlı, qabıqlı meyvə gətirən subtropik ağac; Həmin ağacın bərk və şəffaf qabıqlı ləpəsi olan yaşılmtıl meyvəsi; Adətən şərdə gözəlin ağzı, dodaqları püstəyə oxşadılır; **Püstələb** – püstədodaq, incə dodaqlı;

Püxtə – Təcrübəsi olan; bişkin, bişmiş, yetkin, təcrübəli;
Püşt – Arxa; dal, geri (tərəf); Bədənin arxası, bel; **Püştü divar** – divar arxası; sığınacaq, sığınma yeri;
Püsti – Oturub söykənmək üçün divara dayadılan döşək; Söykəncək; Köməkçi, müavin, arxa;
Püşta – Kiçik pənəcik, torpaq və ya qum yığını; hündür yer; *Su dəyirmanında donuzluğa novla su buraxmaq üçün hündür yer düzəldirlər ki, su oradan təzyiqlə pərlərə dəysin və daşı fırlatsın. Bu hündür yerə püşta deyilir* (B. Əhmədov);
Püşmal – Arxanı ovuşdurmaq; masaj;
Pust – Dəri; qabıq; məs:

Cəfər paşa soydururdu dərimi,

Qəsdı buydu saman təpə *pustuma*. (dastanlardan)

R

Raz – Sırr, gizli şey;
Razi – Razi;
Razdar – Sirdaş, sırr saxlayan, etimad edilmiş;
Razyana – Efir yağı verən ot – bitki; həmin bitkinin şirin dadan və ədviyyə kimi işlədilan xoş iyli toxumu;
Rayigan (rayeqan) – Müftə; pulsuz, havayı, məccani;
Ram (ram etmək) – Özünə tabe etmək, özünə alışdırmaq, baş əydirmək, özünə lazım olan şəkildə dəyişmək; əhliləşdirmək;
Ramış (rameş) – Musiqi, nəğmə; avaz, ahəng;
Ran – Bud;
 ... **ran** – («randən» – felinin kökü – «sürən» deməkdir) Sözlü şəkilçi; hökmrən, kamran və s.
Rast 1 – Düz, doğru, müstəqim; **Rast gətirmək** – təsadüf etmək, üz-üza gəlmək, qarşısına çıxmaq, görmək;
Rast 2 – Klassik muğamlardan birinin adı;
Rasta – Dükənlərin yerləşdiyi kiçik düz küçə; dükənlər sırası;
Rastabazar – Düz sıra ilə düzülmüş dükənlərdən, mağazalardan və s.-dən ibarət bazar;
Rastə – Dopdoğrusu; büsbütün düz;
Rastrov – Yolunu düz gedən; Mə: sədaqətli, inanılmış;
Rastkar – Doğru adam, düz adam;
Rastgu – Doğruçu, düz danışan;
Rah (rəh) – Yol, məslək, üsul; hava, mahnı;
Rahbər (rəhbər) – Hər hansı bir ictimai hərəkətin, partiyanın, sinfin ideoloqu, siyasi başçısı, yolgöstərəni; Bir işin başında duran, onu idarə edən adam, başçı; Yolgöstərən; Arayış, məlumat kitabı, dili öyrənmək üçün kitabça;

Rahban, rahdar – Yol qarovulçusu, yol növbətçisi;
Rahzən – Yolkəsən, quldur;
Rahvar – Yorga at, yorga yerli at;
Rəva – Caiz, layiq, münasib;
Rəvan – Axıcı, səlis, aydın, asan oxunulan və başa düşülən bir tərzdə; Oxunaqlı, aydın başa düşülən; **Yoluna rəvan olmaq** – yola düşmək, getmək;
Rəvanbəxş – Ruh verən, həya verən, ürək açan;
Rəvanə – Öz yolu ilə düz gedən, yeriyan; göndərilmiş;
Rəvanpərvər – Ruhlandırıcı, ruha qida verən;
Rəvəndə, rəviş – Gedən; gediş, yeriş; üsul, tərz-i-hərəkət; hərəkət, cərəyan;
Rəndə – Taxtanı yonub hamarlamaq üçün dülgər aləti;
Rəz – Meynə, tənək;
Rəng – Bir şeyin işıq tonu; Məs: **Rəngi qaçmış** – öz təbii rəngini itirmiş, ağarmış, bozarmış; **boya** – xına ağacının yarpaqlarından alınıb başa və saqqala yaxılan; Qadınların dodaqlarına, üzələrinə çəkdikləri, əsasən qırmızı boya; Xüsusiyyət, zahiri görünüş, təzahür forması; Muğamatda təsnifdən sonra, bəzən və müstəqil olaraq çalınan musiqi parçası;
Rəngarəng – Rəgbərəng; Müxtəlif rənglərdən olan; Müxtəlifrəngli, əlvan; Cürbəcür, müxtəlif, növbənöv, müxtəlifnövli;
Rəngin – Rəngli, əlvan;
Rəngkar – Boyakar, rəssam;
Rəngsaz – Divara, tavana və s.-yə rəng çəkməyi özünə peşə etmiş usta; boyacı;
Rəngsaxana – Rəngsaz emalatxanası;
Rənc – Zəhmət, əziyyət, narahatlıq; əmək;
Rəncbər – Taxıl əkilən becərməklə məşğul olan kəndli; əkinçi, taxılçı; muzdur; zəhmətkeş, əməkçi kəndli;
Rəncidə – İncik, incimış; **Rəncidə etmək** – incitmək, küsdürmək, ürəyini sındırmaq;
Rəsidə – Yetişmiş, çatmış, yetkin;
Rəncidəqəlb, rəncidəxatir, rəncidəhal (II hissəsi ərəb) – İncik, incimış, küskün;

Rəftar – Münasibət, davranış, hərəkət tərz; Özünü aparma tərz; *Məs: Öz evimizdə bizimlə düşmən kimi rəftar etməyin*; (B. Vahabzadə).

Rəxt – Qoşqu ləvazimatı; Minik atına lazım olan şeylər; döşənəcək, yataq;

Rəxtxab – Yataq, yorğan-döşək; *Məs: Axşam rəxtxaba girib yatdı* («Tahir və Zöhrə dastanı»);

Rəha – Qurtulma, qurtuluş, xilas olma;

Rəhnüma – Yol göstərən, bələdçi;

Rəhrəvan – Yolçu, yol gedən; həqiqət yolunu tutan adam;

Rəs, rəsa, rəsidi – Yetişən, çatan; tam, dolğun, nöqsansız, kifayət qədər uzun, yüksək, uca,

Riz – Cıdır, iz; **Riz itirmək** – İz itirmək;

Rizə – Tikə, kiçik, parça, qırıntı; **Rizə-rizə** – parça-parça, tikə-tikə,

Rəstəxiz, rəstəxiz – Oyanma, dirilmə; Ölümlərin diriləcəyi qiyamət günü;

Riş – Saqqal;

Rişə – Kök (bitkidə); **Rişə atmaq** – kök atmaq, kök salmaq, rişələnmək;

Rişə – Əriştə; Tel, bağ, rabitə; **riştə-riştə** – nazik-nazik, əriştə kimi;

Rişxənd – (saqqalı tərپətməklə gülmək) – ələ salmaq, lağa qoyma, istehza etmə; məsxərəyə qoyma; masqara; Bəzi hallarda «il» qoşması ilə müşayiət olunur; masqara ilə, istehza ilə, rişxəndlə;

Rövşən – İşıqlı, parlaq, aydın; məlum;

Ru (y) – Üz, səhrə; abır (ab – ru – üzünün suyu); **Ruyi zəmin** – yer üzü, dünya, aləm;

Rubah – Tülkü; qorxaq; ikiüzlü (Məs);

Rubənd – Üz örtüyü, rubənd (qadınlarda); Dastanlarımızın dilində «ürbənd» kimi də işlədilir; *Məs:*

Oğrun-oğrun tül altından baxan yar,

Qaldır *ürbəndini*, görüm gül üzün!...

Rubəru – Üz-üzə, üzbəüz; **Rubəru olmaq** – üz-göz olmaq; **Rüstəm** – Firdovsinin «Şahnamə» əsərindəki baş qəhrəman; bədənli, cüssəli, güclü; İgid, qəhrəman, pəhləvan;

Rubəstə – Üzü bağlı;

Ruz – Gün, gündüz; (Ruz – e şəb – gecə – gündüz);

Ruzbeh (ruz – beh) – Xoşgün, ağgün; xoşbəxt, bəxtiyar;

Ruzə – Oruc, orucluğu; («oruc» sözü «ruzə» sözündəndir); Müsəlman dininin tələbinə görə (Ramazan) orucluğu ayında müsəlmanların gününə xandan günbatana kimi heç bir şey yeyib-içməməsi;

Ruzəxar (ruzəxor) – Oruc tutmayan, orucunu yeyən;

Ruzi – Azuqə, yeyəcək; qismət; **Ruzisini kəsmək** – ac qoymaq;

Ruzirəsan – Ruzi verən (Allah);

Ruzgar – Külək, yel; Hava mənasında; dövrən, zamanə, tale, fələk; ömür, yaşayış, həyat, gün; güzəran, vəziyyət, hal; **Ruzgarı bəd əsmək** – bəxti gətirməmək, taleyi üz döndərmək;

Dəyişir fəsilər, dəyişir *ruzgar*,

Hər günün öz hökmü, öz yazısı var. (S. Vurğun).

Ruznamə – Qəzet; (ruz+namə);

Rüx – Üz;

Rüxsar (ə) – bax; ru (y); Gözlə üzlü, gözəl yanaqlı;

Rəxş – Ağ ilə qırmızı və ya qara ilə qırmızı qarışıq rəng; «Şahnamə» qəhrəmanı Rüstəm-Zalın atının adı;

Ümumiyyətlə at;

Rəxşan – Parlaq, parllayan, cilalı, işıqlı;

Rəxşəndə – Parllayan, işıqlı;

Rəhəvəndi – Klassik musiqidə muğam adı; rəhavi;

Rəxnə – Yıxıq, dağınıq yer, çökmüş yer; zərər, ziyan;

Rəxnə salmaq – çaxnaşma salmaq, vəlvələ qoparmaq;

Rə'na – Gözlə, lətif, parlaq, rəvnəq (təhrif olunmuş forması – növraqdır); Qırmızı və ya sarı rəngli xoş iyli bir gül; **Qolə rəna** – rəna gülü, buxur gülü;

S

Savalan – Cənubi Azərbaycanda dağ adı;

Sadə – 1) Mürəkkəb olmayan, çətin olmayan, asan həll olunan; bəsit, asan; 2) Tərkibcə bəsit olan, qatışıq olmayan; mürəkkəb olmayan; 3) Təbii, adi, təmtəraqsız, sünilikdən uzaq, hamının başa düşəcəyi şəkildə, populyar; Məs: *Sadə danışiq*; 4) Heç bir şeylə başqalarından fərqlənməyən, ən adi, bəzək-düzəksiz, zinətsiz; Məs: *Sadə geyim*; 5) Heç bir imtiyazı olmayan, adi, hamı kimi; Məs: *Sadə müəllim baba*; 6) Ürəyiaçıq, sadədil, sadəqəlbli, birlilik bilməyən, tez inanan; (əksi – mürəkkəb);

Sadədil – Ürəyi sadə, ürəyi təmiz, hiyləbilməz; sadəqəlbli, safürəkli;

Sadəpərəst – Sadəlik sevən;

Sadəgül – Adi çiçək, sadə gül; Xalis gül, saf gül;

Saz 1 – Mizrabla çalınan, armudvari çanağı olan simli xalq çalğı aləti;

Saz 2 – İşlətmək üçün tam yararlı, hazır halda olan, sınığı, zədəsi, nöqsanı olmayan; yaxşı təmir olunmuş; möhkəm, qıvrıq, sağlam dözümlü;

... **Saz 3** – Bəzi isimlərin sonuna gətirilərək «usta», «düzəldən» məvhumunu ifadə edən sözsonu şəkilçi; məs: *Saatsaz*; *karsaz*; *təranəsaz*; *nasaz*, *rəngsaz*; *minasız* və s.;

Sazanda (sazəndə, sazəndar) – Saz çalan adam, çalğıçı;

Sazbənd – Saz qayıran usta; Saz bağlayan; Məs: *Qəmbər apardı onu sazbəndin yanına. Sazbənd ona bir saz verdi.* («Abbas və Gülgəz» dastanı)

Sazış – Qarşılıqlı razılığa gəlmə, qarşılıqlı razılıq, anlaşma. Fikir birliyi, həmrəylik, birlik; Müqavilə; **Sazış etmək** – uyğunlaşmaq, ümumi dil tapmaq, düzəlişmək, uzaqlaşmaq, ünsiyyət tapmaq;

Sazkar – Uyğun, müvafiq;

Sayə – Kölgə; himayə, mühavizə, qoruma; **Saya salmaq** – himayə etmək, mühafizə etmək, himayə altına almaq; **sayəsində** şəklində – nəticəsində, səbəbilə, köməyiylə mənasında; Məs:

Sayeyi-qəddində gərçi yer yüzi buldu şərəf,
Sayebani-rifətindən nöh fələk dutmuş qərar.

(Ş. İ. Xətayi)

Sayəban (sayeban) – Üstü yarpaq, şax və s. ilə örtülü yer; balkon, çardaq, kölgəlik; sığınacaq; Müasir dilimizdə, «seyvan» kimi işlənir;

Sayəpərvər – Kölgədə becərilən; kölgə sevən bitki;

Salmamə – Birillik təqvim; Tarixi hadisələri göstərən və hər il çıxan kitab; Ən qədimtəhkiyə növlərindən biri Müəllifin şəxsən şahidi, yaxud iştirakçısı olduğu tarixi hadisələrin ardıcıl təsvirindən ibarət olan əsər;

Saman – 1) Var, dövlət, sərvət, mal-mülk, rahatlıq, asayış; 2) Əzilmiş doğranmış xırda küləş;

Sar – Sərçələr sinfindən yırtıcı quş; siğircin; Yırtıcı, vəhşi mənasında; Məs: *Tərlan oylağında sar ola bilməz*; Bu quşa sarəng, sarənc də deyirlər. Əti halal sayılır, yəni yeməlidir.

Sarab (sərab) – Quru (susuz) çöllərdə buxarın yerə yayılıb uzaqdan su kimi görünməsi hadisəsi; ilğım; Bulağın, çayın mənbəyi;

Sara – Saf, təmiz, xalis;

Sarban, Sarvan – Karvanı aparan, karvana başçılıq edən adam; dəvəçi; (sar – dəvə mənasında işlənir);

Sarənc (sarəng) – Klassik Azərbaycan muğamlarından birinin adı; Qara və kiçik bir quş;

Sal (il) – Saldıd – Qoca, təcrübəli, yaşlı; **Salar** – Koman-dan, başçı, qəbilə başçısı, rəis;
Sarsaq (sər – səxt) – Səfeh, gic, axmaq, abdal; sarsax;
Saxta, saxtakar – Qəlp, düzəltmə, bic, hiyləgər; Qəlp pul düzəldən;

Se – Üç;

Sebarə – Üç dəfə, üçüncü dəfə; üç qoşa;

Segah – Azərbaycan klassik muğamlarından birinin adı;

Semahi – Üçaylıq;

Sepa – Üçayaqlı;

Sepid, sefid – Ağ; ağappaq;

Seşənbə – Həftənin ikinci günü;

Setar – Üç simli musiqi aləti; Məs: *Götürüb setarəni, söhbəti saznan gəlir*;

Sitarə (setare) – Ulduz;

Səbzə – Əla kişmiş növü; Göyərti, göylük, göyərtilik, yaşıllıq, çəmən;

Səbz – Yaşıl; səbz-i-göyərti; Məs: **Səbzavat dükanı** – səbz-i satılan dükən;

Səbzrəng – Yaşıl rəngli, yaşıl;

Sədbər (g) – Xaççiçəklilər fəsiləsindən çox ətirli əlvan çiçəkli gül; Mixəkgülü, şəbbu;

Sədyar – Yüz dost; **Şədnik** – yüzbaşı;

Səddanə – Yüz dənəli (təşbeh);

Səg – İt;

Səmən – Yasəmən ağacı və gülü;

Səmənbar – Yasəmən sinəli; ağ, parlaq sinəli; Sənubər (təhrif olunub);

Səyavuş (Səyavəş) – Günahı olmadan qətlə yetirilmiş «Şahnamə» qəhrəmanı; Qara dəvəyə minmiş; İran əsərinə görə Keykavusun oğlu və Keyxosrovun atasıdır. Əfsanəvi pəhləvan Rüstəm-Zal tərəfindən tərbiyə edilmiş, çox bacarıqlı bir pəhləvan olmuşdur. Südəbənin böhtanına düşəndə İranı tərk edib Turana

getmiş, Əfrasiyabın qızı Firəngizlə evlənmiş, Keyxosrof həmin Firəngiz (s) dən olmuşdur.

Siyamək – Əsatirə görə İranda birinci padşah sayılan Kəyumərsin oğludur. Nağıllarda div adlanan yarımavəşi dəğ adamları tərəfindən öldürülmüşdür.

Səmənd – Qızılı ilə boz arasında olan, qırmızı – kəhər at; ümumiyyətlə at;

Səməndi – Səmənd rəngli sarıyaçalan rəng, səmənd;

Səməndər – (Yunan sözü Salamandradandır) İran əsati-rində; böyük cüssəli quş; odda yaşayan mövhumi bir heyvanın adı; Həm suda, hə də quruda yaşayan kərtənkələyə oxşar heyvan;

Səfdər – Qorxmaz, qoçaq, cəsur, igid;

Səndəl (səndəli) – Stul, kürsü; Məs: *Bura əncümənə (idarəyə) hələ az oxşayır, miz, səndəl sifariş vermişik, səhah gətirəcəklər*. (Makulu);

Səng – Daş; Məs: **Səngi-məhək** – məhək daşı, sınaq daşı (qızıl və gümüşünəyarını təyin etmək üçün bir növ daş);

Səngdil (səngdel) – Daşürəkli, rəhmsiz;

Səngdil yarın əlindən ah edübən dəmbədəm.

Yaxə yırtıb, baş açub dad etdigin yəni ki, nə?

(Ş. İ. Xətayi)

Səngər (səncər) – sığınacaq yer; Mühəribədə əs-gərlərin sığınaraq nişan alması və atəş açması üçün qazılan çuxur;

Səngxarə (səng + xarə) – Çaxmaqdaşı;

Səngin – Daş kimi ağır, bərk, sərt; Məs: Daşürəkli, rəhm-siz, qəddar;

Sənc – Ölçü, miqdar; müqayisə;

Səncidə – Çəkilməmiş, vəznli; yaxşı düşünülmüş; öz yerində deyilən söz;

Sər – Baş; ən yaxşı, əla, baş; Məs: *Boz at səni sər tövlədə bağlaram* («Qaçaq Nəbi»);

Sərapərdə – Şərq padşahlarının saraylarında böyük qəbul otağının qapısında və ya hərəmxana ilə qonaq və qəbul otağı arasında böyük pərdə; Keçmişdə padşahların özlərinə məxsus olan otaq;

Sərasər, sərbəsər – Başdan-başa, bütünlüklə, tamamilə, bütöv, tamam, başdan-ayağa;

Səra, saray – Ev, saray, qəsər;

Sərab – Çəsmə, bulaq və çayın başlanğıcı; ilğım, miraj;

Sərazad – Öz başına azad buraxan, azad, özü istədiyi kimi; Məs:

Ey məni *sərazad* bəsləyən küləklər,

Bir dağın başından səsləyən küləklər! ... (M. Müşviq).

Sərazir (sər + zir) – Başlaşağı, devrilmiş, alt-üst olmuş, alt-üst;

Sərapa (sər – o – pa) – başdan-ayağa qədər, başdan-başa, tamamilə, bütün;

Sərasimə – Hövlənək, qorxu içərisində, dəhşət içərisində, vahiməli;

Sərbaz – Əsgər, döyüşçü (İranda)

Sərbazxana – Əsgər qışlası, sərbazların yaşadığı ev; kazarma;

Sərbəst – Başqasından asılı olmayan, özü öz ixtiyarında, başqası ilə bağlı olmayan; müstəqil; Heç bir şeylə məhdud edilməyən, manesiz, çətinliksiz; Sıxılmadan, çəkinmədən, istədiyi kimi, təklifsiz; Öz gücü, öz bacarığı ilə, təkbaşına, müstəqil;

Sərbənd – Yaylıq, baş örtüyü, çarqat;

Sərbəstə – Başbağlı, örtülü, gizli;

Sərbülənd – Baş uca;

Sərv – Cənubda bitən iynə yarpaqlı, həmişəyaşıl ağac;

Klassik şərdə gözəlin qaməti bu ağaca oxşadılır;

Sərvqədd – sərv qamətli, sərv boylu; **Sərvi naz** – nazlı gözəl;

Sərvi rəna – gözəl və yaraşlıq, sərv kimi boylubuxunlu; **Sərvi-azad** – azad sərv; **Sərvi xüram** – nazlı,

nazlı gözən; Məs: *Ah eylədiyim sərv-i-xuramanın üçündür.* (Füzuli);

Sərvistan – Sərvlik, sərv ağacları bitən yer, sərv ağacı bol olan yer;

Sərvər – Başçı, rəis, rəhbər; **Sərvəri din** – Din başçısı; (Məhəmməd Peyğəmbərin epiteti); Məs: *Xuraman; Vəqif! Ey sərvərim!* (S. Vurğun).

Sərdabə – bir və ya bir neçə ölünün basdırıldığı üstü tikili qəbir; məqbərə; movzoley, türbə; Soyuq zirzəmi; İsti bölgələrdə yaşayış üçün sərin zirzəmi;

Sərdar – Keçmişdə; bir vilayəti idarə edən və dövlət başçısı adından sərəncam vermək hüququna malik olan hakim; Başçı; Obrazlı təşbihlərdə – gözəllər sərdarı; Çəmənlər sərdarı lələ; Şahzadə, hökmdar;

Sərəndaz – Baş örtüyü, ləçək, çarqat;

Sərəncam – Əmr, fərman, göstəriş; **Sərəncam çəkmək** – bir şeyi həll etmək, qaydaya salmaq üçün sərəncam vermək, göstəriş vermək, tədbir görmək; Həll etmək, xitam vermək; Aqibət, son, nəticə, axır; **Sərəncamında** – əlində, ixtiyarında;

Sərəfraz – Baş uca; **Sərəfraz etmək** – Gəlməyi və ya başqa bir hərəkəti ilə birinin başını uca etmək, hörmətini qaldırmaq, hörmətə qaldırmaq, adamların gözündə yüksəltmək, şöhrətləndirmək;

Sərzəmin – Ölkə, yer, vilayət, ərazi;

Sərzəniş – Qaxınc, danlaq, tənə, məzəmmət; başa qaxma; Sərzənişlə – töhmətlə, tənə ilə, məzəmmətlə;

Səriştə (sərrişta) – Bir işə bələdlilik, bir işi bacarma; təcrübə, bacarıq; Məs: *Hünər səriştəsin tutum ...* (Füzuli);

Sərkeş – Çox təşəxxüslü, həddindən artıq iddialı, tərs adam; dikbaş;

Sərkər – Başçı, böyük, rəis; cənab; İranda polk komandiri rütbəsinəcan olan bütün zabitlərə müraciət edilərkən işlədilir;

Sərkərdə – Böyük qoşun birləşmələrinin başçısı, komandan;

Sərgərdan – Yersiz-yurdsuz, sərsəri, avara; **Sərgərdan qalmaq** – əli hər şeydən çıxmaq; yersiz-yurdsuz qalmaq; işindən, yurdundan avara düşmək; **Sərgərdan dolanmaq** – veyillənmək; işsiz-gücsüz, bیکar gəzmək; avaralanmaq; Məs:

Mənim kim, bir ləbi-xəndan üçün gıryanlığım vardır,
Pərişan türələr dövründə *sərgərdanlıqım* vardır.

(Füzuli);

Bu söz, yəni sərgərdan sözü çox vaxt *diyarbədiyar*, *dərbədar* sözləri ilə birlikdə müşayət olunur;

Sərgəştə – Heyran, çaşmış, başını itirmiş;

Sərgüzəşt – Birinin başına gələn hadisə, qəziyyə, əhvalat, macərə;

Sərləşgər – Qoşun başçısı, qoşun komandiri;

Sərma – Soyuq, qış;

Sərmayə – Bir şey üçün qoyulan ya lazım olan pul, maya, kapital; Dövlət, sərvət; əsl, səbəb, mənbə;

Sərmayədar – Sərmayəsi olan, varlı, dövlətli, kapitalist;

Sərfəraz – Baş uca, məğrur; xoşbəxt;

Sərəndaz – Ləçək, çarçat;

Sərnic – Misdən, saxsıdan və s.-dən qayrılmış ağzıgen bir və ya iki dəstəkli qab;

Sərnişin – Minik; Minik daşıyan;

Sərməst – Kefli, sərxoş;

Sərminə – Gözəl, qəşəng;

Sərnevest – Alın yazısı, müqəddərat, tale;

Sərnizə – Süngü;

Sərpa – Sər – baş, pa – ayaq; Başdan ayağa kimi;

Sərpayı (sərpayə) – Böyük məclisi, toyu və s.-ni ayaqüstü idarə edən adam;

Sərpuş – Baş örtüyü, örtük;

Sərpic (əslində «sərpuş» dur) – qapaq, qapaqcıq; Məs: *Bəziləri həтта südlü, zəfəranlı plov da bişirib dövrələrə yığır, üstünə sərpic qoyub aparmağa hazırlayırdı.* (Ə. Cəfərzadə);

Sərcəşmə – Bulaq başı;

Sərrast – Düz, düzgün, dəqiq; hədəfi düz vuran; Düzgün, doğru, dəqiq, səlist, tutarlı;

Sərsəm (sərsam) – Aqlını itirmiş, zehni qarışmış, sarsax, fikri azmış; sayıqlama, qızdırma;

Sərsəbz – Gənc, gavan; təzə, tərəvətlı; (rusca – zeləniy, sveciy);

Sərsərə – Dəyirman boğazında dən tökülən qutu;

Sərsəri – Başlı başına olan; İşi-gücü, müəyyən yeri olmayıb orada-burada dolaşan, heç bir işlə məşğul olmayan; avara; Sərsəricəsinə, dəlicəsinə; **Sərsəri olmaq** – dəli olmaq, aqlını itirmək; Sahibsiz, yersiz, yurdsuz; Məs:

Aşığınam canü dildən, ey Pəri!

Dərdi-fərağından oldum, *sərsəri*.

(Məhəmməd bəy Aşiq).

Sərhəng – Qoşun böyüyü, başçısı, rəhbəri; Polk komandiri;

Sərtib – Qoşun başçısı, komandan; general;

Sərxan – Baş oxuyan (mərsiyəxan, qəzəlxan kimi);

Sərxoş – İçmiş, kefli;

Səhi – Qəd – qamətli, düz; Cavan, yeniyetmə; (Klassik ədəbiyyatda – **Səhibala**, **səhiqədd**, **səhiqəmət** – uca, boylu, düz qamətli, düz boyunlu sözlərinə də rast gəlinir);

Si – Otuz;

Səhənd – Cənubi Azərbaycanda dağ adı;

Siyah (şyäh) – Qara (rəng);

Sib – alma (meyvə, ağac);

Siyahı (siyahə) – Üzərində sıra ilə adlar sadalanmış, yazılmış kağız və s.; **Siyahı tutmaq** – bir-bir, sıra ilə adları kağız üzərində yazmaq, sıralamaq;

Siyahi – Qaraltı, qaralıq; zənci; savad; yazı – pozu;

Siyahkar – Günahkar, təqsirkar, fırıldaqçı; şübhəli, şübhə doğuran;

Siyahrüzgar, Siyəhrüz, siyahbəxt – Bədbəxt, qaragün;

Siyədil (siyadel) – Qəlbiqara;

Siyatel (Siyah – tel) – Teli, saçı qara; Qaratel; Qara telli;

Siyəhpüş – Qara geyimli, qara geyən, matəmli;

Sim – Gümüş pul, gümüş; simli çalğı alətlərinin teli; Yaranın iltiablanması nəticəsində mikrobların qana keçməsi; Məs: **Simləmək** – Yaranın iltihabı nəticəsində qana keçmək (mikrob);

Simab (sim ab) – Civə; sim suyu;

Simtən, simbər, siməndam, simintən, siminbər – Bədəni gümüş kimi ağ; gözəl; sinəsi və bədəni gümüşü;

Simsar – Gümüş rəngli, gümüşü; Yaxın və dost adam;

Simurğ (Si murğ) – Qədim İran əsətirində – Elbrus dağında böyük bir quş (otuz quş), anqa, zümrüd; Simurğ quşuna Tuluquş da deyirlər; bəzi mənbələrdə – Siyah – murğ (qaraquş) – dur.

Simuzər – Qızıl – gümüş; [sim (gümüş) zər (qızıl)];

Sina – Böyük, hörmətli, ağsaqqal;

Sindan – Dəmirçi zindanı; «Zindan» isə həbsxana deməkdir;

Sinə – Döş, köks; Bədənin, ciyərlərin və ürəyin yerləşdiyi həmin nəhiyəsi; döş qəfəsi; **Yamac** – Sinəsi dağlı dağlar; ürək, qəlb mənasında; **Sinə görmək** – Özünü qorxmada qabağa verərək, mərdcəsinə qorumaq, müqavimət göstərmək; köks görmək;

Sinəbənd – Zinət üçün qadınların döşlərinə taxdıqları qızıl və ya gümüş bəzək, sancaq və s. Yəhəri saxlamaq üçün atın boynundan döşünə doğru çəkilən qayış;

qadın lifçiyi; Döyüşçülərin sinələrinə bağladıkları polad zireh;

Sinəzən – Məhərrəmlikdə döşlərinə vuran; Sinəvuranların qarşısında oxunan mərsiyə;

Sinəzənxan – Sinəzən oxuyan, mərsiyə oxuyan; mərsiyəxan;

Sinəgir – Astma, təngnəfəslik; sinəgir xəstəliyi;

Sinəçək – Əslində «sinəsi cırılmış» mənasındadır; Məs: Hüznlü, yaşlı, matəmzadə; Məs: *Öndə ... bazar əhli, arxalarınca kasıb-küsüb kütlə, ən arxada ayaqyalın, sinəçək qadınlar ... hamı başına döyüb ağlayırdı.* (Ə. Cəfərzadə);

Sinə – İki mis diskdən ibarət olub bir-birinə vurduqda spesifik səs çıxaran musiqi aləti;

Sincab – Ağaclarda yaşayan və açıq kül rəngində qiymətli xəzi olan gəmirici kiçik heyvan və bu heyvanın dərisindən tikilmiş kürk;

Sipas – Həmd, həmd-səna, şükür;

Sipah (sepah) – Qoşun, ordu;

Sipahi – Qoşuna mənsub; əsgər, döyüşçü;

Sipər – Qalxan, qoruyucu vasitə kimi istifadə edilən hər cür şey, qurğu və s. **Sinəsinə sipər etmək** – mərdcəsinə, qorxmada müqavimət göstərmək, köks görmək. Özünü qabağa vermək, sinə görmək; üzərlik toxumu;

Sipəhbud (sepəhod) – Qoşun başçısı, baş komandan;

Sipəhdar – Qoşun böyüyü;

Sipəhsalar – Qoşun başçısı, baş komandan, sərkərdə;

Sir – Tox, doymuş; əksi – ac; Sarımsaq; ölçü vahidi;

Sirab – Doymuş (su və s. mayelərlə); **Sirab etmək** – doyurmaq (su, şərab və s. ilə); bolluca su vermək, su ilə doyuzdurmaq;

Sirişk (sereşk) – Göz yaşı, damla, zərrə; Məs:

Qürbət məni zərü natavan qıldı yenə,

Seylabi *sirişkimi* rəvan qıldı yenə. (Kişvəri);

Sitayış (setayəş) – Pərəstış, tanınma; dərin ehtiram, hörmət; **Sitayış etmək** – ibadət etmək, pərəstış etmək, tanınmaq, ilahiləşdirmək, Allah bilmək; bir şəxsi və ya bir şeyi pərəstış dərəcəsinədə sevmək, dərin ehtiram əlaməti olaraq qabağında səcdə etmək, pərəstış etmək, məftun olmaq;

Sitəm – Zülm, əziyyət, cəfa; Məs:

Özü bədxoy, dili zəhirmar olur,

Ər məhəbbətində **sitəmkar** olur. (Dastanlardan).

Sitəmkar, sitəmgər – Zülmkar, zülm edən, əziyyət verən, incidən;

Sifariş (sefariş) – Tapşırıq; Bir şeyi hazırlamağı, yerinə yetirməyi və ya gətirməyi tapşırma, ismarlama; İsmariş;

Sud – Qazanc, fayda, mənfəət; **sudmənd** – Qazancılı, mənfəətli; Bəxtim, bilirəm, mənim yamandır,

Sud istədiyin mənə ziyandır. (Füzuli);

Six – Şiş (kabab üçün);

Suzan – Yandıran, yaxan, göynəyən, açışan; kədərli, qəmli;

Suzəndə – Yandırıcı;

Suzən – İynə;

Suznak – Təsirli, qəmli, yandırıcı; Suziş – ürək yangısı;

Süvar (səvar) – Ata və ya başqa heyvana minmiş;

Suvari (səvari) – Ata minmiş, atlı; Atlı əsgər;

Südəbə – Sədəfotu;

Süzənək – Sidik yollarına düşmüş qonokok mikroblarının törətdiyi yoluxucu zöhrəvi xəstəlik; tripper;

Süng – **Süng etmək** – bütünlüklə var yoxunu əlindən çıxarmaq, yox etmək, dağıtmaq, yoxa çıxarmaq, məhv etmək;

Sünbül – Arpa, buğda və s.-də bitkinin ucundakı dən topası; Gözəllərin saçına bənzədilən bir çiçək adı;

Sürud – Nəğmə, şərqi, mahnı; avaz, səs;

Sürudsəra – Mahnı oxuyan;

Sürx (sorx) – Qırmızı;

Sürxab (surxab) – Qırmızı su; Yaqut;

Süst – Hərəkət etməyə iqtidarı olmayan, halsız, təqətsiz;

Hissiz, duyğusuz, key; cansıxıcı, maraqsız; **Süst adam** – hissiz, duyğusuz adam;

Süxən (soxən) – Söz, nitq; Məs:

Qələndər Kişvəridir bir **süxəndan**.

Süxənguyadır üstə kuyi-meydan (Kişvəri);

Süxənvər, süxəndan – Söz ustası, gözəl danışan; Natiq; danışığına fikir verən; danışığını bilən;

Süxəngu, süxənpərvər, süxənguya – Danışan, deyən, söz ustası;

Sütun – («ostovan» sözü də «sütun» sözündən əmələ gəlmişdir); Binalarda və s. tikililərdə marmərdən, daşdan və s.-dən düzəldilən dirək; Qəzetdə, kitabda və s.-də səhifənin yuxardan aşağıya doğru bölünmüş hissələrindən hər biri;

Süsən, süsən – Zənbaq;

Süsənbər, Süsənbər – Süsən (zənbaq) kimi ağ bədənli; Bağlarda əkilən ətirli bir ot;

Süsəni – Bənövəyiyə çalan rəng;

Suxtə – Yanmış, yanıq; dərdə düşər, əzaba düşər;

Söhrab – «Şahnamə» qəhrəmanı pəhləvan Rüstəm-Zalın oğlu; Qızartı, parıltı;

Sur – Toy, toy bəsatı; Qonaqlıq;

Surax – Dəlik, dəşik;

Suri – Qırmızı; Şadlıq, sevinc; Qırmızı rəngli qızıl gül;

Suxtə – Yanıq, yanmış; dərdə, əzaba düşər (məcazi);

Suhan (souhan) – yeyə; Suhani – ruh – xoşa gəlməyən, adam bezdirən;

Sürüş – Cəbrayılın adlarından biri;

Sürmə – Qaşa və gözə çəkilən rəng; Məs:

Səhər dura **sürmə** çəkə gözünə,

Birçəklərin hələ qoya üzünə. (M.P.Vaqif).

Ş

Şabaş – Afərin! Əhsən! Toy məclislərində oynayanlara, xanəndə və çalğıçılar üçün verilən pul; **Şabaş-şadbaş** – «şad ol» deməkdir.

Şad – Sevinc, şən, fərəhli, məmnun; ürək açan, sevin-dirici, xoş; **Şadəm** (şadam) şəklində – sevinirəm, məmnunam (bir şeydən şad, məmnun olmağı bildirir);

Şadbahar – Şən bahar; Bahar sevinci;

Şadab – Abdar, sulu; tər, tərəvətli, təzə; Sevincli;

Şadi – Şadlıq, sevinmə;

Şadiyə – Sevinc, şadlıq, səadət;

Şadkam – Şad, arzusuna çatan, şadlıq içində kamına çatan; xoşbəxt;

Şadyanə – Şadlıq, sevinc;

Şabalıd (Şah – bəlut) – Şabalıd (palıd ağacının barı);

Şadman – Şad, sevinc, məmnun; Əsli; **Şadmənd** – xoşhal deməkdir.

Şayan – Layiq, münasib, yaraşan; dəyərli, qiymətli;

Şayəd – Bəlkə; ehtimal ki, yəqin ki, olsun ki, güman ki,

Şayəstə – Layiq, yaraşan; ləyaqətli, hörmətli adam;

Şagird – İbtidai və ya orta məktəbdə təhsil alan uşaq; məktəbli; Hər hansı bir usta yanında sənət, peşə öyrənən şəxs; şayird; Birinin təliminə, məsləkinə, əqidəsinə, işinə tərəfdar olan və onun işini davam etdirən şəxs;

Şam – Axşam Paytaxtı Dəməşq olan ölkənin adı; **Şam ta səhər** – axşamdən səhərədək; Axşam yeməyi; **Şame qəriban** – Məhərrəm ayının 10-cu gecəsi, İmam Hüseynin qətlə yetirildiyi gün;

Şamayı (Şah mahi) – Balıqların şahı, Xəzər, Qara dəniz, Azov dənizləri hövzələrində çox yayılmış balıq;

Şan (şan-e zənbur) – Arı şanı, arı pətəyi;

Şanə – Daraq;

Şanəvar, şanəvəş – Daraqvari, daraqşəkilli;

Şanə-şanə – Diş-diş, daraq kimi diş-diş olan;

Şapur (Şah+pur) – Şahzadə, şah oğlu;

Şaftalı – Qabığı hovlu, sarı qırmızı rəngli, iritumlu, şirəli meyvə;

Şax (şaxə) – Budaq, ağac şaxı, qol-budaq; heyvan buy-nuzu; atın iki dal ayağı üzərində şahə qalxması; **Şax durmaq** – Düz durmaq, özünü dik saxlamaq;

Şaxsar – Qollu budaqlı ağac; ağaclıq yer;

Şatır – Çörəkyapan; Kuryer, itigədən, nökar, qasid; və s.

Şah – Keçmişdə İran və Əfqanıstanda (və s.-də) padşahın, hökmdarın titulu, həmçinin bu titulu daşıyan şəxs; Şahmat oyununda baş fiqur; Ən birinci, ən yaxşı, ən nümunəvi; Arı ailəsində diş arıya deyilir;

Şah tənəli – çox tənəli, özünü zəhmətə, canını işə vermək istəməyən adam haqqında; Tənəllərin şahı;

Şahanə – Şaha, şahlığa məxsus və ya şaha, hökmdara layiq;

Şahbanu – Şahın arvadı, xanımı; Hökmdar xanım;

Şahbaz – Tərhan, qızılquş, şahin (quşların şahı); İgidliyi, qoçaqlığı, cəsarəti ilə fərqlənən adam haqqında;

Təşəbbüslərdə; gözəlin məğrur gözlərinə, baxışına işarə;

Şahvələd – Böyük oğul; oğulların şahı; Şah balası;

Şahdanə – İri inci dənəsi; bəng;

Şahənşah – 1979 – cu il İran islam inqilabına qədər İran şahlarının titulu; Başçı, padşah; Şahlar şahı;

Şahbala – Toyu olan bəyin sağdışı;

Şahzadə – Şah oğlu və ya padşah ailəsində olan şəxslərin övladlarından biri;

Şahin – Tərən, qızılquş, şahin; igid, qoçaq; **şahin baxış-lar** (məc) – əzəmətli baxışlar;

Şahı (şahi) – Bəşqəpiklik qara pul; Şaha mənsub; Hökm-darlıq, şahlıq;

Şahkar (şah kar) – Şah əsər, ən yaxşı əsər; nadir şey;

Şahmar (şah mar) – İlanların şahı; zəhərli, iri ilan cinsi; Xəzinə sahibi;

Şahmərđan (şahə mərđan) – İnsanların şahı; İmam Əli-nin epiteti;

Şahmat (şahü mat – şah öldü) – 64 açıq və tünd xanası olan taxta üzərində 16 ağ və 16 qara fiqurdan hər birini müəyyən qaydalarla hərəkət etdirilən oynanılan oyun.

Şahnaz – Klassik muğamlardan biri; «Şur» muğamının bir hissəsi; zərli ipək parça növü; hökmdar xanım; İncə, qəşəng xanım;

Şahnamə – Hökmdarların tərcümeyi – halına və tarixinə həsr edilmiş mənzum əsər; Ə.Firdovsinin məlum «Şahnamə» əsəri;

Şahnişin (şah nişin) – Otağın küçə tərəfə çıxan pəncərəli çıxıntısı; arabacının arabada oturduğu yer; Yuxarı otaqda mötəbər yer; Məs: Salon İran sayığı yaxşı xalılarla döşənilmiş şahnişində neçə dənə döşəkçə qoymuşdular. Səttərxanı hamam döşəkçələrin birinin üstündə oturdular. (Makulu);

Şahnər, şahbal (bal – pər – qanad) – Quş qanadının uzun tükləri, lələk, qanad;

Şahrah (şah – rah) – Baş küçə, geniş əsas yol, magistral; Bir şeyin hərəkətində və istiqamətində əsas xətt;

Şahrud – Böyük çay; Xorasanda yer adı;

Şahsuvar – Şahın atlı qvardiyası; atlıların başçısı; çox mahir suvari, minici;

Şahpərəst – Şah sevən, şah tərəfdarı; padşahpərəst;

Şahpəri – Gözəllərin, pərilərin şahı;

Şeyda – Dəlicesinə vurğun, eşq divanəsi, məftun; **Şeyda olmaq** – dəlicesminə vurulmaq, məftun olmaq; sevgi-dən ağılnıitirmiş;

Şeydabaz – Arvadbaz;

Şeydayı – Eşqdən dəli-divanə olmaq, dəlicesinə vurğunluq;

Şeş – Altı;

Şeşdər (şeş dər) – Altı qapı, (dünya və kainat), çıxılmaz vəziyyət;

Şeşgüşə (şeş guşə) – Altıbucaqlı;

Şeşpər (şeş pər) – Altıdilli toppuz – qədim silah; məs: *Şeşpər qalxana dəyəndə, yəhərdən aşdığı varmı?* (Ko-roğlu);

Şəb – gecə; **Şəbi-yelda** – yelda gecəsi; ən uzun gecə (deka-brin 21-də olan gecə); **Şəbi hicran** – ayrılıq gecəsi;

Şə'ban – Qəməri ərəb təqvimində səkkizinci ayın adı; **Şəban** – fars dilində çupan, yəni çoban deməkdir. Əslisi **şəb** – **ban** – dır. *Qoyunlara gecə (şəb) keşik çəkən* mənasını bildirir.

Şəbanə – Gecəlik, gecəyə məxsus; bayat, səhərə qalmış xörək və s.; naxırçı, çoban;

Şəbanə-ruz (şəbiruz) – Gecə-gündüz; 24 saatlıq müddət;

Şəbangah – Gecə çağı, axşam çağı; qoyun və ya mal-qara yatağı;

Şəbbu, şəbbugülü – Axşamçağı və gecə ətirsəçən rəngbə-rəng gül; mixəkülü;

Şəbdiz – At adı; qara rəngli at; yaxşı at; gecə;

Şəbküləh – Gecə papağı;

Şəbistan – Yataq otağı; şahların hərəmxanası; dərvişlərin ibadətə məşğul olduqları və yatdıqları yer, hücrə;

Şəbnamə (şəb – namə) – İntibahnamə, bəyannamə;

Şəbnəm – Rütubətli havada gecələr torpaq, bitki vəs.-nin üzərinə qonan incə su damcıları; qırov, şəh; Məs: *Qızıl gül üstünə şəbnəm düşübdü...* («Tahir və Zöhrə» dastanı);

Şəbərə – Yarasas, gecəquşu;
Şəbrəng – Gecə rəngində olan, qara; İran əsətilərində
Səyavuşun atının adı;
Şəbxun – Gecə vaxtı düşmən üzərinə gözlənilməz basqın;
Şəvə – Əqiq (qiymətli daş); Qara – şəvə saç, şəvə bığ; şəvə
kimi – zil qara, qapqara; Qara rəngli iri qiymətli mun-
cuq; qara kəhraba;
Şəğal – Çaqqal; (rusca şakal);
Şəkər – Qənd; şəkər xəstəliyi, diabet;
Şəkərab – Şərbət, qənd suyu, şəkərli su;
Şəkərbar – Çox şirin, ləzzətli;
Şəkərdəhan – Şirindli, şəkər ağızlı;
Şəkəristan – Şəkər qamışı tarlası;
Şəkərgöftər – Şirin danışan, şirin söhbətci adam;
Şəkərləb – Dodağı şəkər kimi, şirin sözlü;
Şəkərxəndə – Şirin gülüş, dadlı gülüş, xoş təbəssüm;
Şəkiba – Dozümlü, dozüm, səbr edən, səbirli;
Şəlalə – Çay yatağında suyun bərk suxurlar üzərindən
dik üzüaşağı tökülməsi;
Şəmsir – Qılınc, Şəxs adı kimi, qılınc kimi təpərli, kəsərli
mənalarnı verir;
Şəmsirbaz – Qılıncuynadan;
Şənbə – Həftənin cümədən sonra gələn günü; **Şənbə günü**
– altıncı gün;
Şənnaz – Şadlıqla nazlanan, şənlənərək naz edən;
Şərbaf – Nazik saplardan əl ilə bafta və sair bu kimi şey-
lər toxuyan, tikmə tikən usta;
Şərəşur (ə) – Hərəkətləri düz olmayan, cəncəl, xatakar,
dava axtaran. Şərəşur adam;
Şərməndə, şərmnak, şərmsar – Utanan, utancaq; Xəcalət-
li, üzükqara; arvad-uşağın yanında kəsibliqdan uta-
nan, son dərəcə yoxsul, **Şərməndə etmək** – utandır-
maq, xəcalət etdirmək;

Şəst 1 – 1) Xristianların riyazət əlaməti olmaq üzrə altıdan bədənlinə sarıdıqları şərt qurşaq – zünnar; 2) **Nəstər** – cərrah bıçağı; arı və s. həşəratın iynəsi; 3) Baş barmaq; 4) Ox atanların barmaqlarına keçirdikləri sümük barmaqca; 5) Balıq tilovu; 6) Mizrab; 7) Tar, saz teli; sim; 8) **Zülf** – saç, tel; zünün iki tərəfindən sallanan hörüklər; saç hörüyü; 9) Kəmənd;

Sæst 2 – Altmış;

Səst 3 – Ləyaqət, şərəf, vüqar, heysiyyət, təşəxxüs;

Səstinə dəymək – mənliyinə toxunmaq; Məs:

Dəlilər içində bəlli igidsən,

Gördüm sinayanda mərdanə səni,

Şəst ilə dayandın meydan içində,

Bənzətdim alıcı tərlana səni. («Koroğlu» dastanı).

Şərf – Başa, boyuna sarımaq, yaxud çiyinə salmaq üçün uzunsov parçadan tikilmiş və ya yundan, iplikdən, ipəkdən toxunmuş məmulat;

Sətrənc – Şahmat (əslində ərəbcədən);

Şəhrəşub – Buna bəzən şəhrəngiz də deyiblər; 1. Poetik janr – Azərbaycan poeziyasında bu janra XII əsrdən XIX əsrə qədər bir çox qüdrətli şairlər müraciət etmişlər. 2. Misli-bərabəri görünməmiş gözəl; 3. Hüsni, cəməli ilə şəhərə fitnə fəsad olan gözəllərin epiteti; 4. Şəhərə vəlvələ, dedi – qədu salan adam; 5. «Şur» muğamının əsas söbələrindən birinin adı;

Şəhbal (şəhpər) – Quş qanadının ən uzun tükləri, lələk; qanadın uzun lələkləri;

Şəhvap (şahvar) – Hökmdara layiq. Şaha münasib;

Şəhər, şəhər – Şəhər, ölkə, məmləkət; İnzibati idarələr, sənaye, ticarət və mədəniyyət mərkəzi olan böyük yaşayış məntəqəsi;

Şəhrara – Şəhər bəzəyən, şəhərə zینət verən;

Şəhrəbanu – Şahbanu; Şah arvadı, xanımı;

Şəhriyar – Hökmdar, padşah, şah; Dahi Azərbaycan şairi Məhəmmədhüseyn Şəhriyarın təxəllüsü;
Şivə (işvə) – 1) Danışma tərz, tələffüz tərz, tələffüz; üsul, tərz, tövr; 2) Naz, qəmzə, ədə; 3) Hərəkətdə, danışmada sünilik, saxtəlik, ikiüzlülük;
Şivəbaz – İşvəli, nazlı, ədalətli;
Şivadar – İşvə verən, işvə satan;
Şivəkar, işvəkar, şivəgər – Şivəli, nazlı, ədalətli, cəvəli;
Şivən – Fəryad, fəğan, nalə, bərk ağlaşma; matəm, yas;
Şivən etmək (qoparmaq) – bərk ağlamaq, fəryad qoparmaq, fəğan etmək; Qiyamət qoparmaq. Haray salmaq, mərəkə qoparmaq;
Şivəngah – Şivən yeri; matəm yeri; yas yeri;
Şivəpərvər – İşvəli, nazlı;
Şivəfürüş – İşvə satan, naz edən;
Şikar – 1) Ov, şikara çıxmaq (getmək) – ova çıxmaq, ova getmək; 2) Ovlanan heyvan (quş); 3) Məc. Hiylə, kələk yolu ilə ələ keçən; toradüşən adam haqqında;
Şikari – Ova məxsus, ovda işləyən; ov heyvanı;
Şikaristan – Ovlaq, ov yeri;
Şikaf – Yaran, yırtan, parçalayan; yarıq, çat, çatlaq;
Şikəm – Qarın;
Şikəmbə (şikənbə) – Birinci mədə; qarınqulu;
Şikəmpərvər, şikəmpərəst – Qarnına qulluq edən adam, qarınqulu;
Şikən – Qıran, sındıran; qıvrım, qırış, bürüşük;
Şikənc – Bükük, qıvrım; Qıvrım saç;
Şikəncə (işkəncə) – Təqsiri olanlara, müqəssirlərə cürbəcür üsul və vasitələrlə verilən ağır əzab və əziyyət; Ümumiyyətlə, əzab və əziyyət; işkəncə; Qırmızı rəngli ilan;
Şikəst – Bədənin hər hansı bir üzvündən məhrum və ya hər hansı bir səbəbə görə onu itirmiş; əlil; Xarab olmaq, korlanmaq, pozulmaq, nöqsanlı olmaq;

Müharibədə məğlub olmaq, basılmaq, sınmaq, pozulmaq; Sınıq, nöqsanlı;
Şikəstə – 1) Segah məqamında (muğamında) zərbli muğam; 2) Sınıq, qırıq, qırılmış, sınmış; 3) Qəlbi qırılmış, qəlbi yaralı, sınmış; 4) Fars yazısında işlədilər, sürətlə yazılan yazı xətlərindən birinin adı. Şikəstə xətti;
Şikəsteysi-fars – Klassik muğamlardan birinin adı;
Şikəstəbənd – Sınıqçı;
Şikəstədil – Ürəyi sınmış, qəlbi qırılmış, incik, kədərli, incimiş;
Şikib – Səbr, dözümlü, dözmə;
Şil – Çolaq, qolsuz, əlsiz-ayaqsız, əlil; **Şil olmuş, şil olasan!** – qarğış, nifrət ifadəsi;
Şimşad – Şimşad ağacı; Məc. Düz, şimşad ağacı kimi düz boylu;
Şina – Üzmə, üzgüçülük;
Şinavər – Üzgüçü, üzən;
Şinava – Eşidən, dinləyən, qulaq asan;
Şinud – Eşitmə, dinləmə;
Şir 1 – Süd;
Şir 2 – Pişiklər fəsiləsindən qısa, sarımtıl tüklü, iri gövdəli, məməli, yırtıcı heyvan; aslan; çox qorxmaz, qoçaq, qüvvətli adam haqqında; **Şiri-nər** – erkək aslan, şir kimi qoçaq; **Şiri jəyan** – coşmuş, qəzəblənmiş şir; Məs:
 Sən öl yox! Düşsəm də alova, oda,
 Yarıb çıxacağam **şiri-nər** kimi! (S. Vurğun)
Şiraz – İranın ən məşhur və ən gözəl şəhərlərindəndir. Farsın mərkəzidir. Gözəl mövqedə tikilmiş, iqlimi çox gözəl, ətrafında bağ və bağçaları, axar suları çoxdur. Xüsusən qızılgülləri və gül bağları məşhurdur. Şəhərin içində bir sıra su kanalları var ki, bunların ən gözəli Hafız Şirazinin tərif etdiyi Rükənbəddir. Bu şəhərdən Sədi, Hafiz, Ürfi, Qani kimi böyük

şairlər yetişmişdir; Südlə qatığın, qarışığına da şiraz deyirlər;

Şirazə – Kitabın vərəqlərini cildə bağlayan qaytan; kitab cildindəki şəkil; nizam-intizam mənasında;

Şirazi – Şiraz şəhərində qayrılmış, düzəldilmiş; Şiraz səp-kizində hazırlanmış; Şirazlı;

Şiranə – Şir kimi, aslan kimi; qəhrəmancasına, cəsarətlə, şücaətlə;

Şirbirinc – Süd və düyülü yemək, Südlü sıyıq;

Şirdan – Südqabrı; Kövsəyən heyvanların ikinci mədəsi, qursağı;

Şirzad – Şir balası, şirdən doğulmuş;

Şirə – Toxumalarda, hüceyrələrdə, bitki və heyvan orqanizmi boşluqlarında olan duru maddə, maye; bitkilərdən, çiçəklərdən sızan şirin maye; **Meyvə suyu** – üzüm şirəsi, çiyələk şirəsi; Bir şeyin məğzi, cövhəri; Sulu gübrə; Yaşlıq, nəmlik, rütubət; **Şirə çəkmək** – ləzzət aparmaq, nəşə çəkmək, şəhvani zövq almaq; Dışında şirə qalmaq və s.

Şirəkəş, Şirəki – Tiryək çəkən, anaşacakən. Anaşaxor, tiryək düşgünü;

Şirəli – Həzrət Əlinin ləqəblərindən biri; Həzrət Əli kimi qoçaq, qorxmaz, qəhrəman, pəhləvan;

Şirəfkən – Şir yıxan, aslanı basan; Şücaətli, pəhləvan, igid;

Şirəpust – Şirə çəkməyə məxsus tüklü dəri parçası;

Şirəxana – Şirə (tiryək) çəkilən yer, tiryəxana;

Şirəxək (xək) – Şirə qarışıq torpaq;

Şirin – 1) Ağızdaşəkər, bal və s. kimi xoş tam verən; dadlı, ləzzətli (ziddi – acı); 2) Ləzzətlə, böyük həvəslə, istah ilə, şirin-şirin; 3) İçməli, içməyə yararlı (su haqqında); 4) Xoş, səfalı, dadlı, zövq verici, ləzzətli; Çox qiymətli, çox əziz; 5) Ürəyayatan, xoşagələn, xoş; 6) Xoş, səfalı, fərəhli, məsud; Qızgın, canlı, maraqlı;

Xoşa gələn, mehriban, rıqqətli; **Şirin gəlmək** – xoş gəlmək, ləzzət vermək, ürəyə yatmaq; 7) Bəzi yeməli bitkilərin adlarının tərkib hissəsi – Şirin bibər; 8) Çox gözəl olmadığı halda, olduqca sevimli, cazibəli görünən; **Qanışirin, suyuşirin** – Şirin qız, Şirin uşaq; **Şirin dilə tutmaq** – şirin sözlərlə aldatmağa, yola gətirməyə çalışmaq; **Şirin yuxu görmək, şirin yuxuya getmək** – Xoş, rahat, ləzzətlə yatmaq; **Şirin cana qəsd etmək** – öldürmək; Çox işləməklə, çalışmaqla özünə əzab, əziyyət vermək və s. «Fərhəd və Şirin», «Xosrov və Şirin» poemasının əsas qadın qəhrəmanının adı;

Şirindəhan – Şirinağız;

Şirinzəban – Şirindilli; gözəl və aydın danışığı qabiliyyətli;

Şirini (şirni) – Qənd, şəkər, konfet, nabat və s. şirin şeylər; şirniyyat, qənnadı; **Şirni içilmək** – nişanlanmaq;

Şirni içmək – nişanlamaq, üzük taxmaq;

Şirmayı (şirmahi) – Çox dadlı bir balıq; Fil sümüyü və ya ona bənzər maddə; sədəf kimi ağappaq; Məs: **Şirmayı dillərə öz meylini sal.** (S. Vurğun) – «piano» mənasında;

Şirinkam – Dadı damağında qalmış, ləzzət görmüş;

Şirinkar – Xoşada; danışığı, ədası xoşa gələn;

Şirinkələm, şiringöftar, şirinsüxən – Şirin danışıklı, şirin sözlü, şirindilli, şirin söhbət;

Şirniyyat (iyyat – ərəb şəki) – Şirnidən hazırlanan hər növ dadlı, şirin şeylər, qənnadı məmulatı;

Şirmərd – Aslan kimi şücaətli, igid (kişi);

Şirpənə – Şir pəncəsi; İnsan bədəninin müxtəlif yerlərində, xüsusilə peysərdə əmələ gələn böyük, qara qorxulu çibən;

Şirə-xorşid – Aslan və günəş (İran dövlətinin simvolu);

Şirxar – Südəmər, hələ süddən kəsilməmiş uşaq;

Şitab (şitaban) – Tələsmə, sürət, tezlik; tələsən, iti gedən, yüyürən;

Şiftə (şiyiftə), **Şiftəhal** – Aldanmış, tovlanmış, məftun, mübtəla, aşiq, vurğun, vurulmuş, sevimli;

Şövər (şouhər) – Ər;

Şur 1 (şor) – Tərkibində çox duz olan, duzlu; Duzlu suya qoyulmuş, şoraba edilmiş, tutulmuş; Şor kələm, şor xiyar; Şoraba, şoran;

Şur 2 – Qalmaqal, hay-küy; eşq, sevgi; Azərbaycan muğamlarından birinin adı; vəcd, şövq, cuşa gəlmək;

Şurəzar (şorazar) – Şoran, şoranlıq; şorakət;

Şurəngiz – Dava qalmaqal salan, gürultu qoparan, qovğağa səbəb olan;

Şuridə – Qarışıq, dağınıq; aşiq, vurğun;

Şuridəbəxt – Bəxtsiz, tələsiz, bədbəxt;

Şuridəsər, şuridəxatir, şuridəhal – Halı pərişan, aşiq;

Şuriş – Qarışıqlıq, çaxnaşma, iğtiş, ara qarışdırma, şuluqluq; **Şuriş salmaq** – qarışıqlıq salmaq, şuluqluq törətmək;

Sux – Şən, xoşbəxt, xoşədalı, işvəli, oynaq; Nəzərəcarpan, ürəkaçan, parlaq; **Suxluq** – oynaqlıq, şivəlilik, nazlılıq, gülərüzlülük; naz, işvə, sərbəst və nazlı hərəkət; qəşənglik, incəlik, zəriflik, məlahət;

Suxi – Zarafat; **Suxluq eləmək** – zarafat eləmək, əylənmək;

Suxçəsm – Həyasız, utanmaz;

Şükufə – Gül, çiçək; Açılmış gül, çiçək;

Şükufəzar – Çiçəklik, güllük;

Şüküh (ə) – Böyüklük, ululuq, əzəmət, calal, həşəmət; şan-şərəf;

Şükufə – Açılmış (çiçək);

Şükufəhal – Xoşhal, könülu açıq;

Şümar – Say, hesab; **Şümarə gəlməmək** – sayə, hesabə gəlməmək;

Şümarə – Say, nömrə; Əqrəb (saatdə);

Şümurda – Sayılmış, hesablanmış;

Şostəşu (şüstüşu) – Yuyub yaxalama, yuyub təmizləmə;
Şütürban (Çox güman ki, «ştürman» sözü də buradan yaranmışdır) – Dəvəçi, dəvə otaran; dəvə sürən; dəvə karvanı başçısı, karvanbaşı, sarban; Bu sözün xalq dilində «soturban», «soturvan» variantı da vardır. Mənası ekinəji və ya süvari dəstəni müayət edən və yaxud bələdçidir. Rusca bu sözə «рыпм» deyirlər.

Şütürbəççə – Dəvə balası, köşək;

Şütürxanə – Dəvələrin saxlandığı yer;

Şüstər – Azərbaycan klassik muğamlarından biri; Parça növü; xalça növü;

... **Şünas** – Fars dilində «bilmək», «tanımaq» (şenaxtən) sözünün kökü şünas deməkdir; şərqşünas (şərqi bilən, şərq elmləri mütəxəssisi), hüquqşünas, ədəbiyyatşünas, dilşünas, təbiətşünas, tarixşünas, riyaziyyatşünas və s.; Azərbaycan dilində sözsonu şəkilçi kimi işlədilir;

T

- Tab 1** – Güc, qüvvət, taqət; **Tab gətirmək** – dözmək, davam gətirmək; **Tab gətirməmək** – özünü saxlaya bilməmək, dayana bilməmək, dözməmək;
- Tab 2** – Işıq, ziya, yanma, işıq saçma;
- Tabavər** – Tab gətirən, gücü çatan, davamlı;
- Taban** (tabəndə) – Parlaq, parıldayan, işıqlı; işıq verən;
- Tabaşir** (təbaşir) – Kimya, rezin və s. sənaye sahələrində işlədilən yumşaq ağ əhəngdaşı; yazı taxtasında yazı yazmaq üçün işlədilən ağ daş; **Tabaşir dövrü** – mezozoy erasının üçüncü geoloji dövrü;
- Tabistan** – Yay fəslisi;
- Tabü-təvan** – Taqət, qüvvət, güc;
- Tavan** (təvan) – Güc, qüvvət, qüvvə (çox vaxt «tab» sözü ilə bərabər işlənir); tab-u-tavan;
- Tavana** – Maddi imkan, pul, var-dövlət; **Tavanalı** – maddi imkanı olan, varlı, dövlətli, pullu; «Əlinin tavanası (gücü) yoxdur» ifadəsi;
- Tag** (taq) – Bəzi binaların yarım dairə şəklində olan damı; qübbə, günbəd (günbəz); Körpünün iki dayağını birləşdirən qövs qövşəşkilli hörgü; Böyük qapıların adətən qövs şəkilində olan üst hissəsi; **Taqikəsra** – Ənuşirəvanın tikdirdiyi məşhur tağ;
- Tagbənd** – Tağ şəkilində olan, yarım dairəvi;
- Tazə, tazəpərəst** – Tazə yeni; yenilik sevən, yenilməyə meyl edən;
- Taziyanə** – Qırmanc, qamçı; Kiçik satirik şer;
- Tazi** (tazı) – 1) Tez qaçan, qasid; 2) Ov iti, qulağı uzun it növü; 3) Ərəb, ərəğcə;

- Tazküləh** (tasküləh) – Dəbilqə, dava zamanı başa qoyulan dəmir papaq;
- Talan** – Qarət, çapavul, çapqın, soyğun; Əhalinin hər hansı milli və ya ictimai qrupuna qarşı mürtəce şovinistlərin quldurcasına çıxışı, onların mal-mülkünü qarət edilməsi və adamlarının öldürülməsi;
- Tamaşa** – Baxıb seyr etmə, baxma; diqqətlə nəzərdən keçirmək, bütün diqqətini toplayaraq baxmaq; Görməli, baxmalı, tamaşa etməli, yaxud gəzməli yer və s. mərasim; teatrda, sirkdə, kinoda və s.-də tamaşaçılara göstərilən yer;
- Talar** – Talvar; böyük zal; dörd və ya bir neçə sütun üzərində qurulmuş taxt və ya ev;
- Tamaşagah** – Tamaşa yeri, teatr;
- Tamaşaxana** – Tamaşa göstərilən yer;
- Tar 1, tarik** – Qara, tutqun, donuq, aydın görünməyən; Qaranlıq, qaranlıq çökmək, qaranlıqlaşmaq;
- Tar 2** – Azərbaycanda və İranda çox yayılmış mizrabla çalınan simli musiqi aləti; tel, sap, iplik; ərş; **Tarzən** – «zən» – fars dilində «*vurmaq*» felinin köküdür – tar çalan deməkdir.
- Taraz** – Düz, dümdüz, bərabər, eyni bərabərdə, eyni vəzndə; **Taraz olmaq** – bərabər olmaq, bərabərləşmək; Dülgərlikdə, torpaq və bənnalıq işlərində səthin düzlüyünü yoxlamaq üçün alət;
- Tarazi, tərəzi** (tərazu) – Ağırlığı çəkib müəyyənləşdirmək üçün cihaz; **Tərəziyə girmək** – özünü tay tutmaq, ayaqlaşmaq;
- Tarac** – Qarət, çapovul, talan; talama; çapqın; Tar – mar etmək; dağıtmaq;
- Taraş** (təraş) – Qırxma; Üzdən, üstündən səthi surətdə yonma;
- Tarzən** – Tar çalan, çalğıçı; tarçı;

Tas – Əsasən hamamda işlədilən iri mis qab; test; «canaq» və «taz» mənalılarında da işlədilir; Nərd oyununda üç xal qazanmaq;

Tafta – Sıx toxunmuş ipək və ya pambıq parça;

Taxt (təxt) – Söykənəcəyi olmayan enli divan; Padşahların, hökmdarların rəsmi qəbul və təntənəli mərasimlər zamanı oturduları zəngin bəzədilmiş kürsü;

Taxta çıxmaq – Padşahlığa, hakimiyyətə başlamaq;

Taxta (təxtə) – Şalbandan mişarla kəsilmiş çox qalın olmayan yastı ağac parçası; Taxtadan qayrılmış qapı, pəncərə və s. tayı, layı; Hər hansı bir məqsəd üçün taxtadan hazırlanmış lövzəcik və s. Parça (qumaş) zolağı; **Taxta kimi** – çox arıq; bir sümük, bir dəri;

Təxteyi məşq – lövhə, yazı taxtası; **Təxtə siyah** – qara yazı taxtası;

Taxtabənd – Hər hansı məqsəd üçün taxtadan düzəldilmiş qurğu yaxud taxtadan döşəmə vurulmuş yer;

Taxtapuş – Şifer və s. vurmaq üçün evin və b. tikilinin damında taxtadan qurulan çardaq; Üçtü şifer və s. ilə örtülmüş dam;

Taxt-rəvan – Keçmişdə: kübarları, əyanları xüsusən onların qadınlarını bir yerdən başqa yerə aparmaq üçün nəqliyyat vasitəsi kimi istifadə edilən, iki və ya dörd adam tərəfindən qaldırılıb gəzdirilən eciq;

Taxt-tac (təxtü tac) – Hakimiyyət; hökmdarlıq rəmzi kimi olan taxt və tac; **Təxtədar**, **təxtneşin** – padşah, hökmdar;

Taxça – Şey qoymaq üçün divarda açılan oyuq;

Tac – Hökmdarlıq rəmzi olaraq padşahların başlarına qoyduqları qızıl və cəvairatla bəzədilmiş papaq; Padşah hakimiyyəti; Taca oxşayan, tacı xatırladan şey; Bəzi quşların başında daraq şəklində çələng; Son zirvə, ən yüksək zirvə; ən sevimli, ən qiymətli adam, şey haqqında; Günəşin, ayın və ya parlaq ulduzların ətrafında görünən parlaq işıq dairəsi; halo;

Tacbanu – Taclı xanım, padşah;

Tacdar – Padşah, hökmdar (adətən şahlara, padşahlara təntənəli müraciət zamanı işlədilən epitet); **Tacvər** – tac sahibi, padşah; **Tacdaranə** – şahənə, şahlara layiq;

Təşt (təşt) – İri mis tas;

Təb – Qızdırma, isitmə; **Təblərzə** – qızdırmadan ləziyə gəlmə;

Təbər – Balta; dərvişlərin gəzdirdikləri aypara şəklində balta – təbərzin; **Təbər** – balta, **zin** – yəhər deməkdir, yəni atlıların yəhər altında saxladıkları döyüş aləti;

Təbərxun – İnnab; Qırmızı rəngli ağac;

Təlx – Acı; acı tam;

Təlx – Acılıq; kasni bitkisi;

Təlxu – Acıdil, aği dilli;

Təlxnak – Dadı acı, xoşa gəlməz;

Təmiz – Pak; (əksi – natəmiz); **Təmizkar** – təmiz adam;

Tən – Əndam, bədən, cisim; **Tənəvər** – iri cüssəli adam;

Tənpərvər – öz canına qulluq edən, qarınqulu;

Təng – Dar, sıx; **Təngə gəlmək** – bezmək, bezikmək, usanmaq, cana gəlmək, bezar olmaq; **Təngə gətirmək** – bezikdirmək, usandırmmaq, cana gətirmək, zəhləsini aparmaq, bezar etmək; bıqdırmaq;

Təngdəst – Əliaşağı, yoxsul, kasıb;

Təngdil (dil – ürək) – Ürəyi sıxılmış; iztirablı, qəmgin, tutqun; **Təngnəfəs** – Sinəgir, nəfəsi tutula – tutula;

Tənbür – Simli musiqi aləti; **tənburi** – tənburçalan;

Tənumənd – Boylu-buxunlu, qədd qamətli, vücutlu, cüssəli; qocaman;

Tənha – Tək, yalnız, yalqız; boş;

Tənhai – Tənhalıq, yalqızlıq, təklik; boş yer;

Tənhanəşin – Tək yaşayan; tənhalığı, təkliyi sevən; təkbaşına oturan;

Tənşur (tən şur) – Ölü bədəni yumaq üçün yer; üzərində meyid yuyulan taxta;

Təpidə – Titrək, əsən; qərarsız;

Təpiş – Ürək döyüntüsü, ürək çırpıntısı, sarsıntı, həyəcan; iztirab;

Tər – Yaş, islaq, nəm, rütubətli; təzə; **Tərlik** – jilet və s.; Daha yüksək temperaturu olan hava mühiti ilə təmas etdikdə əşyaların üzərində əmələ gələn yaşlıq; hələ solmamış, təzə tərəvətli; Azərbaycan dilində «tər» sözünün anlamdairəsi daha genişdir: şux, şövq, xoş, təptəzə, zərif, tər tökmək, yaşılbaş sona və s. **Bax**: prof: Bəşir Əhmədov. «Tər» sözünün neçə mənası var?» «Azərbaycan müllimi» qəzeti 23-29 noyabr 2000-ci il;

Təranə – Xoş sifətli cavan qız. Tər və təzə – sözündən; Mahnı, şərqi, nəğmə, ahəng; xoş avaz;

Tərankeş – Bəstəkar; nəğmə, mahnı qoşan, bəstələyən;

Təranəpərdaz – Nəğmə, mahnı oxuyan;

Təranəsaz – Nəğməçi, ahəng ilə oxuyan, tərənnüm edən;

Tərdamən (tər və damən – əmək) – Namussuz, əxlaqsız;

Tərdəst (tər və dəst – əl) – Əldən iti, əliiti, cəld, diribaş;

Tərdəsti – Cəldlik, əliitilik, diribaşlıq;

Tərid – Ət suyuna, ayrana, südə, qatığa və ya şərbət içərisinə çörək doğranılmış yemək;

Təriminə – Təzəminə, tərbüllər;

Tərə – Actərə (acı tərə), göyerti; yaşıl rəngdə olduğu üçün təzə, tər mənasını verir;

Tərk (tərk etmək) – Qoyub getmək, çıxıb getmək, buraxıb getmək, atıb getmək; arvadı boşama; üz çevirmə, baxmama, başlı-başına qoyma; **Tərki-vətən**, **tərki** – diyar – Vətəninə tərk etmək, mühacirət; **Tərki-ədab** – ədəbsizlik; **Tərki-dünya** – dünyadan əl çəkib bir guşaya çəkilmə; sufi; «Tərgitmək» də «tərk etmək» ifadəsinin təhrifindən ibarətdir (B. Əhmədov);

Tərən – Şahin, qızılquş; Məc: qoçaq, igid, qəhrəman;

Tərməzac (tər və məzac) – Nəmli, rütubətli;

Tərs – Qorxu; **Tərs yer** – fayda verməyən, xeyirsiz yer kimi başa düşülür (V. Əhmədov);

Tərsa – Xristian, Xaçpərəst; İsvə; Qorxan;

Tərsan, **tərsnak** – Qorxan, qorxulu, qorxaq;

Tərxun (tər+ xun – qan) – Qanı təzələyən; Yarpağı yeyilən atırlı və xoşməzə bir tərəvəz, göyerti;

Tərçəsm (tər – çəsm) – Gözüyaşlı, ağlar;

Təhəmtən – İri cüsəli, qüvvəli, güclü, nəhəng, qəhrəman, boy-buxunlu; Şücaətdə, diribaşılıqda tayı-bərabəri olmayan (İran əsətirində Rüstəm-Zal və Bəhrəmin ləqəbidir); Qoşun başçısı, baş komandan; pəhləvan;

Təhi (tohi) – Boş;

Təhidəst – Ədliboş; kasıb, yoxsul;

Təhiməğz (beyin, ağıl – məğz) – beyni boş, səfeh adam, içiboş, çürük;

Təhər – Üsul, yol, qayda, cür; İmkan, güc; Məs: *İşi bu təhər həll et.*

Təhnişin – Çökmə, çöküntü;

Təhminə – Boylu, buxunlu, cüssəlli;

Təhmasib – Qədim fars dilində «tohm – əsb» söz birləşməsindəndir, mənası «at nəslindən olan, at oğlu at» deməkdir;

Təsnə – Susamış, susuzluqdan yanan, susuz; bir şeyin çox həvəskarı olan (adam); bir şeyin həsrətini çəkən (adam) məs:

Dərdimin dərmanı rüxsarini görməkdir sənin

Təşnəyəm, billah, dodağın şərbətin cam et mana

(Ş. İ. Xətai);

Təşnəkam, **təşnədil** (kam – arzu; Məs: **Kami-dil** – ürək arzusu) – Susamış, ürəyi su istəyən, ürkədən arzu edən, həsrətini çəkən; arzuqes;

Təşnələb (ləb – dodaq) – Çox susamış, susuzluqdan dodağı qurumuş;

Tiğ – Qılınc, xəncər, ülgüc;

Tiğdar – Qılınclı, qılıncla silahlanmış; qılinc saxlayan, silahgəzdirən;
Tiğzəban – Dili qılinc kimi kəsərli və təsirli, itidilli;
Tiğzən – Qılinc vuran, qılinc çalan;
Tiz – Tez, iti, kəskin; diribaş, əliiti, əldən iti, sürətli, yeyin;
Tizab – Azot turşusu (suyu);
Tizgam – Tez gedən, sürətli addımlarla gedən, yüyürən; Az ömür sürən;
Tizpər (pər – qanad) – İti qanadlı, iti uçan;
Tizgərd, tizrəftar, tizrəvan – İti axan, iti gedən, sürətlə hərəkət edən;
Tizfəhm (fəhm – ağıl, fikir) – Tez başa düşən, tez qavrayan, itifikirlil;
Timarxana (timaristan) – Dəlixana; əsəb xəstəlikləri müalicəxanası;
Tir – yaydan atılan ox; güllə; dirək; Merkuri planeti, meteor; İran təqvimində ay adı;
Təraş – Qırırma; yonma;
Təraşidə – Təraş olmuş, qırılmış; yonulmuş, səthi yonulub düzəldilmiş;
Tirbaran (baran – yağış) – Ox yağdırma; Güllə yağışı;
Tirdan – Ox qabı, oxdan, tirkeş;
Tirə (tirnak) – Qara, qaranlıq; Tutqun; bulanlıq; pis, xarab;
Tirəbəxt – Bədbəxt, qaragün;
Tirəbəxş – Tutqunlaşdırən, bulandıran;
Tirədil – Qəlbiqara, daşqəlbli, rəhmsiz; kədərli, qəmli, qüssəli;
Tirənək – Qara, qara rəngli, tutqun, bulanlıq;
Tirəndaz (əndaz – atan) – Oxatan, gülləatan; tirzən;
Tirənihad, tirəru (y) – Bədəsl, bədcins, üzüqara;
Tiryək – Yetişməmiş xaşxaşın qüvvətli narkotik maddə olan qurudulmuş şirəsi (bəzən dərman maddələri

istehsalında istifadə olunur); beyni, ağıl kütləşdirən: həqiqi varlığı düzgün dərk etməyə mane olan şey haqqında;

Tiryəki, tiryəkkeş – tiryək çəkən adam; tiryəkçi, narkoman;

Tiryəqxana – Tiryək çəkilən yer;

Tişə – Kəsər, kəsərti; kərki, külüng; Daş və s. üzərində naxış qazımaq üçün ucuiti alət; qələm;

Toxum (toxm) – Ali bitkilərin adətən mayalanmadan sonra inkişaf edən və maya ilə qabıqdan ibarət olan rüseyimi; tum; Əkmək üçün ayrılmış dən; Nəsil, soy, döl; Toxumunuz kəsilsin – qarğış ifadəsi;

Toxmndan – Toxum kisəsi, toxumluq;

Toxmpaş – Toxum səpən, toxum atan;

Tudə – Xalq, kütlə; yığın, təpə;

Tu, tu (y) – İç, içəri; ara; qat, lay; **Otaq-e tui** – iç otaq;

Tus – Qədim İran qəhrəmanlarından. Rüstəm – Zal, Guderz və başqa qəhrəmanlarla birlikdə Turan və Əfrasiyaba qarşı uzun müddət müharibələrdə iştirak etmişdir. Tusun haqqında «Şahnamə» də rəvayətlər vardır. Tus yer adı kimi də məşhurdur. Tus şəhəri Xorasanın, indi xaraba olan qədim şəhərlərindən birinin adıdır. Vaxtilə Cəmsid tərəfindən tikilmiş bu şəhər Firdovsi Tusi, Nəsirəddin Tusi kimi şəxsiyyətlərin vətəni olmuşdur.

Tur – Qədim İranın Pişdadilər sülaləsinin beşinci padşahı Firidunun üç oğlundan biridir. Firidun ölümündən qabaq Türkünstan tərəfləri oğlu Tura vermişdi. Beləliklə, Tur turanlıların əfsanəvi ulu babası sayılır.

Turş – Sirkə, limon, lavaşana və s. dadında olan;

Turşaşirin – Dadı həm turş, həm də şirin olan; meyxos;

Turşəng (turşək) – Turş dadan, uzunsov yarpaqları olan yeyilən göyərti;

Turşu (torşi) – Marinada qoyulmuş turşu, şoraba, həftəbecər;

Turşu (y) – Üz – gözünü turşutmuş, qaşqabaqlı, hirsli;

Tünbətün – Gorbagor;

Türünc – Portaqal növü; narınc; Qabığı girintili-çıxıntılı, naringidən iri turşməzə subtropik meyvə;

Türənci (türünci) – Türünc rəngində olan; sarı-narıncı;

Tünd – Rəngi açıq olmayan, qaraya yaxın olan, tutqun; Qəliz, kəşif, tərkibində çoxlu miqdarda həll olmuş maddələr olan; Hiss orqanlarına bərk təsir edən, kəskin; Bərk, iti, tez, becid; Hirsli, acıqlı, ağırxasiyyətli, sərt, tündməzəc, ağır – Tünd adam; Bərk, möhkəm, şiddətli, güclü, qatı – Tünd yel;

Tünd ... Mürəkkəb rəng və s. adlarının açıq olmadığını, qaraya yaxın olduğunu göstərən sözlərin tərkib hissəsi; məs: Tünd-qəhvəyi, tünd-qırmızı, tünd-yaşıl, tünd-göy, tünd-sarı. Tünd-qara, tünd-boz, tünd-çay və s.

Tündzəban – Dili iti, itidilli;

Tündməzəc – Ağır xasiyyətli (adam), xasiyyəti ağır;

Tündxu (y) – Tünd xasiyyətli, əsəbi, tez əsəbləşən;

Tündrov – Bərk gedən, sürətlə gedən, iti yeriyən;

Tündsəvar – Sürətlə gedən atlı;

Z

Zabil (Zabul) – Tarda bir pərdə; **Zabil-seğah** – Azərbaycan muğamlarından birinin adı;

Zağ 1 – Zəy; zəy məhlulu;

Zağ 2, zəğan – Qarğa; **Zağə-siyah** – Qara qarğa; dolaşa;

Zadə – Oğul, övlad; **Zadəyi-bəşər** – insan övladı, insan oğlu;... **Zadə** – Əsil mənası «doğulmuş», «tərəmiş» olub; 1. Adətən isimlərə qoşularaq onların əslini, kimdən törədiyini, nəslini bildirir; Məs: *şahzadə, bəyzadə, haramzadə, əsilzadə*; 2. Xüsusi isimlərə qoşularaq soyadını bildirir. Ələkbərzadə, Baratzadə, Hüseynzadə, Həsənzadə;

Zadəğan – Hakim sinfin yüksək kübarlar təbəqəsi, əsilzadələr; aristokratiya;

Zar 1 – Səslə, yanıqlı-yanıqlı ağlayan, inləyən, nalə edən, nafan; Aşiqi-zar, Bülbülü-zar kimi izafətlərlə işlənərək – yanıq-yanıq ağlama, həzin-həzin ağlama, fəğan, nalə mənalarında işlənir; Tərkiblərdə işlənərək zəif, üzgün, ələcsiz, çarəsiz, çıxılmaz mənalarını verir; **Zar (ağlar) qalmaq** – çarəsiz qalmaq, çıxılmaz vəziyyətdə olmaq, səfalət keçirmək; **Zara götürmək** – tənə götürmək, cana götürmək, zinhara götürmək, usandırmaq; ... **Zar 2** – Sözü nü şəklicli; gülzar, lələzar, çəmənzar; Aləmzar;

Zar-zar (zarı – zarı) – **Zar-zar ağlamaq** (zarıldamaq) səslə, zarılı ilə ağlamaq, fəğan etmək; Şiddətli həyəcan, ağrı, əzab, əziyyət və s. təsirindən zarılı səsi çıxarmaq, inildəmək;

Zalu – Zəli; Şirin sularda yaşayan, heyvanların bədənində yapışib onların qanını sormaqla dolanan qurd; Başqasını istismar edən, soyan, var-yoxunu sorub çəkən adam; məs;

Zanu – Diz;

Zahı – Yenicə doğmuş qadın; Çilləsi çıxmamış qadın;

Zəban – Dil, **Zəbana gəlmək** – dilə gəlmək, dillənmək;

Zəbanə – Alöv, alovun şöləsi; **Zəbanə çəkmək** – Şiddətlə alovlanmaq, alışıb yanmaq; tərəzi dilinə oxşar mil;

Zəbər – Ərəb (fars) əlifbasında «ə» səsinə bildirmək üçün samitlərin üzərinə qoyulanaşarə; fəthə (ərəb);

Zəbərdəst – Çox qüvvətli, çox güclü, qüvvətli, qolu güclü; İstedadlı, talantlı; Məs: **Zəbərdəst şair**;

Zəbun – Zəif, qüvvətsiz, cansız, aciz, düşgün; əsir, giriftar; **Zəbun etmək** – zəiflədirmək, qüvvədən salmaq, cansızlaşdırmaq, düşgünləşdirmək;

Zəbunküş (zəbunkoş) – Acizin qənimi, acizə rəhm etməyən;

Zəbungir – Zalım, zəiflərə zülm edən;

Zədə – Toxunmaq yaxud bərk bir şey dəymək nəticəsində bir şeydə əmələ gələn əzik yeri, qopuq, qəlpə, çatdaq və s; Meyvələrdə qurd dəymə, yaxud dolu və s.-dən əmələ gələn xəsarət; **Zədə vurmaq** – zədələmək, yaralamaq, xarici təsir nəticəsində orqanizmin bir yerində toxuması, əzilməsi, ziyan görməsi; kontuziya;

... **zədə** – Bəzi mürəkkəb sözlərin «vurulmuş, uğramış, düşar olmuş, giriftar olmuş» mənalarını bildirən və sözsonu şəkilçi rolunu ifa edən ikinci tərkib hissəsi; məs: qəmzədə, müsübətzədə, fəlakətzədə, matəmzədə;

Zəmi – Əkin yeri, tarla;

Zəmin – Yer, torpaq; **Ruyə-zəmin** – yer üzü, dünya, aləm, üzərində şəkil, naxış salınan əsas rəng, ton, yer, fon; Bir şeyin, hadisənin cərəyan etdiyi əsas şərait, mühit, vəziyyət, imkan;

Zəminə – İlk şərt, ilkin şərait; **Zəminə hazırlamaq** – lazımı şərait yaratmaq, hazırlamaq; Mühit, vəziyyət;

Zən, zənən – Qadın, arvad; həyat yoldaşı; xanım, zövcə;

Zənənə (zənanə) – Qadınlara məxsus, qadınlara aid; **Zənənə hamam** – çox hay-küylü yer (arvad hamamı);

Zənəx – Çənə, alt çənə; buxaq;

Zənəxdən – Çənədə, yaxud yanaqda çuxur; Məs: **Zənəxdanda siyah xallar oynası**. (Aşıq Pəri);

Zəngi – Zənci; Tropik Afrikanın dərisi tünd qara rəngdə olan yerli əhalisi və bu əhaliyə mənsub adam;

Zəngulə – Azərbaycan klassik musiqisində; 12 əsas musiqi gamdan biri; Hər bir xanəndəyə xas olan iki qonşu tonun tez təkrarından əmələ gələn titrək səs;

Zəncərə – Çayırtkəyə bənzər və gecələr səhərə qədər səs çıxaran qaramtıl, sümüksüz böcək; iynəçə;

Zəncir – Bir-birinə keçmiş halqalardan ibarət dəmir bağ; silsilə; Buxov, qandal; **Zəncir vurmaq** – zəncirləmək, əl-ayağını zəncirlə bağlamaq; Əsarət, zülm, məhkumluq rəmzi; **Zəncirini qırmaq** – əsarətdən qurtarmaq, azadlıq əldə etmək; məcazi mənada – həddini aşmaq, sözə baxmamaq, özbaşınalıq etmək;

Zəncirbənd – Zəncirlə bağlı, zəncirə vurulmuş, zəncirli;

Zər 1 – Qızıl; Qızıl suyu, yaxud qızılı toz; **Zərxara** – zərli ipəkdən toxunmuş parlaq və şax ipək parça; Məs:

Gər olsa zər ilə iş sərəncam,

Yük-yük tökəlim zər, alalım kam. (Füzuli)

Zər 2 – Sümükdən və s.-dən qayrılan altıüzlü, üzərində xallar olan oyun daşı (əsasən nərd oyununda istifadə olunur);

Zəravənd – Düz və sarmaşıq gövdəyə malik ot – bitki (kök və yarpaqlarında olan zəhərli maddələrdən təbabətdə istifadə olunur);

Zərbaf, zərbəft – Bafta, güləbətin, zərli parça, habelə bu parçadan tikilmiş paltar;

Zərd – Sarı, ətı yeyilən bir quş (əncir quşu);

Zərdçubə, zərçubə – sarıkök;

Zərdab – Süd çürüdükdə, qatıq qaldıqda hasil olan sarı, quru, turşətəhər maye, su; Laxtalanmış qan limfanın duru çöküntüsü (təbabətdə dərman və diaqnostik vasitə kimi istifadə olunur);

Zərdalı (zərdalu) – Sarı ərik, **qaysı** (qeysi) – ağacı və meyvəsi;

Zərdüştü – (Əfsanəvişəxsiyyət olan Zərdüştün adından) Zərdüştilüyə aid, zərdüşt dininə mənsubolan; atəspərəst;

Zərəndaz – Keçmişdə taqçalardan (taxça) asılan iki ayaqlı (şalvara bənzər) zərxara; güllü, xırda pullarla bəzədilmiş pərdə;

Zərəndam – Bədəncə çox gözəl, bədəni qızıldan olan;

Zərəfşan – Qızıl səpən, qızıl saçan, parlayan;

Zər-zibə – Bərli-bəzəkli paltar, bahalı parça;

Zər-zivər – Bərbəzək, zinət, süs, yaraşıq;

Zərinə, Zərrinə – Zərli, qiymətli paltar, qızıl bəzək;

Zərinə, zirinc, ziriş (k) – Yarpaqlarının bir hissəsi tərsinə çevrilmiş, çiçəyi açıq-saçıq rəngli, meyvəsi turşməzə olan kol bitkisi; Həmin bitkinin ədviyyə kimi xörəyə qatılan turşməzə meyvəsi;

Zərengiz – Zəri olan, qızıl qarışdırılmış;

Zərgər – Qızıldan, gümüşdən bəzək şeyləri düzəldən usta; *Zər qədrini zərgər bilər* (At. söz);

Zərnigar – Qızıl naxışlı, qızılla bəzənmiş (naxışlanmış);

Zərnişan – Qızıl suyu ilə vurulmuş nişanı (naxışı) olan, qızıl nişanlı; Zərli, bəzəkli, naxışlı parça və bu parçadan tikilmiş paltar, ümumiyyətlə bəzəkli;

Zərrin (zərinə) – Qızıldan düzəldilmiş, qızıldan qayrılmış; zərli; Qızıl kimi, qızıl rəngində, qızıl kimi parlaq;

Zərrintac – Tacı qızıldan olan; zərdən düzəldilmiş tac;

Zəxm – Yara, yaralama;

Zəxmədar, zəxmək – Yaralı;

Zəhəndə – Zəhləaparan, zəhlətökən, diliaci, qaba danışan, kobud adam;

Zəhər (zəhr) – Canlı orqanizmi zəhərləndirə bilən maddə; acı, **zəhər kimi** – çox acı; Çox mənfi təsiri olan şey; Mikrob mənasında; Məs: **Zəhər tuluğu** – dili çox acı olan adam haqqında; üz-gözündən zəhər yağmaq çox qasqabaqlı olmaq, acıqlı, qəzəbli görünmək; **Zəhri yarımaq** – bərk qorxmaq, dəhşətə düşmək, bağı yarımaq; **Zəhrə** – öd; **Zəhrəçək** – çox qorxan; Məs: **Zəhrim çatladı** – yəni qorxudan ödəm ağzımdan gəldi;

Zəhm («əhm»dən) – Qorxu, vahimə, dəhşət, dəhşət doğuran hal, görünüş; zəhmi yarımaq, dəhşətlənmək; **Zəhmli** – qəzəblə, hiddətlə, çox acıqlı bir halda;

Zəhrimar – Əsil mənası «ilan zəhəri» olub, aşağıdakı mənalarda işlənir; zəhər, çox acı mənasında; çox pis, mənfur, xoşagəlməz şey haqqında deyir; Adı deyilmək istənilməyən şeyə işarə (acıqla); Zəhrimara qalmış – söyüş, qarğış mənasında; məs: *Xuraman: Bilmədimaxırı-zəhrimarımı, Hər qızıl xəzinə bir şahmarımı*. (Səməd Vurğun).

Zibəs (əz bəs) – (bəzən «ki» bağlayıcısı ilə birlikdə) Kifayət qədər, qədərincə; Zibəs ki,...

Zivər – Zinət, bəzək, süs; Qəşənglik, gözəllik;

Zibə – Gözəl, göycək; Bəzəkli, zinətli, yaraşıqlı, qəşəng;

Ziyan – Zərə; **Ziyan eləmək** – uşaqlı salmaq, məs;

Ziyankar – Ziyən verən, ziyan toxundurən, ziyançı; ziyan və zərəyə səbəb olan, müzər;

Zil – Musiqi alətlərinin ən yüksək tonu (əksi – bəm); **Zil pərdə** – yüksək (zil) səs çıxaran pərdə (tarda, sazda); **Zilə qalxmaq** – oxuyarkən və ya çalarkən ən yüksək notgötürmək, ən yüksək tona keçmək; zil pərdədə çalmaq; **Zilə çəkmək** (məc) – çox şişirtmək, ifrata varmaq; sınamaq üçün bərkə-boşa çəkmək, sıxışdırmaq;

Bundan başqa «zil» sözünün «qara» mənası da vardır: məs: *Zil qara*;

Zilxan – Zildə oxuyan xanəndə, zil səsi olan adam;

Zimistan (zemestan) – Qış; Qış fəsl; məs: *Zimistanım döndü yasa, Qulaq verin, sözə, saza*.

Zin – yəhər;

Zinsaz – Sərrac, yəhərqayıran (usta);

Zinsazi – Sərraxana; yəhər qayıran emalatxana; M.F.Axundovun «Aldanmış kəvakib» əsərində Yusif Sərrac surətindəki «Sərrac» Yusif ustaya, yəhərdüzəldənə bir ləqəb kimi verilmişdir. «Sərrac» sözü də ərəb mənşəlidir.

Zindan, zindanxana – Keçmiş zamanlarda; qaranlıq və müdhiş dustaqxana (adətən yerin altında olardı); ümumiyyətlə, həbsxana, həbs, dustaqxana; Türmə;

Zindanban – Zindan baxıcısı, həbsxana gözetçisi, həbsxanaçı;

Zində – Diri, canlı;

Zindəğan – Həyat, yaşayış, məişət, dolanacaq, dirilik, zindəganlıq;

Zindəgani – Həyat, dirilik, dolanacaq;

Zinhar (nida) – Məbadə, amandır, ay aman, saqın, ehtiyatlı ol (adətən bir şeydən çəkindirmək üçün işlənir); məs: *Namusumuzu itirmə, zinhar...!* (Füzuli) **Zinhara gəlmək** – usanmaq, bezikmək, yorulmaq, cana gəlmək, tənə gəlmək;

Zir – Ərəb (fars) əlifbasında «e» səsinə bildirmək üçün samitlərin altına qoyulan (-) işarəsi; kəsre;

Zirab – Ayaqyolu, subaşı;

Zirdəst – Əlaltı, köməkçi;

Zirəh – Ox və s. yaralayıcı silahlardan qorunmaq üçün dəmir tordan yaxud qalın dəridən geyim; Hərbi gəmilərdə, tanklarda və s.-də xüsusi poladlardan ibarət möhkəm qoruyucu örtü; Bəzi heyvanların (tısbağa, timsah və b.) bədənini örtən bərk qabıq;

Zirək (zirəng) – Bacarıqlı, əlindən hər iş gələn, cəld, çevik, çox diribaş; **Zirək tərpanmək** – tez, cəld hərəkət etmək; başqalarından tez hərəkət etmək, bir işdə başqalarını qabaqlamaq; əl altından iş görən;

Zirəfkənd – Azərbaycan muğamlarından birinin adı; məs: Ü. Hacıbəyov; «nəva, busəlik, ravi, ərəq, isfəhan, zirəfkənd, büzürg, zəngülə, rəhavi, hüseyini və hicaz – 12 əsas muğamlarımızın adlarıdır»;

Zir-zəbər – Alt -üst; **Zir-zəbər etmək** – alt-üst etmək, vurub dağıtmaq, yerlə yeksan etmək;

Zirzəmi (zir zəman) – Yer altında olan ev, anbar və s. məs: *Telli xanım onu öz mənzilinin altındakı zirzəmiyə apardı* (Koroğlu);

Zircamə (zire came) – Alt paltarı, tuman-köynək;

Zişt (zeşt) – Çirkin; yaraşıqsız, biçimsiz, yöndəmsiz;

Zistgu – Pis danışan, böhtançı; **ziştgu** – bədxasiyyət;

Zor (zur) – Güc; **Zor vermək** – güc vermək, ağır təsir etmək; **Zor ilə** – zorla; Çox güclü, qüvvətli, böyük; Çətin, çətin başa gələ bilən, zehni və yaxud cismani güc tələb edən, çox ağır; Məcburiyyət altında, məcburən, istəmədən, öz xahişi olmadan; **Zor-bəla**, **zor güc ilə** – çox çətinliklə;

Zorxana – Keçmişdə; ağır idman məşğələləri və yarışları keçirilən yer, bina; Zorxanalarda idmançılar, adətən Əbülqasim Firdovsinin «Şahnamə» əsərindən müxtəlif parçaları əzbərdən deyən avazxanların döhl (dəf) vuraraq məlahətli sədaları altında məşq edərdilər. Döyüş səhnələrini təənnüm edən şerlər idmançıları çağa gətirirdi. Sox güman ki, bu gözəl qədimi ənənə müasir İranın idman salonlarında, məşq meydançalarında yenə də davam etdirilir.

Zülf – Saç (Xüsusilə üzün iki tərəfindən sallanan tellər);

Zülfüyyə – Saçlı, telli, zülflü;

**Kitabda (lüğətdə) mənalari izah edilmiş fars mənşəli
KİŞİ ADLARI**

A

Abad	Bülbül
Avtandil	Bünyad
Arzu	Bülənd
Arzuman	Bustan

Atəş C

Asiman	Cavan
Afərin (Afər)	Cavanşir
Aşur	Cavad
Azad	Cavidan
Azər	Cahandar
	Cahangir
	Cəngavər
	Cömərd (Cavanmərd)
	Cəmşid

B

Bağban	Ə
Bahadır	Əjdər
Bahar	Əfqan
Baran	Əfrand
Behbud	Ənuşirəvan
Behzad	
Bəbir	
Bəradər	
Bəxtiyar	
Bəhmən, Bəhmənyar	
Bəhrüz	
Bəhram	

D

Dilavər
Dilqəm

F

Fərhad
Fərman
Fərzanə
Fərzin
Fərdin (Fərvərdin)
Fəryad
Fərrux
Firuz (Piruz)
Fərzənd
Fərahəm (Fərahim)
Fərhəng
Firidun

G

Gümrah
Gəncə
Gülmir
Gürşad
Gülşar
Güzar

H

Hünər
Hürmüz
Huşəng
Hüveyda
Hümayun

X

Xəndan Xaki
Xurşid Xoca
Xosrov Xuban
Xoşbəxt
Xuda
Xudavənd
Xudat (Xudad)
Xudadad
Xürrəm
Xəyyam

K

Kamandar Kəmyab
Kamyab Kələntər
Kamran Kavus
Keyvan Keykavus
Kəyan Keyqubad
Kureş (Sirus) Keyxosraov
Kirman
Kişvər

Q

Qələndər
Qəhrəman

L

Leysan

M

Mehman
Mehmandar
Mərd (Mərdan)
Mərdi, Məstan
Məzdək, Mirzə
Misgər
Mehrdad
Məhrüz
Mənuçöhr
Mirab
Miranşah

N

Nakam
Namizəd, Nəriman
Namaz, Namazəli
Nijad
Niyaz
Niyazi
Novruz
Nuşirəvan
Nicat, Nihad, Nihal

P

Paşa (Padşah)
Peyman
Pənah
Pəhləvan (Pəhlivan)
Polad

Pünhan
Pərvin
Pərviz
Pişdad

R

Razi
Ramiş
Rəhbər
Rəvan
Rövşən
Ruzgar
Ruzbeh
Rüstəm

S

Sarvan
Səməndər
Sərbaz
Sərvər
Sərdar
Sərkər – Sərtib
Sərxoş
Sərxan
Simuruğ
Söhrab
Sərhəng
Siyamək
Sədyar
Sədnik
Səyavuş

Səmənd
Səfdər
Səngin
Sərab
Sina
Suxab
Sürüş
Səhənd

Ş

Şadman Şad
ŞapurŞadi
Şahbaz Şadkam
Şahvələd
Şahmar
Şahin
Şahmərdan
Şahsuvar
Şeyda
Şaban

Şəmsir
Şəhriyar
Şikar
Şimşad
(Şümşad, Şəmşad)
Şirəli
Şirzad

T

Təhmasib
Tərən

Y

Yavər
Yadigər
Yavuz

Z

Zabil

QADIN ADLARI

A

Azadə
Aludə
Arəstə
Arzu
Afər
Afəridə
Aftab
Afərin

B

Badam
Badambuta
Badamgül
Bağça
Bağcagül
Banu
Bahar
Bənövşə
Bəxtəvər
Bəhər
Bəhərçin
Bəhrüzə
Buta

C

Cavida
Cəvanə
Cahan
Cahantac

Ç

Çəmən
Çəmənzar
Çəməgül
Çöhrə

D

Darçın
Dəstə
Dəstəgül
Dilavaz
Dilərə
Dilaram
Dilbaz
Dilbazi
Dilbər
Dildar
Dilbəstə

Dildadə
Diləfruz
Dilgüşə
Dilruba
Dilşad
Dilkeş

Ə

Əntiqə
Ərməğan
Əfsanə
Əşən
Əfruz – Əfruzə
Əxtər
Əfsun
Əfsunkar
Ərgəvan

F

Fərda
Fərxəndə (Fəxrəndə)
Fəxrəntac
Firəngis (Firəngiz)
Fəxrənaz
Firiştə
Firuzə
Firəvan
Fəramuş
Fərxundə
Füsunkar

G

Gövhər
Gövhərtac
Guşvar
Gülbənd
Gülgənd
Güldəstə
Güləndam
Güldanə
Gülab
Gülavaz
GülaraGülaram
Gülbadam
Gülbahar
Güləşən
Gülzar
Gülüstən
Gülşən
Gülgün
Gülnar (ə)
Gülruş
Gülruşsar
Gülçöhrə
Gülcəmal
Gülçin
Gülxadə
Gülxiba
Gülgöz
Gülmayə
Gülnaz
Gülpəri
Gülnişən

Gülsara
Gültac
Gülöyşə
Güleyşə
Gülxar
Gülxarə
Gülçəmən
Gülşad
Gülşəkər
Gülşən

J

Jalə
Jasmen

K

Kişvər
Kəbutər
Kəminə
Kəhrəbə
Kamanzər
Kəhriz
Kənarə
Kişmişgül

H

Həmşirə
Humayun
Hüveydə

X

Xavər
Xurşid (Xurşidə)
Xuraman
Xəndan
Xoşavaz
Xöşbəxt
Xallı (Xaldar)
Xalmirə
Xəmidə
Xəzan
Xəzanə
Xəzangül
Xurma
Xurmayi

Q

Qəndab
Qəşəng
Qbnçə
Qönçəgül
Qönçəzər
Qönçələb

L

Lalə
Laləzar
Lalərx
Laləgül

M

MayaMüşkünaz
MatabanMəhsəti
Mahparə
(Mehparə, Məhparə)
Məhəsti
Mahru (Mahrux,
Mahruxsar) Meyxoş
Mahsima, Mahizər,
MahvəşMəsti
Mahliqa (Məhluqa),
Mahruzə Mixəkgül
Mahtab, Mahnaz,
Mahnigar Mixəkzər
Mehriban
Mehmanə
Mina
Mirvari (Mirvarid)
Müjdə
Müjgan
Mehin,
Mehrin,
Mehri
Mehringiz,
Məryəm,
Mərza,
Mərcan,
Mərcanə

N

Nazənin

Nazəndə
Narinc
Nargilə
Natavan
Nabat
Nəzakət
Nərgiz
Nəsrin
Nəstərən
Nigar
Nilufər
Nübar (Nubar)
Növrəs
Növrəsida
Növrəstə
Nuşabə (Nüabə)
Növbahar
Nazik
Nazgül
Naznaz
Nazpəri
Nəmidə
Nərmin
Nərminə
Nişanə
Nimruz

P

Pakizə
Pakizər
Peymanə
Pəjmurdə

Pərvaz
Pərvanə
Pərvər
Pərvin
Pəri
Pərvəş
Pərizad (Pərzad)
Pərirüxsar (Pəriru)
Pəriçöhrə
Pərisima
Pərigül
Pərişan
Püstə

R

Rəvan
Rüxsarə
Rəxşəndə
Rəna (ə)
Rəsida
Rübənd (Ürbənd)

S

Sadəgül
Sara
Simuzər
Süsən
Süsənbər
Səmənbar (Sənubər)
Sərvgül

Sərvnaz
Sitarə
Sünbül
Südabə
Sərmayə
Sərəfraz
Sərəndaz
Sərminə
Siyatəl (Qaratəl)

Ş

Şahanə
Şahdanə
Şahzadə
Şahnaz
Şahpəri
Şəbnəm
Şəkər
Şəkiba
Şikəstə
Şirazə
Şirin
Şurəngiz
Şükülfə
Şeyda
Şələlə
Şənnaz
Şahənşah
Şahi
Şadbahar
Şahbanu
Şəhrəbanu

Y

Şümarə
Şəhraşub
Şəhrəngiz

T

Təzəgül
Tərgül
Təranə
Tərminə
Təhminə
Türünc
Tacbanu
Tacdar
Tamaşa
Tamaşaxanım
Tərgül
Tərlələ
Tərən
Tərlanə

Yavər
Yasəmən
Yeganə
Yeknarə

Z

Zivər
Zəminə
Zəni
Zərəşan
Zərinə
Zərnigar
Zərnişan
Zərrin
Zibə
Zülfüyyə
Zərəngiz
Zərəndam

Ələkbərov Fərhad İsmayıl oğlu (Fərhad Məzəmlı)
AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ FARS SÖZLƏRİ LÜĞƏTİ
Bakı, «Çıraq», 2004.

**Elektron
resurs**

Yığılmağa verilmiş 18.05. 2004. Çapa imzalanmış 08.11.2004.
Kağız formatı 60x84¹/₁₆. Ofset çapı. Ofset kağızı. Həcmi 12,5 ç.v.
Tirajı 500. Qiyməti müqavilə ilə.

AR 2004
1625

6-00

222 244

Ələkbərov Fərhad İsmayıl oğlu (1941-2003)

1941- ci ildə Qazax şəhərində anadan olmuşdur.

İndiki Bakı Dövlət Universitetini bitirmişdir. 1963-64-cü illərdə Əfqanıstanda tərcüməçi işləmişdir. 1969-cu ildən

2003-cü ilə qədər Azərbaycan Pedaqoji Universitetinin «Azərbaycan dili və ədəbiyyatı» kafedrasında professor kimi çalışmışdır. İndiki Slavyan Universitetində müəllim işləmiş, 1973-77-ci illərdə Əfqanıstanın Kabil şəhərindəki Sovet səfirliyində tərcüməçi işləmişdir.

Aşağıdakı əsərlərin müəllifidir.

1. Ərəb mənşəli qohum sözlər lüğəti (Bakı, «Maari», 1991).

2. Xiromantiya və ya əlin sirrləri (ərəb dilindən tərcümə). (Bakı, «Nüybar» firması, 1993).

3. Allah, Məhəmməd ya Əli və ya Vəli (Bakı «Səda» 1996).

4. Azərbaycanca-Rusca ərəb mənşəli kökdən sözlər lüğəti (Bakı «Təfəkkür», 2000).